

БЕЛАРУСКІ КЛЯСЫЧНЫ ПРАВАПІС

Збор правілаў

Сучасная нармалізацыя

Набывайце папяровую
вэрсію на вэб-сайце
<http://www.knihi.net/>

Працоўная група для ўнармаваньня беларускага клясычнага правапісу: Юрась БУШЛЯКОЎ,
Вінцук ВЯЧОРКА, Зьміцер САНЬКО, Зьміцер САЎКА.

Каардынаваў праект і падрыхтаваў друкаваную вэрсію Зьміцер САЎКА.

Асыстэнтка Настасься МАЦЯШ.

© Юрась Бушлякоў, Вінцук Вячорка, Зьміцер Санько, Зьміцер Саўка, тэкст, 2005

© Зьміцер Саўка, друкаваная вэрсія, 2005

ПРАДМОВА

Гэтая праца – вынік шматгадовае дзейнасці дзеля ўдасканалення збору правілаў беларускага клясычнага правапісу, першую кадэфікацыю якога здзейсніў Браніслаў Тарашкевіч у межах “Беларускае граматыкі для школ”ⁱ.

Працоўная група імкнулася стварыць выданне для шырокае чытацкай аўдыторыі: як адмыслоўцаў – журналістаў і рэдактараў, пісьменьнікаў, навукоўцаў, гэтак і паспалітых карыстальнікаў. Увага Працоўнае групы была скіраваная найперш на складаныя праблемы беларускага правапісу. Тыя моманты, што звычайна не выклікаюць пытанняў у карыстальнікаў, згадваюцца й ілюструюцца без падрабязнага разгляду. Таму гэтае выданне ў пэўным сэнсе можна назваць даведнікам цяжкасцяў беларускага правапісу, тым больш што ці не палову яго аб’ёму займаюць артаграфічныя слоўнікі.

Свае заўвагі й пажаданні можна накіроўваць на паштовы адрас: бульвар Шаўчэнкі 22-51, Менск, 220068; або на электронны адрас: artahrama@hotmail.com.

3 гісторыі беларускага правапісу

Першыя ў найноўшай гісторыі спробы ўнармаваць беларускі правапіс рабіліся, звычайна ў межах нарматыўнае граматыкі, яшчэ да Тарашкевіча – на пачатку ХХ стагоддзедзя – гэтую працу вялі Эдвард Будзькаⁱⁱ, Баляслаў Пачопка (Пачобка)ⁱⁱⁱ, Антон Луцкевіч^{iv}, Янка Станкевіч, Рудольф Абіхт^v. Аднак толькі зь з’яўленьнем Тарашкевічавай “Граматыкі” беларускі правапіс атрымаў сваё ўнармаванае “аблічча”. Тарашкевічаў збор, з аднаго боку, аб’ектыўна падсумоўваў практыку пісьмовае мовы тае пары, з другога – быў у пэўным сэнсе “аўтарскім праектам”; сам Тарашкевіч усведамляў яго недасканаласць і прызнаваў яго няскончанасць^{vi}.

З пашырэннем сфэраў ужывання беларускага пісьма праблема ўнармавання артаграфіі ня толькі заставалася на парадку дня, але й рабілася ўсё больш актуальнаю; спробы далейшага эвалюцыйнага ўнармавання правапісу праяўляліся цягам 1920-х гадоў у працах найперш Язэпа Лёсіка. У 1926 годзе ў Менску адбылася прадстаўнічая міжнародная Акадэмічная канфэрэнцыя па рэформе беларускага правапісу й азбукі. Канфэрэнцыя выявіла нераз’вязаныя пытанні, пазначыла магчымыя шляхі іх вырашэння^{vii}, але не прыняла ніякіх дакументаў кадэфікацыйнага характару. Створаная ў 1927 годзе Правапісная камісія (старшыня Сьцяпан Некрашэвіч) прапанавала ў 1930-м свой праект^{viii}, аднак неўзабаве пяць з васьмі сябраў камісіі былі рэпрэсаваныя. На пачатку 1930-х гадоў група навукоўцаў Інстытуту мовазнаўства БАН вяла працу над новым, пазбаўленым “нацдэмаўскага ўплыву”, праектам^{ix}, які з’явіўся не пазней за ліпень 1933 году^x, аднак і гэты праект з палітычных прычынаў ня быў прыняты.

Зьмена палітычнае кан’юнктуры й пераход уладаў да адкрыта русіфікацыйнае палітыкі пад канец 1920-х гадоў спынілі працэс свабоднага, натуральнага пошуку нормы, а ў 1933 годзе ўлады гвалтам накінулі грамадзтву рэфармаваны правапіс^{xi}, які даскольна застаецца адзіным афіцыйна прынятым артаграфічным стандартам у Рэспубліцы Беларусь. Аднак па-за межамі СССР^{xii}, а таксама ў Беларусі падчас II сусветнае вайны клясычны правапіс працягвалі практыкаваць, разьвіваць і дасканаліць. У 1942 годзе ў Менску прайшла моваведная канфэрэнцыя^{xiii}, па выніках якой з’явіўся новы правапісны збор – “Biełaruski pravapis” (Miensk, 1943; у тым самым годзе крыху пазней – кірыліцаю: “Беларускі правапіс”) аўтарства Антона Лёсіка^{xiv}.

Новы этап разьвіцця клясычнага правапісу звязаны з узьнікненьнем зь сярэдзіны 1940-х гадоў беларускае палітычнай эміграцыі, чые правапісныя пошукі рэалізоўваліся ў мове мэдыяў, у кнігавыданні й асьвеце; найбольшы ўплыў на гэты працэс зрабілі такія асобы, як Янка Станкевіч і Антон Адамовіч^{xv}.

Кадэфікацыйная праца працягвалася і ў БССР. Рэформа 1933 году была нагэтулькі непадрыхтаванаю й пасьпешліваю^{xvi}, што неўзабаве па яе абвяшчэньні выйшлі дадаткі й выпраўленьні^{xvii}, а пра патрэбу далейшага ўдасканалення й спрашчэньня артаграфіі ў канцы 1930-х гадоў пачаў настойліва пісаць савецкі друк. Нарэшце ў 1940 годзе Камісарыят асьветы стварыў правапісную камісію, аднак пачатак нямецка-савецкае вайны спыніў яе дзейнасць. У 1951 годзе быў падрыхтаваны праект новае рэформы правапісу^{xviii}, які прадугледжваў прыныповыя зьмены ў артаграфіі ў бок далейшага збліжэння беларускае мовы з расейскага (напр., адмова ад перадаваньня “яканьня” на пісьме), але ж пасля грамадзкага абмеркаваньня праект так і ня быў прыняты.

У 1957 годзе ўводзяцца істотныя зьмены, якія ў пэўнай ступені ішлі насуперак русіфікацыйнаму вэктару, зададзенаму рэформаю 1933 году^{xix}. Трэба заўважыць, пры ўяўна

жорсткай кваліфікаванасці правапісу выданне чарговае вялікае лексыкаграфічнае працы (а ўсе яны ствараліся той самай устаною – Інстытутам мовазнаўства Акадэміі навук) суправаджалася навацямі ў правапісе, якія, аднак, не санкцыянаваліся ніякімі афіцыйнымі пастановамі^{xx}.

У 1980-х гадах пачынаецца працэс вяртаньня клясычнага правапісу ў Беларусь, і ўжо на пачатак 1990-х “тарашкевіца” выйшла з падзем’я і стала канкурэнтнаю “наркамаўцамі”^{xxi}. Праўда, неўнармаванасць клясычнага правапісу выклікала неабходнасць у каардынацыі моўных паводзінаў аўтараў, рэдакцыяў і выдавецтваў, якія перайшлі на “тарашкевіцу”, дзеля чаго ў Вільні збіралася нарада журналістаў і выдаўцоў – карыстальнікаў клясычнага правапісу (14 чэрвеня 1992 г.).

Не чакаючы афіцыйных захадаў у кірунку раз’вязаньня “правапіснага пытання”, рэй павяла Камісія па ўдасканаленьні правапісу (старшыня Генадзь Цыхун) Таварыства беларускае мовы, у якую ўвайшлі й два ўдзельнікі Працоўнае групы – Вінцук Вячорка й Зьміцер Санько. Камісія актыўна працавала ў 1991–1992 гадох, а ў 1993-м апублікавала свае прапановы^{xxii}.

Сьведчаньнем афіцыйнага прызнаньня неабходнасці ўдакладненьняў у правапісе сталася ўнясенне адпаведнага пункту ў “Дзяржаўную праграму развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР”^{xxiii} і наступныя лягічныя крокі: правядзеньне ў Акадэміі навук 19–20 лістапада 1992 году Рэспубліканскае навуковае канфэрэнцыі “Праблемы беларускага правапісу”^{xxiv}, прыняццё ў 1993 годзе Саветам Міністраў пастановы №556 “Аб удакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы”^{xxv} і, дзеля рэалізацыі пастановы, стварэньне Дзяржаўнае камісіі па ўдакладненьні правапісу (старшыня Ніл Гілевіч), у якую ўвайшлі пераважна прадстаўнікі афіцыйных структураў. Камісія вынесла на грамадзкае абмеркаваньне шэраг прапановаў^{xxvi}, але кардынальная трансфармацыя агульнае сытуацыі ў краіне, сярод іншага – вяртаньне ўладаў да палітыкі русіфікацыі, зрабіла далейшую дзейнасць камісіі немэтазгоднаю^{xxvii}, таму яна спыніла сваё існаваньне праз год пасля стварэньня, даручыўшы Акадэміі навук і Міністэрству адукацыі “да канца 1995 года падрыхтаваць да выдання новую рэдакцыю «Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (з дадаткам правілаў беларускай арфаэпіі)”.

З другой паловы 1990-х гадоў група навукоўцаў Інстытуту мовазнаўства НАНБ і выкладнікаў шэрагу менскіх унівэрсытэтаў на чале з тагачасным дырэктарам Інстытуту мовазнаўства Аляксандрам Падлужным падрыхтавала адзін па адным тры варыянты праекту зьменаў у правапісе^{xxviii}. У 2003 годзе другі варыянт праекту група перадала на разгляд у Адміністрацыю прэзыдэнта, і з гэтага году газета “Звязда”, без адмысловых абвестак, пачала рэалізоўваць у сваёй мове шэраг правілаў з падрыхтаванага праекту; сьледам за “Звяздою” новыя напісаньні пачалі практыкавацца і ў некаторых іншых выданьнях, што спараджае новыя разьбежнасці ў правапісе ў межах афіцыйнага стандарту. Трэба адзначыць, на грамадзкае абмеркаваньне праект не выносіўся й да сёньня захаваў канфідэнцыйны характар.

Два правапісных стандарты

Рэформа 1933 году паклала пачатак суіснаваньню двух правапісных стандартаў – **клясычнага** (“тарашкевіца”) і **афіцыйнага** (“наркамаўка”), але на практыцы рэформа вылілася ў рэвізію нормы як на артаграфічным, гэтак і на іншых роўнях мовы: артаэпічным, марфалёгічным, сынтаксычным, лексычным.

Трэба адзначыць, што суіснаваньне двух правапісных і часам нават моўных варыянтаў у межах аднаго соцыюму – зьява не ўнікальная. Яна праяўляецца ў тых выпадках, калі пісьмовая мова мае працяглую гісторыю й грамадзтва ня можа адмовіцца ад традыцыйнае формы мовы (альбанская, навагрэцкая, апошнім часам нямецкая мовы), або тады, калі народы – носьбіты адпаведнае мовы – зазналі вонкавую экспансію (мовы нарвэская, галісійская, румынская ў Малдове). Да другога катэгорыі належыць і беларуская мова.

Рэформа 1933 году не раз’вязала актуальных праблемаў артаграфіі, не спрасьціла правапісу, а ў шэрагу выпадкаў ускладніла яго (напр., ужываньне ў нескладовага, адлюстраваньне мяккасьці зычных (*хтосьці* ў *госці*) ды інш.).

Хібнасць такога становішча ўсьведамлялася і ўсьведамляецца носьбітамі мовы^{xxix}. Пераадоленьне артаграфічнага дуалізму бачыцца ў канвэргенцыі стандартаў^{xxx}, што фактычна ўжо адбываецца, аднак не набыло характару працэсу. Прыкладам, прыхільнікі клясычнага стандарту ў Беларусі адмовіліся ад захаваньня “оканьня” ў пазычаньнях, ад “правіла другога складу”^{xxxi} ды шэрагу іншых правілаў і прынялі сфармуляваныя ў артаграфічным зборы 1959 году асноўныя прынцыпы правапісу складаных словаў. А афіцыйны стандарт, пачынаючы з 1957 году, паволі, але няўхільна эвалюцыянуе ў бок клясычнага стандарту, што асабліва выразна выявілася ў прапановах Дзяржаўнае камісіі, у праектах групы

А. Падлужнага. Апошнім часам усё часцей гучаць заклікі да збліжэння й “дасягнення разумнага кампрамісу”^{xxxii}.

Дзейнасць Працоўнае групы

Цяперашні Збор грунтуецца на апублікаваным у 1995 годзе праекце правапісу аўтарства Вінцука Вячоркі^{xxxiii}, вынікам грамадзкага абмеркавання якога сталася Праская канфэрэнцыя пад эгідаю Беларускае службы радыё “Свабода” (5–6 снежня 1998 г.).

Узяць удзел у канфэрэнцыі арганізатары (аўтар праекту Вінцук Вячорка й прадстаўнік радыё Сяргей Шупа) запрасілі ўсіх, хто даслаў свае заўвагі да праекту. Канфэрэнцыя прыняла Вячоркаў праект за аснову й вызначыла кірунак далейшае працы. Зь вясны 2000 году група ўдзельнікаў канфэрэнцыі пачала рэгулярна збірацца на паседжаньні. На пачатковым этапе Працоўная група была больш шматлікаю, склад быў нестабільны й часткова змяняўся: ня ўсе з тых, хто выклікаўся быў удзельнічаць у працы групы, маглі ахвяравацца для такога працяглае, а часам і вельмі інтэнсіўнае працы (цягам пяці гадоў група правяла больш за дзевяць паседжаньняў). Пагатоў група працавала на грамадзкіх асновах, ня маючы ні фінансавага, ні тэхнічнага падтрыманьня^{xxxiv}.

Канчаткова група сфармавалася ўвосень 2002 году. У яе ўвайшлі людзі, якія стала займаліся практычнымі пытаннямі, звязанымі зь беларускім правапісам. Пры разглядзе праблемаў асваення іншамоўнае лексыкі Працоўная група нязьменна кансультавалася з знаўцамі й носьбітамі адпаведных моваў.

У канцы жніўня – пачатку верасня 2004 году Працоўная група правяла адкрытае анкетаваньне па найбольш контравэрсійных пытаннях – шляхам адраснага рассыланьня, а таксама праз газету “Наша Ніва” (№32 за 27 жніўня) ды інтэрнэт-сайт www.pravapis.org; вынікі анкетаваньня былі ўлічаныя ў праекце Збору, які сёлета ў сярэдзіне студзеня Працоўная група разаслала 27-мі адрасатам (мовазнаўцам, літаратарам, у зацікаўленыя інстытуцыі) на водгук. Апошні этап – унясенне карэктываў і зацьверджаньне канчатковае рэдакцыі – скончыўся на пачатку сакавіка гэтага году.

Асноўныя прынцыпы

Асноўныя прынцыпы (“матывацыі”) дзейнасці Працоўнае групы:

1. Захаваць традыцыю (“старыны ня рушыць, навіны ня ўводзіць”^{xxxv}) і па магчымасці скасаваць разьбежнасці ды нутраныя супярэчнасці ў сучаснай практыцы “тарашкевіцы”.
2. Спрасьціць тое, што паддаецца спрашчэнню, каб клясычны правапіс быў больш канкурэнтаздольны й вымушаў да зрухаў афіцыйны правапіс.
3. Палегчыць будучае збліжэнне правапісаў^{xxxvi}.

У адпаведнасці з традыцыяй, Збор мае кантрастыўны характар у дачыненні адпаведных дакумэнтаў афіцыйнага правапісу^{xxxvii}. Працоўная група сьведама адмовілася ад асьвятленьня тых момантаў правапісу, якія не разыходзяцца ў клясычным і афіцыйным стандартах^{xxxviii}. Аднак, насуперак традыцыі *артаграфічна-граматычнага сынкрэтызму* (звядзеньня правапісных і граматычных правілаў у адзін тэкст), Збор улучае выключна артаграмы (правілы артаграфіі), а прысутнасць – пераважна ў зносках – звестак зь іншых моўных роўняў (правілы артаэпіі, граматыкі, сынтаксу, прынцыпы словаўтварэння й г. д.) служыць дапаможным мэтам.

У цяперашнім Зборы Працоўная група збольшага захавала змест разьвязаньняў, прапанаваных у праекце В. Вячоркі, але істотна перапрацавала фармулёўкі артаграмаў, аб’ём і разьмеркаваньне матэрыялу па разьдзелах, ілюстрацыйны матэрыял, а таксама дапоўніла дакумэнт шэрагам новых разьдзелаў і артаграмаў. Некаторыя артаграмы сфармуляваныя ўпершыню, аднак яны ня ўводзяць новых прынцыпаў, а экстрапалююць ужо існыя на матэрыял, дагэтуль не апісаны (а частку – і неўнармаваны) з артаграфічнага гледзішча. Ніводнае з прапанаваных Працоўнаю групаю разьвязаньняў нельга назваць вынікам самадзейнасці – усе яны абапіраюцца на моўную (у нашым выпадку – пісьмовую) практыку^{xxxix}.

Праблема асваення пазычанняў

Большая частка Збору асьвятляе правапіс пазычанняў. Характар асваення пазычанняў застаецца адною з найбольш актуальных праблемаў беларускай артаграфіі. Сапраўды, сучаснай беларускай мове дасталася даволі пярэстая спадчына, абумоўленая, з аднаго боку, стыхіяй народнае мовы зь яе рэгіянальнымі адрозьненнямі (дыялекты й занальны падзел), з другога боку – уплывам іншых моваў, найперш расейскае й польскае, якія да

ўсяго сталіся актыўнымі транслятарамі моўных зьяваў з трэціх крыніцаў. Таму выбар нормы (лексычнае, граматычнае, артаэпічнае, а ў нашым выпадку – артаграфічнае) выліўся найперш у пошукі балянсу паміж самаразвіцьцём і вонкавым узьдзеяньнем. І шмат якія сёньняшнія разьбежнасьці й непасьлядоўнасьці ў мове тлумачацца ў вялікай ступені рознаю (а часам і супрацьлеглаю) скіраванасьцю шматлікіх вэктараў разьвіцьця.

Не зважаючы на відавочную “недаўнармаванасьць” правапісу й пасля 1957 году, мовазнаўчая навука ў БССР нярэдка ігнаравала практычныя патрэбы беларускае мовы. Занядбаньне артаграфічнае працы – асабліва заўважнае на фоне несумненнага дасягненьняў у іншых галінах лінгвістыкі (асабліва ў апісальнай дыялекталёгіі й дыялекталягічнай лексыкаграфіі) – тлумачыцца, на нашу думку, самім практычным характарам правапіснае праблематыкі: з пэрспэктывы “курсу на зьліцьцё моваў” не было патрэбы разьвіваць і дасканаліць беларускую мову ў цэласьці, а пагатоў рэгуляваць напісаньні навукова-тэхнічных тэрмінаў, іншамоўных уласных назоваў. У рэальных тэкстах “складаныя” словы трапляліся спарадычна, і таму для іх нерэгулярнай трансляцыі на базе расейскага матэрыялу (або ўжо трансляванага праз расейскую мову матэрыялу з трэціх моваў) ствараліся квазібеларускія адпаведнікі – фактычна аказіяналізмы, якія далёка не заўсёды фіксаваліся й акумуляваліся, а пры чарговай патрэбе “ствараліся” нанова, без уліку папярэдняга досведу. Як вынік, той ці іншы тэрмін або назоў пачынаў фігураваць у розных тэкстах у розных, часам вельмі адменных абліччах^{x1}.

Такім чынам, сытуацыя, пры якой беларускія тэксты “абыходзіліся без экзотыкі”, была вынікам кантролю ўладаў за тым, каб ужываньне беларускае мовы не выходзіла за вызначаныя межы (мастацкая літаратура, прызначаныя для вяскоўцаў асьвета й мэды).

З пачатку 1930-х гадоў адзінаю крыніцаю папаўненьня беларускага слоўніка іншамоўнаю лексыкаю стала расейская мова^{x1i} (што толькі спрыяла кансэрвацыі другаснасьці беларускае мовы, у т. л. у галіне артаграфіі, адносна расейскае). Гэтак склалася практыка бяздумнага “канвэртаваньня” іншамоўных словаў з расейскае ў беларускую з выкарыстаньнем адвольнага набору сродкаў канвэртаваньня (у залежнасьці ад прэфэрэнцыяў і лінгвістычнае кампэтэнцыі канвэртвальнікаў) пры ігнараваньні большасьці прыватных і сыстэмных адрозненьняў беларускае фанэтыкі ад расейскае^{x1ii}.

Як вядома, у расейскай мове ў розныя пэрыяды яе гісторыі па-рознаму адбывалася асвойваньне лексыкі іншамоўнага паходжаньня, і таму на сёньня гэты сэгмэнт расейскага лексыкону ўяўляе зь сябе даволі стракаты канглямэрат узаемасупярэчных моўных зьяваў. А новыя тэндэнцыі ў расейскім асвойваньні іншамоўных словаў, найперш з ангельскае мовы, на фоне больш інэртнае (бо другаснае) беларускае моўнае практыкі робяць беларускія тэксты, пісанья афіцыйнай артаграфіяй, фактычна прастораю захаваньня расейскіх артаграфічных рырытэтаў – па-беларуску выходзіць так, як пісалі па-расейску за царскім часам або ў эпоху “жалезнае заслоны” (шматлікія прыклады непасьлядоўнасьці адаптацыі пазычаныяў у расейскай і беларускай мовах гл. у табл. 2).

Таму “мы змушана падыходзім да працэсу запазычваньня як да зьявы, якая паддаецца рэгуляваньню. Спадзявацца на стыхію, якая сама сабе дасьць рады, у якой сфармуецца прыкметы пэўнае сыстэмы, ня можам. Таму спрабуем праграмаваць працэс запазычваньня, дакладней яго частку – фанэтычнае й графічнае асваеньне запазычаныяў – шмат у чым беручы мэтодыку распрацоўкі правілаў транслітарацыі (практычнае транскрыпцыі) уласных назоваў”^{xliii}.

Некаторыя напісаньні пазычаныяў могуць здацца “навіною”, аднак асноўныя мэханізмы асваеньня іншамоўных словаў склаліся яшчэ ў старабеларускай мове (гл. табл. 1), а астатнія праявіліся ў новабеларускай эпоху (з XIX ст.). І Працоўнай групе заставалася генэралізаваць гэтыя прынцыпы асваеньня, г. зн. пашырыць ужо сфармуляваныя правілы на новапазычаную лексыку.

Напрыклад, апошнім часам выразна праявілася натуральная тэндэнцыя (доказам яе натуральнасьці ёсьць стыхійнасьць узьнікненьня) перадаваць ангельскі білябіяльны [w] праз ў (нескладовае). Аднак гэты, здавалася б, даволі сьвежы павеў ужо мае сваю больш як 70-гадовую гісторыю: першы вядомы нам прэцэдэнт такога асваеньня [w] меў месца яшчэ ў 1930 годзе^{xliiv}, і можна дапусьціць, што ў разе захаваньня тагачаснага вэктару разьвіцьця беларускае літаратурнае мовы такое асваеньне [w] успрымалася б як адзінамагчымае.

Несумненна, існуюць традыцыйныя формы адаптацыі высокачастотных словаў, і іх паўторнае пазычваньне – наданьне новага, больш дакладнага, бліжэйшага да першакрыніцы, аднак непазнавальнага для шараговага карыстальніка аблічча – можа паслужыць не ўнармаваньню, а разбурэньню правапісу. Таму Працоўная група, усьведамляючы, што дасягнуць поўнай аднастайнасьці асваеньня іншамоўнага матэрыялу немагчыма, дапусьціла адпаведныя варыянты ці выключэньні.

Структура выдання

Кніга складаецца з асноўнага тэксту (уласна Збор правілаў) і слоўнікавага дадатку. Збор падзелены на традыцыйныя для такога тыпу літаратуры часткі: правапіс галосных, правапіс зычных, правапіс іншамоўных словаў. Аднак мусім зазначыць, што такія падзел нельга назваць карэктным з гледзішча лінгвістычнага, бо ўласьцівы кірыліцы прынцып перадаваньня мяккасьці зычных (у становішчы перад галосным мяккасьць зычнага абазначаецца не беспасярэдне, а праз характар наступнай галоснай) не дазваляе разглядаць правапіс галосных асобна ад правапісу зычных.

Таксама немагчыма жорстка аддзяліць правілы, прысьвечаныя правапісу, з аднаго боку, уласнабеларускае ды, з другога боку, іншамоўнае лексыкі: бальшыня асноўных правілаў – агульная для ўсяго моўнага матэрыялу, незалежна ад яго паходжаньня.

Матэрыялы першае часткі згрупаваныя па трох роўнях (гл. табл. 3).

У дадатак уваходзяць (1) паказьнік беларускіх словаў і словазлучэньняў з ілюстрацыйнага матэрыялу й (2) адваротны сьпіс^{xlv}, якія служаць для ўдакладненьня правапісу, г. зн. фактычна ёсьць артаграфічнымі слоўнікамі, а другі зь іх яшчэ дае магчымасьць прасачыць і “вывесці” правільнае напісаньне словаў, не адлюстраваных у дадатку, паводле тыпалёгіі фіналяў^{xlvi}.

Афармленьне ілюстрацыяў

Увесь беларускі ілюстрацыйны матэрыял падаецца курсівам, безь пераносаў (каб пазьбегчы інтэрпрэтацыі знака пераносу як злучка). Літары, на напісаньні якіх акцэнтаецца ўвага, вылучаныя тоўстым шрыфтам. У тых словах, дзе правапіс залежыць ад акцэнтацыі, ставіцца націск. У большасьці выпадкаў ілюстрацыі разьмяшчаюцца ў ілюстрацыйным шэрагу наступным чынам:

- 1) агульныя лексэмы, што пачынаюцца зь літары ці спалучэньня літараў, правапіс якіх рэгулюецца адпаведным правілам;
- 2) агульныя лексэмы, якія маюць адпаведныя літару ці спалучэньне літараў у сярэдзіне ці на канцы слова;
- 3) уласныя назовы; група ўласных назоваў аддзяляецца ад агульнае лексыкі кропкаю з коскаю.

Ва ўсіх пералічаных групах словы разьмяшчаюцца звычайна паводле альфабэту. У якасьці ілюстрацыйнага матэрыялу браліся ня толькі тыя моўныя факты, што могуць выклікаць цяжкасьці пры напісаньні, а таксама адметная беларуская лексыка, якая засталася на пэрыфэрыі або па-за межамі афіцыйнага стандарту; наватворы апошніх гадоў, што замацаваліся ў штодзённым ужытку; вынікі распрацоўваньня навукова-тэхнічнае тэрміналёгіі^{xlvii}.

Зьміцер Саўка

11 красавіка 2005 году

Табл. 1. Асаблівасці асваення пазычанняў у розныя пэрыяды разьвіцця беларускае мовы*

Фанэтычная рыса	Старабеларуская форма, час фіксавання	Беларуская форма XIX ст., аўтар	Сучасная беларуская форма	
			клясычны стандарт	афіцыйны стандарт
1	2	3	4	5
Захаваньне цвёрдасці зычных перад е	<i>сэнат</i> , каля 1580 <i>фэст</i> , каля 1580	<i>senat</i> [сэ], <i>manifest</i> [фэ], К. Каліноўскі <i>пэнсія</i> , А. Ельскі	<i>сэнат</i> <i>фэст</i> <i>фэстываль</i> <i>пэнсія</i>	<i>сенат</i> , але <i>фэст</i> , але <i>фэстываль</i> , <i>пенсія</i>
Перадаваньне сярэднеўрапейскага l	<i>люнаты</i> ^к , сярэдз. XVII ст. <i>лабiри</i> ^м [л'а], сярэдз. XVII ст.	<i>ляўр(ы)</i> , А. Ельскі	<i>люнатык</i> <i>лябiрынт</i> <i>ляўры</i>	<i>лунацік</i> <i>лабiрынт</i> <i>лаўры</i>
	<i>капалiань</i> [л'а], пач. XVII ст. <i>капеллi</i> [л'а], 1722		<i>капэлян</i> <i>капэля</i>	<i>капелан</i> <i>капэля</i>
		<i>клас(а)</i> [л'а], А. Вярэга-Дарэўскі, А. Гурыновіч	<i>кляса</i>	<i>клас</i>
Перадаваньне арабскага l(б)	<i>корабеля</i> 'крывая шабля' < горад <i>Kerbela</i> , 1621		<i>Кербэля</i>	<i>Кербела</i>
Захаваньне цвёрдасці s, z перад i/y	<i>сындикъ</i> , 1576; <i>сындыкъ</i> , 1664 'адвакат' <i>сынодь</i> , 1563 <i>визытовати</i> , 1608 <i>дыспозыцы(я)</i> , 1664	<i>сындыкат(ъ)</i> , А. Ельскі <i>synod</i> [сы], Ф. Багушэвіч <i>дыспазыці(а)</i> [зы], А.Вярэга-Дарэўскі	<i>сындыкат</i> <i>сынод</i> <i>визытаваць</i> <i>дыспазыцыя</i>	<i>сiндыкат</i> <i>сiнод</i> <i>дыспазіцыя</i>
Перадаваньне грэцкага β	<i>д'ябл-</i> , XV ст.; <i>д'абл-</i> , 1596 <i>барбар(ъ)</i> , 1597	<i>д'ябал(ъ)</i> , А. Ельскі <i>сымболь</i> , К. Каганец	<i>д'ябал</i> <i>барбар</i> <i>сымбаль</i>	<i>д'ябал</i> , але <i>варвар</i> , <i>сімвал</i>
Перадаваньне грэцкага θ	<i>арытмэтыка</i> , 1519 <i>ортаграфэя</i> , пач. XVII ст.		<i>арытмэтыка</i> <i>артаграфія</i>	<i>арыфмэтыка</i> <i>арфаграфія</i>
Перадаваньне французскага фарманта -eur		<i>гiувертэр</i> [нэ], В. Дунін-Марцінкевіч	<i>гiувэрнэр</i>	<i>гiувернёр</i>

* Матэрыял з: А. М. Булыка. Даўнія запазычанні беларускай мовы. Мінск, 1972; ён жа. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XVI-XVIII стст. Мінск, 1980; Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Т. 1–24 (А–П). Мінск, 1982–2005; Канкарданс беларускай мовы XIX ст. У 11 т. Мінск, 1992. Захоўваецца ў Адзеле агульнага й славянскага мовазнаўства Інстытуту мовазнаўства НАНБ.

Табл. 2. Характар перадавання асобных рысаў у пазычаннях у беларускай і расейскай мовахⁱ

Фанэтычная рыса	Зыходная форма ⁱⁱ	Беларуская форма		Расейская форма
		клясычны стандарт	афіцыйны стандарт	
1	2	3	4	5
Захаваньне цвёрдасці зычных перад e	sensus sensorium	<i>сэнс</i> <i>сэнсорны</i>	<i>сэнс</i> , але <i>сэнсорны</i>	<i>сенсорный</i>
	Wechsel Wehrmacht	<i>вэксаль</i> <i>вэрмахт</i>	<i>вэксаль</i> , але <i>вермахт</i>	<i>вексель</i> <i>вермахт</i>
Перадаваньне пачатковага ды інтэрвакальнага [й]	major New York	<i>маёр</i> <i>Нью-Ёрк</i>	<i>маёр</i> , але <i>Нью-Йорк</i>	<i>майор</i> <i>Нью-Йорк</i>
	jesuitus yen ⁱⁱⁱ	<i>езуіт</i> <i>ена</i>	<i>езуіт</i> , але <i>іена</i> ,	<i>иезуит</i> , <i>иена</i> , але [йэна] ^{iv} ,
	Jena	<i>Ена</i>	<i>Іена</i> (БелЭн)	але <i>Йена</i>
	paraуа	<i>папая</i>	<i>папайя</i> [йй]	<i>папайя</i> [йй]

ⁱ Беларускі матэрыял (афіцыйны правапіс) з: Беларуская савецкая энцыклапедыя. У 12 т. Мінск, 1969–1975 (БелСЭ); Беларуская энцыклапедыя. У 18 т. Мінск, 1996–2004 (БелЭн); Руска-беларускі слоўнік. У 3 т. Выд. 7. Мінск, 1998 (РБС); А. М. Булыка. Слоўнік іншамоўных слоў. У 2 т. Мінск, 1999 (СІС); Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Пад рэд. М. В. Бірылы. Мінск, 1987 (СБМ).

ⁱⁱ Для зручнасці ўспрымання матэрыял грэцкае мовы падаецца і ў арыгінальнай, і ў лацінскай формах.

ⁱⁱⁱ Па-японску гэтае слова вымаўляецца як [эн].

^{iv} Орфоэпічэскі слоўдар рускаго языка: Произношение, ударение, грамматические формы / Под ред. Р. Н. Аванесова. Изд. 6. Москва, 1997. С. 177.

1	2	3	4	5
Перадаваньне u у складзе дыфтонгаў	Fauna Faunus	<i>фаўна</i> <i>фаўн</i>	<i>фауна</i> , але <i>фаўн</i>	<i>фауна</i> , але <i>фавн</i>
	gauss Gauss / Gauß	<i>гаўс</i> <i>Гаўс</i> <i>Лаўс</i>	<i>гаус</i> (СІС) <i>Гаўс</i> (БелЭн)	<i>гаусс</i> <i>Гаусс</i>
Перадаваньне сярэднеэўрапейскага l	λαμπαс / Lampas λαμπαδα / Lampada	<i>лямпа</i> <i>лямпада</i>	<i>лямпа</i> , але <i>лампада</i>	<i>лампа</i> <i>лампада</i>
	la la Scala	<i>ля</i> <i>"Ля Скаля"</i>	<i>ля</i> , але <i>"Ла Скала"</i>	<i>ля</i> , але <i>"Ла Скала"</i>
	-landia	<i>Галяндыя</i> <i>Фінляндыя</i>	<i>Галандыя</i> , але <i>Фінляндыя</i>	<i>Голландыя</i> , але <i>Фінляндыя</i>
	folklor	<i>фальклёр</i>	<i>фальклор</i>	<i>фольклор</i>
	Larousse	<i>Лярус</i>	<i>Лярус</i> і <i>Ларус</i>	<i>Лярус</i> і <i>Ларусс</i>
Перадаваньне t	Τηλεμαχ / Telemachus Αριστοτελ / Aristoteles	<i>Тэлемах</i> <i>Арыстотэль</i>	<i>Тэлемах</i> , але <i>Арыстоцель</i>	<i>Телемах</i> <i>Арыстотель</i>
	tween-deck	<i>тўіндэк</i>	<i>твіндэк</i> (БелЭн), але <i>цвіндэк</i> (СБМ, СІС, РБС), <i>цвід</i> (РБС)	<i>твиндек</i>
	tweed	<i>тўід</i>		<i>твид</i>
	scarlattina brigantino	<i>шкарлятына</i> <i>брыгантына</i>	<i>шкарлятына</i> , але <i>брыганціна</i>	<i>скарлатина</i> <i>бригантина</i>
	sextina	<i>сэкстына</i>	<i>секстына</i> (СІС), але <i>секціна</i> (СБМ)	<i>секстина</i>

1	2	3	4	5
Перадаваньне падвойных зычных у сярэдзіне слова ў межах аднае марфэмы	Marocco Mecca	Марока Мэка	Марока, але Мекка	Марокко Мекка
	buggi Brazzaville	багі Бразавіль	БелЭн: багі, Бразавіль, але СБМ: багі, Бразавіль	багги Браззавіль
Перадаваньне грэцкага β	Αραβ- Αραβια	араб Арабія	араб, але Аравія	араб, але Аравія
	Βηθλεεμ/Bethlehem	Бэтлеем батлейка	Віфлеем, але батлейка	Вифлеем
Перадаваньне грэцкага θ	ορθω-	артапэд артаграфія	артапед, але арфаграфія	ортопед, але орфографія
Перадаваньне грэцкага спалучэньня ευ	Ευριπριδης/Euripides Ευρωπη/Europa	Эўрыпід Эўропа	Еўрыпід і Эўрыпід, але толькі Еўропа	Еврипид і Эврипид, але толькі Европа
	ευκαριο-/eukaryo- ευφονια/euphonia ευφορια/euphoria	эўкарыёт эўфания эўфарыя	эўкарыёт, эўфания, але СІС: эўфарыя й эйфарыя, але СБМ: толькі эйфарыя	эукариот, але эвфония, але эвфория й эйфория
	λευκ-/leuc-	ляўконія леўкацыт	ляўконія, але лейкацыт	левкой, але лейкоцит
Перадаваньне нямецкага спалучэньня ei [ai]	Heidelberg	Гайдэльбэрг/ Гайдэльбэрг	Гейдэльберг (БелСЭ 10, карта ФРГ), але Гайдэльберг (БелЭн 5:178)	Гейдельберг
	Meiningen	Майнінген/ Майнінген	Мейнінген (БелСЭ 3, карта ГДР), але Майнінген (БелЭн 5:178)	Мейнінген
Перадаваньне нямецкіх фарманта -haus- і спалучэньня -chh-	Packhaus Bauhaus Mauthausen Münchhausen Buchhalter	пакгаўз Баўгаўз Маўтгаўзэн Мюнхгаўзэн бухгалтэр	пакгауз, Баўгауз, але Маўтгаўзэн, але Мюнхгаўзэн, але бухгалтэр	пакгауз, але Баухгауз, Маутхаузен, Мюнхгаузен і Мюнхгаузен, але бухгалтер
Перадаваньне французкага спалучэньня ai [ɛ]	necessaire	нэсэсэр	нэсэсэр (СІС) або несэсэр (РБС), але мільянер, але мушкецёр, салицёр, валаницёр	несессер
	millionaire	мільянэр		миллионер,
	mousquetaire	мушкетэр		але мушкетёр,
	solitaire	салітэр		солитёр,
volontaire	валянтэр		волонтёр	
éclair	эклэр		эклэр,	эклер,
funiculaire	фунікулэр		але фунікулёр	але фуникулёр

¹ Э. Распэ. Прыгоды Мюнхаўзена / Пераказ для дзяцей К. Чукоўскага; Пер. В. Вольскага. Мінск, 1955; Перавыд.: Прыгоды барона Мюнхаўзена. Мінск, 1992.

1	2	3	4	5
Перадаваньне гішпанскага ñ	dueña doña	дуэ ^{нь} ня дон ^ь ня	СІС: дуэ ^{нь} ня, але дон ^ь я	дуэ ^{нь} я дон ^ь я
Перадаваньне ангельскага [æ]	Nash Nashville	Нэ ^ш Нэ ^ш віл	Нэ ^ш , але На ^ш віл	Нэ ^ш , але На ^ш вілл {і Нэ ^ш вілл} ¹
Перадаваньне ангельскага [w]	show cowboy	шоў каўбой	шоу, але каўбой	шоу, але ковбой
	twist swing	тўіст сўінг	твіст, БелЭн: свінг (муз.), СІС: свінг (спарт., экан.), але сўінг (муз.)	твіст свінг
	Watson	Ўотсан/Уотсан	Уотсан (БелЭн)	Ватсон і Уатсон і Уотсон
Перадаваньне ангельскага [h]	Hudson	Гадсан	СБМ: Гудзон БелЭн: Гудзон і Хадсан	Гудзон і Хадсон
	Henry	Гэнры	Генры й Хенры	Генри й Хенри {і Гэнри й Хэнри}
	Ohio	Агаё	Агайо	Огайо

¹ У фігурных дужках – узуальныя формы, не кадыфікаваныя слоўнікамі.

Табл. 3. Характарыстыка роўняў падавання матэрыялу

Ровень	Апісаньне	Афармленьне	
		Нумарацыя	Кегель
1 – артаграма	асноўнае правіла	скразная; арабскімі лічбамі; тоўстым шрыфтам	10
2 – заўвага	выняткі з правіла, асаблівасьці ўжываньня, параўнаньне напісаньняў	у межах артаграмы; вялікімі літарамі кірылічнага альфабэту; у разрадку	9,5
3 – зноск	камэнтары, часта неправапіснага характару (артаэпічныя, этымаліягічныя ды інш.); адсылкі да іншых артаграмаў	скразная; арабскімі лічбамі; верхнім індэксам	9

Ад першага да апошняга роўню зьніжаецца значнасьць інфармацыі й павышаецца складанасьць ды спэцыфічнасьць мовы выкладаньня матэрыялу.

Сьпіс скаротаў

агульн. р.	агульны род
анг.	ангельскае
артагр.	артаграма
архіт.	архітэктурны (тэрмін)
вобл.	вобласць
выд.	выданьне
г.	год
г. д.	гэтак далей
г. зн.	гэта значыць
гг.	гады
гінд.	гіндзі
гішп.	гішпанскае
гл.	глядзі
грэц.	грэцкае
ж. р.	жаночы род
жан.	жаночы
заўв.	заўвага
зб.	зборнік
знос.	зноска
інш.	іншы(я)
іт.	італьянскае
каз.	казаскае
каротк. ф.	кароткая форма
лац.	лацінскае
м. р.	мужчынскі род
муж.	мужчынскі
муз.	музычны (тэрмін)
напр.	напрыклад
ням.	нямецкае
пад.	падобны
параўн.	параўнай
парт.	партугальскае
поўн. ф.	поўная форма
рас.	расейскае
с.	старонка
спарт.	спартовы (тэрмін)
ст.	стагодзьдзе
старабел.	старабеларускае

стст.	стагодзъдзі
табл.	табліца
у т. л.	у тым ліку
фр.	францускае
хім.	хімічны (тэрмін)
экан.	эканамічны (тэрмін)

Беларускі альфавэт

<i>Літара</i>	<i>Назоў літары</i>	<i>Літар</i>	<i>Назоў літары</i>
		<i>а</i>	
А а	а	О о	о
Б б	бэ	П п	пэ
В в	вэ	Р р	эр
Г г	гэ	С с	эс
(Г' г')*	ге	Т т	тэ
Д д	дэ	У у	у (складовае)
(Дж дж)**	(джэ)	Ў ў	у нескладовае
(Дз дз)**	(дзэ)	Ф ф	эф
Е е	е	Х х	ха
Ё ё	ё	Ц ц	цэ
Ж ж	жэ	Ч ч	чэ
З з	зэ	Ш ш	ша
І і	і (складовае)	Ы ы	ы
Й й	і нескладовае	Ь ь	мяккі знак
К к	ка	Э э	э
Л л	эл	Ю ю	ю
М м	эм	Я я	я
Н н	эн		

* Абазначае выбухны гук, выкарыстоўваецца факультатыўна; пры разьмеркаваньні словаў у альфавэтным парадку літара **г'** роўная **г**.

** Пры разьмеркаваньні паводле альфавэту дыграфы **дж** і **дз** падпарадкоўваюцца агульнай паслядоўнасьці.

Разьдзел 2. ПРАВАПІС О

1. Літара **о** пішацца пад націскам (правіла “аканьня”): *мо́ра, о́дум, о́пэра, о́рган, сты́рно*’.

У ненаціскных складох **о** пераходзіць у **а**: *во́чы – вачаня́ты, но́гі – нагаві́цы, но́ч – начні́ца, пло́т – платы́, ро́ст – расьлі́на; апэ́рэ́та, аргани́зм*.

Заўвага. На канцы іншамоўных уласных назоваў пасья галосных ненаціскны **о** захоўваецца: *Барнэ́о, Більба́о, Ле́о, Ма́о, Рамэ́о, Ся́о, Чырчэ́о*¹.

2. У каранёх шэрагу словаў захоўваецца гістарычнае чаргаваньне спалучэньняў націскных **ро, ло** й ненаціскных **ры, лы**: *бло́хі – блы́ха; бро́вы – брыво́; бро́д – брысьці́; гло́тка – глыта́ць; гро́м – грыво́ты; дро́вы – дрыво́тня, дрывяны́; дро́ткі – дрытва́; кро́ў – крыва́вы; кро́ккі – крыху́, крышы́ць; скро́гат – скрыгата́ць; хро́ст – хрысьці́ць. У асобных выпадках спалучэньні **ры, лы** могуць заставацца й пад націскам: *гры́мнуць, заглы́тваць, кры́шку, скры́гат, хры́шчаны*.*

Заўвага. У шэрагу ўласнабеларускіх словаў пасья зацьвярдзелых не пад націскам пішацца **ы**: *го́рыч, дрымо́та, за́рыва, по́чырк, трыво́га, хрыбе́т, чы́рвоны*.

Разьдзел 3. ПРАВАПІС Е, Ё, Я

3. У першым складзе перад націскам **е, ё** ў спрадвечнабеларускіх словах пераходзяць у **я** (правіла “яканьня”): *зе́лень – зяле́ніва, зялё́ны – зеляні́на – зеленава́ты; е́лка – ялі́нка; ё́лкі – ялчэ́ць; е́сьці – ясьце́; дзе́вляць – дзявля́ты – дзевяці́; дзе́сяць – дзяся́ты, пяцьдзяся́т² – дзесятко́вы; сем – сямна́ццаць; во́сем – васямна́ццаць; ле́зы – лязо́; ме́д – мядо́вы – медаву́ха; ё́рмы – ярмо́; няпэ́ўны, бязбро́йны. Паводле гэтага правіла пішуцца таксама часьцінка **не** й прыназоўнік **без**: *ня наш, ня по́йдзе, ня што́го́д, бяз кры́ўды, бяз мо́вазна́ўства, бязь зьме́наў*.*

4. У словах іншамоўнага паходжаньня **е** ў першым складзе перад націскам, як правіла, захоўваецца: *балеры́на, лега́льны, лега́нда, лексы́чны, лему́р, лета́льны³, маеста́т, піетэ́т, фэеры́чны; Ела́буга, Палесты́на*. Таксама не адбываецца пераходу **е** ў **я** ў становішчы пасья заднеязычных (**г** (**г’**), **к**, **х**) – незалежна ад паходжаньня слова: *гекта́р, генэ́тыка, геро́й, кедро́ўнік, келбо́к, кера́міка, кефа́ль, кефі́р* (напой), *хе́ўсу́р; Гена́дзь, Гервя́ты/Гервя́ты, Герко́, Кеды́шка, Керно́га, Кесьлё́ўскі, Македо́нія, Секержы́цкі, Хеле́мскі*.

Заўвага А. Правіла “яканьня” пашыраецца на даўно асвоеныя словы іншамоўнага паходжаньня: *галяба́рда, дзяжу́рны, калянда́р, ляўка́с, ляўко́нія, сяржа́нт, яно́т, япі́скап, яфрэ́йтар⁴, яхі́дна; Аляксе́й, Валянці́н, Панцяле́й, Сярге́й, Яго́р, Яўге́н, Яўсе́й, Яўхі́м, Яўста́х*.

Заўвага Б. У некаторых пазычаньнях спалучэньне [г’], [г’], [к’], [х’] з [а] – этымалагічнае: *гяур, кярыз, кяфір* ‘немусульманін’, *Сігітас Гяда/Сігітас Гяда, Гянджа/Гянджа, Хямяляйнэн*.

Заўвага В. У беларускіх прозьвішчах, утвораных ад імянаў іншамоўнага паходжаньня на **-ей**, на месцы ненаціскага **е** звычайна пішацца **і**: *Агіе́віч* (< Агей), *Алексіе́віч* (< Аляксе́й), *Анікіе́віч* (< Аніке́й), *Аўсіе́віч* (< Аўсе́й), *Гардзіе́нка* (< Гардзе́й), *Карніе́нка*

¹ Мэдэ́ў з каз. Медеу.

² У астатніх лічэбніках на **-дзесят** націск прыпадае на першую частку слова: *шэ́сьцьдзесят, се́мдзесят, во́семдзесят, дзе́вляцьдзесят* (побач зь дзевяно́ста). У адпаведных парадкавых лічэбніках асноўны націск пераходзіць на другую частку, а ў першай разьвіваецца пабочны націск: *пя́цьдзяся́ты й пяці́дзяся́ты, шэ́сьцьдзяся́ты й шасьці́дзяся́ты, се́мдзяся́ты й сямі́дзяся́ты, во́семдзяся́ты й васьмі́дзяся́ты, дзе́вляцьдзяся́ты* (побач зь дзевяно́сты).

³ *Летальны* ‘сьмяротны’, напр.: *летальны вынік*, адрозьніваць ад *лятальны* ‘які лятае’, напр.: *лятальны апарат*.

⁴ Выпадкі “яканьня” трэба адрозьніваць ад выпадкаў, калі **я** ў першым складзе перад націскам адлюстроўвае правапіс мовы крыніцы: напр., *альяба́стар* (ад лац. *alabastrum* < грэц. α`λάβαστρον).

(< Карней), Макіевіч (< Макей), Маціеўскі (< Мацей), Сергіеня (< Сяргей), Стахievіч (< Стахей)⁵.

5. У словах іншамоўнага паходжаньня ё не пад націскам, як правіла, пераходзіць у я: лэ́гіка – лягі́чны, Маé н – маянэ́з, маé р – маяра́т, пэрыé дыка – пэрыяды́чны, раé н – раянава́ць, філэ́ ляг – філялэ́гія, хлэ́ р – хлярафо́рм.

Заўвага. У словах, вытворных ад ёд і ёт, ё на пісьме захоўваецца незалежна ад націску і вымаўленьня: ёдава́ны, ёдава́нне, ёдафо́рм; ётава́ны, ёта́цыя.

6. Літара е пішацца на канцы нескланяльных назоўнікаў пасья к, л: камюніке, піке, пірке; кантабіле, праміле, пэрпэтуўм-мобіле, факсыміле.

7. Ва ўласных назовах іншамоўнага паходжаньня канцавы ненаціскны [о] пасья мяккіх зычных (на пісьме ё) захоўваецца: Ага́ё, Вэ́к'ё, Ма́льмё, Мікеля́нджэлё, Мо́нтэ-Ка́рлё, О́сьлё, Пітэр Мэ́ё⁶, То́ё Ода Сэсю, Трухі́льлё, у т. л. калі процістаўленьне ё-я адрозьнівае значэньне словаў: Ка́рлё (муж. імя) – Ка́рля (жан. імя), Марыё (муж. імя) – Марыя (жан. імя), Ні́калё (муж. імя) – Ні́каля (жан. імя), По́лё (прозьвішча) – По́ля (жан. імя).

8. Каранёвае я пішацца нязьменна: вя́з – по́вязь – вяза́ць; ля́скат – ляско́ча – ляската́ць; ме́сячны – мясяцо́вы; мя́ккі – вы́мякчыць – мякі́на – мяккава́ты; пя́ць – пяце́ра; сьвя́та – сьвята́р – сьвятары́; ця́жка – цягні́к – цягаві́ты; я́дры – ядро́; я́р – яро́к; дзе́вяць, дзе́сяць, дзе́янне, па́мяць, по́яс, ты́сяча; Вя́чка – Вячасла́ў, Я́раш – Ярасла́ў, Яку́б – Якубо́віч.

9. Літара я пішацца ў шэрагу канчаткаў іменных часьцінаў мовы: хваляю, хваляў, хвалям, хвалямі; сіняе, сіняя, сіняга, сіняму, сіняй, сіняю, сінія.

Разьдзел 4. ПРАВАПІС Э

10. У спрадвечнабеларускіх словах літара э пішацца пад націскам: бэ́рсаць, вэ́дзгаць, глэ́маць, гэ́ты, жэ́рдка, жэ́ўжык, пацэ́ліць, пэ́цкаць, рэ́ха, сэ́рца, тудэ́ма-сюдэ́ма, халадэ́ча, чвэ́рць, чэ́рава, шэ́рань.

Не пад націскам э пераходзіць у а: рэ́дкі – радзе́йшы, сэ́рца – сарцаві́на, пацэ́ліць – цаля́ць, чэ́ргі – чарга́, шэ́рань – шарэ́ць.

11. У пазычаньнях і вытворных ад іх словах правапіс э звычайна не залежыць ад націску. Літара э пішацца:

а) на пачатку слова⁷: эвалюцыя, эгаізм, эдэльвайс, экзарх, экспэдыцыя, эмбарга, эпархія (побач зь япархія), эпіскап (побач зь япіскап), эпітрахіль, эпітымія, эсэ; Эвангелье, Эвэрэст, Эгіпет⁸, Эдэм, Эзоп, Энэй, Этна;

б) пасья зычных, акрамя л і заднеязычных (г (г), к, х):

анапэст, басэтя, бізнэс, бэнэдыктынец, губэрня, вэстэрн, дэкан, казэін, мізэрны, мэбля, мэтро, нонсэнс, нэта, рэкорд, сэзон, сэль, сэместар, сэсорны, сэсія; Армэнія (але: армянін, армянскі), Бэрлін, Вэрсаль, Жэнёва, Мэмфіс, Ёэмблі, Пэкін, Шэкспір;

– у т. л. у фіналях –эль, –эн, –энт, –эр, –эт і г. д. (апроч ненаціскных фіналяў –el, –er пасья шыпячых і дз, ц у агульнай лексыцы):

барэль, гатэль, грыфэль, дросэль, кабэль, камізэлька, мадмуазэль, ніпэль, пудэль, штрыфэль, штэпсэль; Базэль, Гэндэль, Мозэль;

бармэн, дзэн, кузэн, люмпэн, мэтрапалітэн, скансэн, спартсмэн, фэн; Армэн, Сэн-Жэрмэн, Шапэн⁹;

⁵ Правапіс прозьвішчаў, утвораных ад падобных імёнаў на –эй, гл. у артагр. 12 заўв. А.

⁶ Пры згадцы нечастотных уласных імёнаў у пэрыядычных і кніжных выданьнях рэкамэндуецца падаваць арыгінальнае напісаньне ў дужках пасья беларускага: ангельскі славіст Пітэр Мэё (Peter Mayo), украінскі паэт Раман Лубкіўскі (Роман Лубківський); пісьменьнік Ігнасьё Кардэнас Акуньня (Ignacio Ca'rdenas Aкуña); у горадзе Тымішаары (Timișoara); эстонскі сьпявак Тыніс Мягі/Мягі (Tõnis Mägi).

⁷ Наступныя пазычаньні замацаваліся ў беларускай мове без пачатковага е–: біскуп, лемантар, Кацярына, Лізавета.

⁸ У слове Эгіпет галосны е – беглы: у Эгіпце, эгіпцянін.

абанэнт, аргумэнт, брызэнт, дакумэнт, камплімент, парлямэнт, пэргамэнт (побач з пэргамін), рэглямэнт, сакрамэнт, тастамэнт; Вінцэнт, Сэнт-Вінсэнт; але: момант;

абвэр, бульдозэр, буфэр, бэльвэдэр, вінчэстэр, грэйдэр, дызайнэр, кампостэр, катэр, кратэр, лідэр, абэр-, піанэр, рэвалюцыянэр, сканэр, трэнэр, шофэр; Картэр, Ма'нчэстэр, Ошэр, Роджэр, Ройтэр, Фішэр;

дэбэт, катэт, партаманэт, унівэрсытэт, эпітэт; Са'мэрсэт;

– у т. л. на канцы нескланяльных словаў (апроч пазыцыі пасьяля **к, л**): андантэ, галіфэ, кабэрнэ, кашнэ, пэнснэ, па-дэ-дэ, рэбэ, рэнамэ, фрыкасэ, шымпанзэ, эсэ; Бізэ, Гамкрэлідзэ, дэ Кастэр, Кандэ, Мао Дзэ-дун, Маснэ, Шэварднадзэ;

в) пасьяля галосных, апроч **і, ы**: аэрадром, дуэт, каноэ, каэфіцыент, маэстра, паэт, піруэт, фэтон; Аэліта, "Калевіпозг", Карльсруэ, Коэн, Краэ, Остзээ;

г) пасьяля **і, ы** на пачатку часткі складанага слова: дыэлектрык, дыэтыльамін, інтэрв'этка, поліэтнічны, поліэтылен, трыэдар.

12. У словах іншамоўнага паходжаньня **э** не пад націскам перадаецца праз **а**:

– пасьяля шыпячых **і дз, ц** у ненаціскных фіналях **-er, -el** – у агульнай лексыцы: ваўчар, глетчар, дыспэтчар, карцар, мэнэджар, пінчар, пэйджар, розэнкройцар, рызэншнаўцар, рыцар, штуцар; бушаль, гіцаль, пэндзаль, фэльчар, шніцаль;

– у асвоеных словах: адрас, адукацыя, аканом, аранжарэя, атрамант, бухгалтэр, бу'таль, бюстгальтэр, вэксаль, габраістыка, галянтэрэя, гандаль, гэбаль, далікатны, далікатэс, зэдаль, кампутар, кандытар, клейстар, куфаль і кухаль, літара, літаратура, лямант, лятэрэя, майстар, матар'ял 'тканіна' (побач з матэрыял), момант, плястар, пыталь, рамонт, ровар, рондаль, сакрэт, сакратар, тастамэнт, характар, хедар 'юдэйская школа', чабурэк, чачэнец, шавіёт, шархубаль, шаўрон, швэдэр;

– у асвоеных уласных назовах, найперш – з славянскай лексычнай асноваю: Гашак, Праабражэнскі, Чалюскін, Чалябінск, Чарапавец, Чаркасы, Чачэнія, Шаліхін, Шарамецьеў.

Заўвага А. У наступных асвоеных пазычаньнях і вытворных ад іх словах ненаціскны этымалогічны [э] перадаецца праз **ы**: брызэнт, дрызіна, інжынэр, канцылярыя, рысора, цырымонія. Тое ж звычайна адбываецца і ў беларускіх прозьвішчах, утвораных ад імёнаў іншамоўнага паходжаньня на **-эй**: Андрэўскі ад Андрэй, Кірыўскі ад Кірэй¹⁰.

Заўвага Б. У наступных асвоеных пазычаньнях канцавыя фарманты **-el, -er** пішуцца празь **е**: блюзьнер, жаўнер, касінер, каўнер, кушнер, манер, манера, шынель.

Заўвага В. Некаторыя аднакаранёвыя словы, залежна ад напісаньня ў іх літараў **а** ці **э**, маюць рознае значэньне: аканом 'кіраўнічы ў маэнтку' і эканом 'ашчадны чалавек', дакляраваць 'абяцаць' і дэкляраваць 'абвяшчаць', (пільны) інтэрас 'справа, клопат' і (нацыянальны) інтарэс 'памкненьне, патрэба'.

Заўвага Г. У грэцызмах этымалогічны **е (η)** перадаецца ў залежнасьці ад часу й шляху пазычваньня пэўнага слова: клерык і клір, мэтрапаліт (каталіцкі) і мітрапаліт (праваслаўны), рыторыка, экзамэн; Атэны й Афінны.

Разьдзел 5. ПРАВАПІС **І – Й – Ы**

13. Пасьяля словаў, якія канчаюцца на галосны, злучнік і часьцінка **і** складовае можа пераходзіць у **й** нескладовае: былі **і** зьніклі = былі **й** зьніклі, сьветла **і** ўтульна = сьветла **й** утульна, "Яна **і** я" = "Яна **й** я", то **і** ён ня ведае = то **й** ён ня ведае.

Пачатковае **і-** (незалежна ад якасьці папярэдняе літары ў тэксьце, а таксама пасьяля нялітарных знакаў і знакаў прыпынку) пішацца нязьменна¹¹: яна **ідзе**, не **існуе**, пра **Івана**, на **Ільлю**, на **Івацэвічы**, пра **І. Мялешку**, БДА **ідзе** на выбары, ТБМ **імя** Скарыны, 0,01% **імавернасьці**.

Заўвага. Злучок і двукосьсе ня ёсьць знакамі прыпынку й на правапіс **й** не ўплываюць: адна- **і** шматмоўныя слоўнікі = адна- **й** шматмоўныя слоўнікі, "Паўлінка" **і** "Тутэйшыя" = "Паўлінка" **й** "Тутэйшыя".

⁹ Барбарызм нацмен – абрэвіятура ад словазлучэньня "национальное меньшинство".

¹⁰ Правапіс прозьвішчаў, утвораных ад падобных імёнаў на **-ей**, гл. у артагр. 4 заўв. В.

¹¹ У паэтычных тэкстах дапускаецца напісаньне **й** пасьяля зычных, знакаў прыпынку і ў абсалютным пачатку.

14. У словах, утвораных ад (і)граць, (і)мець/(і)маць, (і)мя, інакш/іначай, ісьці, пасля прыставак на галосны ненаціскае **і** пераходзіць у **й**: **вый**гранка, **дай**граць, **зай**граць, **пай**граць; **зай**мацца, **зай**мішча, **най**маць, **най**міт, **пай**мацца, **пай**мо; ад**най**менны, **зай**меньнік, **най**меньне, **пай**менна, **пай**менаваць; **пай**накшыць, **пай**начаны; **вый**сьці, **зай**сьці, **знай**сьці, **пай**сьці¹².

У словах зь іншымі каранямі **і** пасля прыставак ды фармантаў на галосны пішацца нязьменна: да**ін**тэгравацца, за**і**кацца, за**і**мпанаваць, за**ін**трыгаваць, контра**і**дэя¹³, па**ін**фармаваць, пера**ін**струмэнтаваць, пра**і**снаваць, прота**і**хтыялёгія, пры**ін**стытуцкі, За**і**ртышша. Таксама **і** пішацца нязьменна пасля галосных у складаных словах: востра**ін**фэкцыйны, высока**ін**тэлектуальны, паўночна**і**ранскі.

Заўвага А. У шэрагу словаў ад (і)мець/(і)маць **і** выпадае: **вы**маць, **прым**аць, **прым**ак, **прым**альнік, **прым**альны, **прым**ач, у **прым**ы.

У вытворных словах ад (і)граць, (і)мя **і** можа выпадаць: **за**граць, **на**граць, **па**граць, **па**менаваць.

Заўвага В. Пасля злучка **і** захоўваецца (незалежна ад характару папярэдняе літары): віцэ-**ін**тэндант, па-**і**мпрэсіянісцку, па-**і**рацку, па-**і**рлянцку, па-**ін**шамоўнаму, экс-**і**мпэратар, у т. л. у складаных словах: вайскова-**ін**жынэрны, вакальна-**ін**струмэнтальны, дзеяслоўна-**і**менны, магнітна-**і**мппульсавы, навучальна-**ін**струкцыйны, Вэст-**І**ндыя.

15. Пасля прыставак на зычны ненаціскае **і** пераходзіць у **ы**: **абы**сьці, **ады**сьціся, **безы**дэйны, **безы**ніцыятыўны, **зы**начыць, **зы**сьці, **нады**сьці, **пады**нспэкцыя, **пады**сьці, **перады**ндустрыяны, **перады**нфарктавы, **разы**граць, **спады**лба, **спады**паду, **сы**сьці, у т. л. пасля прыставак і фармантаў **між-**, **звыш-**, **дэз-**, **пан-**, **суб-**, **супэр-**, **транс-**: **між**ынстытуцкі, **звыш**ымклівы, **звыш**інтэлект, **дэзы**нтэграцыя, **дэзы**нфэкцыя, **паны**сламізм, **суб**інтэндант, **супэр**ынтэлектульны, **транс**ынданэзіскі; а таксама пасля частак складанаскарочаных словаў: **палі**ынфармацыя, **пэды**нстытут, **юры**нспэкцыя¹⁴.

16. Спалучэньне гукаў [**йі**] (выступае на пачатку слова пад націскам, у сярэдзіне й на канцы слова пасля галоснага ды разьдзяляльных знакаў, на марфэмным сутыку пасля **ў**) абазначаецца адною літараю **і**: **і**́дал, **і**́мпарт, **і**́скра, **і**́снасьць, **І**́льмень, **І**́льля (мястэчка), **І**́нга, **І**́нд, **І**́ндржых, **І**́расэк, **І**́ра, **І**́слач, **І**́ўе; атэ**і**ст, дада**і**зм, дру**і**д, жу**і**р, каз**і**н, каля**і**на, кра**і**на, ма**і**с, нэр**э**іда, парано**і**к, сло**і**к, суво**і**, шы**і**т, А**і**да, Аля**і**за, Га**і**шча, Гля**і**, Дуб**е**і, Зу**і**, Ка**і**н, Ка**і**р, Лю**і**, Пярша**і**, Ра**і**са, Та**і**ці, Укра**і**на, Фа**і**на; вакац**і**, канвульс**і**і, Кю**і**; аб'**і**нець, вар'**і**раваць, сузор'**і**, у Сар'**і**; выслоў**і**, паў**і**мбрыка, салаў**і**¹⁵.

17. Шэраг уласнабеларускіх і пазычаных назоўнікаў мужчынскага роду афармляецца бяз малахарактэрнае для беларускае мовы фіналі **-іі/-ый**:

– у форме безь **й**:

назовы пасадаў: віка**ры**, падкамор**ы**, падканюш**ы**, падскарб**і**, падстол**і**, падчаш**ы**;

паасобныя ўсходнехрысьціянскія імёны: Валер**ы**, Георг**і**, Дзьмітр**ы**, Іпац**і**, Юл**і**, Юр**ы**, Яўстах**і**;

– з націскаю фінальлю **-ей** на месцы ненаціскаю **-іі** – усходнехрысьціянскія імёны: Ан**і**к**і**й – Ан**і**к**е**й, Ал**е**кс**і**й – Ал**е**кс**е**й, Дзямен**ці**й – Дземан**це**й, Сава**ці**й – Сава**це**й;

– у форме бязь **-іі/-ый**:

хрысьціянскія імёны: Анатол**ь**, Аркадз**ь**, Васіл**ь**, Вітал**ь**, Генадз**ь**, Кандрат**ь**, Мэркур**ь**, Рыгор**ь**, Яўген**ь**;

хімічныя тэрміны: ал**ю**мін, амон**ь**, бар**ь**, ванад**ь**, галь**ь**, га**ф**н, гел**ь**, герма**н**, дэўтэр**ь**, інд**ь**, ірыд**ь**, і́тар**ь**, кадм**ь**, калі**ф**орн**ь**, каль**ь**, кальц**ь**, магн**ь**, на́тар**ь**, осм**ь**, рад**ь**, самар**ь**;

некаторыя іншыя тэрміны й агульныя назоўнікі: ам**ф**ібрах**ь**, крытэр**ь**, камэнтар**ь**, пралетар**ь**, стацыянар**ь**, сцэнар**ь**, сэмінар**ь**, эпітэль**ь**. Але: ген**і**й, к**і**й.

¹² Правапіс словаў з прыстаўным **і** гл. у артагр. 23, 24.

¹³ Правапіс фарманта **контра-** гл. у артагр. 26 заўв. В.

¹⁴ Пералічаныя складанаскарочаныя словы ўтварыліся на іншамоўнай глебе, і іх рэгулярнае выкарыстаньне не рэкамендуецца зь меркаваньняў культуры мовы.

¹⁵ Пра перадаваньне спалучэньня [**йі**] таксама й зь інш. галоснымі гл. артагр. 72.

Заўвага А. Бальшыня ўсходнехрысьціянскія імёнаў на **-і(й)/-ы(й), -ей** існуе і ў больш адаптаваных формах: **Анікей** – Аніка; **Аляксей** – Алекса, Лёкса; **Антоні** – Антон, Антоць; **Арсенці** – Арсень; **Валеры** – Валер; **Георгі** – Георг; **Дземянцей** – Дзёмка; **Дзьмітры** – Зьміцер; **Ігнаці** – Ігнат; **Лаўрэнці** – Лаўрэн; **Лявонці** – Лявон; **Мялецці** – Мялет, Мялешка; **Юры** – Юрка, Юр’я; **Яўстахі** – Яўстах, Стах.

Заўвага В. Шэраг лацінізмаў захаваў арыгінальную форму – з характэрнымі фіналямі: **акварыюм, архіварыюс, віварыюм, гербарыюм, дэндэрыюм, лектарыюм, натарыюс, патрыцыюс, прэзыдыюм**; іншыя асвоіліся ў форме жаночага роду: **прафілякторыя, санаторыя, сэмінарыя**¹⁶.

Разьдзел 6. ПРАВАПІС **У – Ў**

18. Пасьля галосных літараў на месцы **у** пішацца **ў**, калі на яго не прыпадае націск¹⁷: **баўэр, блізкаўсходні, дыўрээ, лінолеўм, паўасьміны, паўільняны, паўстаць, паўэкіпаж, поліўрэтан, соўс, страўс, эўаструм, ва ўнівэрсытэце, да ўвагі, Адэнаўэр, Паўэр, Таўэр, ва Ўфе, сталіца Ўкраіны, Марыя Ўласевіч, едзе ў Вільню, ЗША ўзьнялі пытаньне**; у т. л. у лацінізмах на **-uum**: **вакуўм, індывідуўм, кантынуўм**.

Складовае **у** не пераходзіць у нескладовае **ў**:

– пад націскам: **алеу’т, гау’р, гяу’р, есау’л, выбарчая у’рна, Леу’ццы, Сау’даўская Арабія, да ў’йпэшту, за ў’Тана, пра ў’мбрыю**;

– у ініцыяльным **У**. – скароце імёнаў (незалежна ад месца націску): **Уладзіслаў – за У. Сыракомлю, Уладзімер – пра У. Караткевіча, Ульрых – за У. фон Гутэна, Уры – пра У. Гелера/Гелера**;

– у ініцыяльных абрэвіятурах: **БДЭУ, РУУС, САУ**¹⁸.

Заўвага. Злучок і двукосьсе ня ёсьць знакамі прыпынку **й** на правапіс **ў** не ўплываюць: **рыба-ўюн, беларуска-ўзбэцкі; "шкода" ўехала ў браму**.

19. Пасьля зычных літараў, нялітарных знакаў і знакаў прыпынку пішацца літара **у**: **падупалы, з Уралу, Тодар Уласевіч, ён у Полацку, ТБШ устрымалася, філія СП у Глуску, 28°54’30" усходняй даўжыні; варэнікі – украінская страва**.

20. На пачатку словаў перад зычнымі на месцы этымалягічнага **в** пішацца **у**: **Уладзімер, Уладзіслаў, Улас, Усевалад, Усяслаў, Уласаў, Урангель, Урубель, Уладзікаўказ, Уладзівасток, Уроцлаў**.

Разьдзел 7. ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ У СКЛАДАНЫХ СЛОВАХ¹⁹

21. У дзвюхчасткавых складаных словах з націскам на першым складзе другой часткі **о, ё ў** першай частцы пераходзяць адпаведна ў **а, е (я)**: **галару’ч, дабрадзе’й, даўгале’цьце, драбнатва’ры, заапа’рк, матаго’нкі, наваство’раны, палітэ’хніка, фатазды’мак, Навапо’лацк; ледарэ’з, медава’рня, сьлезаче’чны (ад сьлёзы)**. Пры гэтым рэалізоўваецца правіла “яканьня” – **е ў** апошнім складзе першай часткі пераходзіць у **я**: **сямс’т, васямс’т**, у т. л. калі **е** – злучальны галосны: **жыцьцяра’дасны, земляўла’сьнік, сярэдняяве’чча, Заходня-Ці’шкаўскае радовішча**.

¹⁶ Пра асваеньне фіналяў у лацінізмах гл. знос. 63.

¹⁷ У паэтычных тэкстах дапускаецца захаваньне **у** пасьля галосных і напісаньне **ў** пасьля зычных, знакаў прыпынку і ў абсалютным пачатку.

¹⁸ Падрабязней аб правапісе **У ў** ініцыяльных абрэвіятурах гл. артагр. 91.

¹⁹ Складаньне – нехарактэрны для беларускай народнай мовы спосаб словаўтварэньня, і бальшыня складаных словаў успрымаюцца як штучныя, “выдуманя”. Таму замест іх лепш ужываць тоесныя значэньнем словы, утвораныя іншымі (найперш афіксальнымі) спосабамі, або словазлучэньні, напр.: **вёслападобны – веславаты, збожжаўборка – жніво, збожжаўборачны камбайн – збожжавы камбайн, збожжанарыхтоўка – нарыхтоўваньне збожжа, торфаздабыча – здабыча торфу**.

Бальшыня такіх словаў мае злучальны галосны:

– пасьля цьвёрдай асновы – не пад націскам **а**: **дабрабы’т, кнігано’ша, парапла’ў**; пад націскам **о**: **куро’дым, сыро’ватка, часо’піс (побач з ча’сапіс), Вадо’хрышчча**;

– пасьля мяккай асновы – **е (я)**: **гра’зеляка’рня, жы’цьцесьцьвярджа’льны, пярэ’днепаднябе’нны, со’лекапа’льня, усё’дазво’ленасьць; агняцьве’т, кулямё’т, саляко’п, сваяўла’дны, усяве’д**.

У астатніх выпадках (г. зн. калі націск у другой частцы падае на другі або наступныя склады) у першай частцы разьвіваецца пабочны націск і спрадвечныя (этымалягічныя) **о, ё, е**, у т. л. злучальнае **е**, захоўваюцца: *ваго`нарамо`нтавы, до`бразычлі`вы, зо`ацэно`з, мо`тарэсу`рс, по`літэхні`чны, сво`еасаблі`вы, фо`тарэакты`ў, Но`вабары`саў; жывё`лагадо`ўля, лё`гкаатлеты`чны*. Спрадвечныя **о, е, ё** праяўляюцца й тады, калі ў зыходнай форме выступаюць **а, я**: *аго`нь – агняды`шны – во`гнетрыва`лы, вада` – вадаспа`д – во`даправод, галава` – галаваломны – гало`вакружэ`ньне, смала` – смалаку`р – смо`лакурэ`ньне; зе`млекарыста`льнік (зямля` + карыстальнік), усе`белару`скі (уся` Беларусь)*.

Паводле гэтага ж правіла афармляюцца словы, першая частка якіх утвораная ад назоўнікаў з спалучэннем **-ро`-/-ры-, -ло`-/-лы-**: *дрывасе`к, крывяно`сны, крывасмо`к; гро`мападо`бны, кро`вазваро`т*.

Заўвага А. Пры ўтварэнні складаных словаў пабочны націск прыпадае на аснову, у т. л. і ў частках паходжаньнем з назоўнікаў на **-о`, -ё`**. Пры гэтым іх месца займаюць злучальныя галосныя **а, е** (апроч вытворных ад аднаскладовых назоўнікаў і займеньніка ўсё): *верацяно` – верацё`нападо`бны; вясло` – вё`слападо`бны; гняздо` – гнё`здапляце`ньне; жыцьцё` – жы`цьцезабесьпячэ`ньне; зьвяно` – зьвё`назлучэ`ньне; мэтро` – мэ`трабудаўні`к; але: дно` – днасьві`дар – дно`паглы`бнік; зло` – зламы`сьнік – зло`язы`кі; сто` – стаго`дзедзе, статы`сячны – сто`гадо`вы, сто`мэтро`ўка; шкло` – шклагра`фія – шкло`паке`т; усё` – усяе`дны – усё`ахо`пны, усё`перамо`жны*.

Заўвага Б. Частка *поў-* (полу-) пішацца праз **о** толькі пад націскам: *по`лудзень, по`ўдзень, по`ўнач*. Не пад націскам **о** пераходзіць у **а** – паводле агульнага правіла: *палу`днаваць, паўгадзі`ны, паўго`дзедзе, паўкі`лі, напаўжывы` (напалову жывы)*.

Заўвага В. У шэрагу словаў грэцкага паходжаньня з часткамі **-граф-, -лёг-/-ляг-, -мэт(а)р-** адзіны націск прыпадае на апошні склад першай часткі – **о (ё)**; у гэтым выпадку астатнія галосныя пішуцца, як у простым слове (г. зн. падпарадкоўваюцца правілу “аканьня”). Аднакаранёвыя словы з націскам на іншым складзе пішуцца паводле асноўнага правіла: *антрапо`ляг – антрапалё`гія – антрапалягі`чны; біё`граф – біягра`фія – біяграфі`чны; біё`ляг – біялё`гія – біялягі`чны, гістарыё`граф – гістарыягра`фія – гісто`рыяграфі`чны; фано`граф, фано`мэтар – фанагра`фія, фанамэ`трыя – фо`награфі`чны, фо`намэтры`чны; філё`ляг – філялё`гія – філялягі`чны; але: артаграфі`чны, артаэпі`чны*.

Заўвага Г. У словах з часткаю **-піс** націск найчасьцей прыпадае на першую частку: *гу`капіс, жы`вапіс, клі`напіс, ле`тапіс, машы`напіс, пра`вапіс, ру`капіс, ско`рапіс, тво`рапіс, ча`сапіс (побач з часо`піс), чы`стапіс*; але: *жыцьцяпі`с, сьвятлапі`с*. У вытворных словах асноўны націск, як правіла, пераходзіць на другую частку: *жывапі`сец, летапіса`ньне, машынапі`сны, правапі`сны, рукапі`сны*.

22. Галосныя ў неапошніх частках складаных словаў пішуцца незалежна ад націску ў апошняй частцы:

а) калі першая частка:

– мае **э** (у частках уласнабеларускага паходжаньня): *арэхавадзтва, арэхападобны, грэхаваднік, грэхападзеньне, дрэвастой, рэдкалесьсе, рэхалякацыя, рэхаўлоўнік, срэбнакрылы й срэбракрылы, сярэднестатыстычны, сярэднявечча, шэразём, шэсьцьсот*; у т. л. **э** этымалягічнае: *рэкаачышчальны, рэкаўтварэньне, стрэхалаз, стрэхападобны, цэнаўтварэньне*;

– утвораная ад лічэбніка ў родным склоне: *двохбаковы, двухколерны, дзьвёхвежавы, дзьвёхсэкцыйны* (побач з *двухбаковы, двухколерны, дзьвюхвежавы, дзьвюхсэкцыйны*)²⁰, *трохмесячны, трохтамовік, чатырохногі, чатырохразовы, васьмізнакавы, васьміканцовы, саракаградусны, саракахвілінны*;

– канчаецца на зычны (у словах без злучальнага галоснага²¹): *бліскост, бойскаўт, бонтон, бормашына, грэсмайстар, гофмаршал, донжуан, корнпапера, кронпрынец, калёнтытул, кросбрыдынг, лёцмайстар, норадрэналін, нонканфармізм, нонкамбатант, обэртон, остготы,*

²⁰ Складаныя словы, першая частка якіх паходзіць ад лічэбніка **два (дзьве)**, афармляюцца ў залежнасьці ад роду ўтваральнага назоўніка: *двохдзённы й двухдзённы* (ад *дзень* – м. р.), *двохколавы й двухколавы* (ад *кола* – н. р.), *дзьвёхасабовы й дзьвюхасабовы* (ад *асоба* – ж. р.). Пры гэтым часткі **двох-** і **двух-**, **дзьвёх-** і **дзьвюх-** – сэнсава тоесныя.

²¹ Адрозьніваць ад прыставак **аб-, кам-/кан-, аф-, фар-** ды інш. (ад лац. **ob-, com-/con-**, анг. **of-**, ням. **vor-**): *аблігацыя, камфорт, канфуз, афсайд, афсэт, фарпост*.

остзэйскі, постскрыптым, постсавецкі, розэнкройцар, тонстудыя, топкрос, флёрдаранж, "Фольксваген", фольксдойч, хлёрпікрын, хормайстар. Але: сямсот, васямсот, блякнот, галкіпэр, каўбой, партманэт (побач з партаманэт), партфэль, спартсмэн, фаервэрк, факстрот, фальклёр, фітанцыды;

– аўдыё-, радыё-²²: аўдыёапаратура, аўдыёзапіс, аўдыёстужка; радыёаматар, радыёстанцыя, радыёсыгнал;

вока-, -мова-, проці-, слова-, што-: вокамгненны, вокарухальны; мовабудова, мовазнаўства, моватворчасьць, умоватворны; процівага, процілеглы, процісухотны; словападзел, словаўтварэньне, словаформа; штодзень, штонядзелі, штотыднёвік;

малака-, сьвятла-²³: малакавоз, малакавытворчасць, малаказавод; сьвятлатэхнік, сьвятлапаглынальны, сьвятласыгнал;

б) калі другая частка:

– пачынаецца з -ў: землеўпарадкаваньне, марозаўстойлівы, новаўтвораны, поўнаўладзьдзе;

– -вед-, -знав- (-знаў-)²⁴: манголаведа, коласавед; балотазнаўства, законазнаўчы, народазнавец, прыродазнаўчы, усходазнаўства;

в) у шэрагу словаў, дзе захаваньне галосных бязь зьменаў службы ідэнтыфікацыі ўтваральнай асновы, у т. л. у тэрмінах: азотаген, асноватворны, збожжасховішча, іголкаскура, коксагазавы, калёрымэтрыя, колерамэтрыя, манголатвары, множналікавы, польскамоўны, ружовашчокі, фосфарнакіслы, хваробатворнасьць;

г) у словах з трыма й больш часткамі: авіяматорабудаваньне, аэрафотаздымак, дзевяностатонны, оталярынгалёгія, паўночназаходнебеларускі;

д) у словах, часткі якіх пішуцца праз злучок: блёк-кантакт, го-хуа, нон-стоп, норд-ост, нота-бэнэ, обэр-афіцэр, он-лайн, оф-шор, рок-н-рол, хот-дог.

Разьдзел 8. ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНЫХ І ЎСТАЎНЫХ ГАЛОСНЫХ

ПРЫСТАЎНЫЯ ГАЛОСНЫЯ

23. Ва ўласнабеларускіх словах перад зьбегамі зычных, зь якіх першая **р, л, м,** разьвіваецца прыстаўное **і:** імшарына, імшысты, імчаць, імкнуцца, імгла, імгненьне, іржа, іржаць, ілгаць, ільсьнець, імша, ірдзець, ільняны, іртуць, імжа, ільга (побач з мжа, льга).

У словах з каранямі **-мх-/-мш-, -рж-** (з значэньнем 'жыта') можа разьвівацца прыстаўное **а:** амшара, амшарына, аржаны, аржышча (побач з імшара, імшарына, іржаны, іржышча). Толькі з прыстаўным **а** (або наагул без прыстаўнога) ужываецца тапонім **Амсьціслаў**²⁵.

Калі папярэдняе слова канчаецца на галосны, прыстаўны можа зьнікаць: па мшарыне, на мшу, пры ржышчы, па мжышчы, у мгле, коні ржуць, у ртуць (побач з па імшарыне, па амшарыне, на імшу, па іржышчы, па імжы, у імгле, коні іржуць, у іртуць).

Заўвага А. Прыстаўное **і** можа ўзьнікаць і перад іншымі спалучэньнямі зычных: ігруша, іспыт, істужка (побач з груша, спыт, стужка), ісподка 'рукавіца', істопка 'варыўня'.

Заўвага Б. У аднаскладовых назоўніках зь беглым **о/ё (а/я)** пры словазьмяненні каранёвы галосны звычайна захоўваецца й прыстаўны галосны не разьвіваецца²⁶: на лобе, пад мохам, на лёдзе, зь лёну; лабы, махі, ляды, ляны (ілбы, імхі, ільды, ільны).

Заўвага В. Адрозьніваюцца склонавыя формы словаў леў і Леў: у агульным назоўніку леў пры словазьмяненні, а таксама ў некаторых вытворных зьнікае беглае **е,** і ў іх разьвіваецца прыстаўное **і:** ільва, ільвы, ільвіца ды ільвіха, ільвянэ; у асабовым імені

²² Словы з часткаю радыё- (радыёлякацыя, радыёсувязь, радыёперадача) трэба адрозьніваць ад словаў з часткаю **радыя-** (ад радыяцыя): радыяактыўны, радыябоязь, радыятэрапія.

²³ У слове сьвятло літара **я** – каранёвая, таму трэба адрозьніваць напісаньні словаў зь першаю часткаю **сьвятла-** (ад сьвятло) і **сьветла-** (ад сьветлы): сьвятлаахоўны, сьвятлалюбны, сьвятлаўстойлівы, сьвятлацень; сьветлавалосы, сьветлавокі, сьветла-шэры.

²⁴ У складаных словах часткі **-вед, -веда, -ведны** сынанімічныя часткам **-знавец і -знаўца, -знаўства, -знаўчы.**

²⁵ Адпаведнае асабовае імя ўжываецца без прыстаўнога: Мсьціслаў.

²⁶ У назоўніках рот, роў галосны **о** ня беглы: з рота, у рове, раты, равы.

Леў галосны **е** ня беглы: *Лява Гарошкі, Ляву Сапегу, з папам Лявом X, пры Ляву Акіншэвічу.*

24. У словах з прыстаўкаю на зычны прыстаўное **і** пераходзіць у **ы** паводле агульнага правіла: *іржавець – абыржавець, ілгаць – абылгаць, зылгаць, імжэць – абымжэць.* У словах з прыстаўкаю на галосны прыстаўное **і** можа зьнікаць: *іржавець – заржавець, імгліць – замгліць, імжэць – замжэць, імчаць – памчаць, імкнуцца – памкнуцца, ільсьнець – зальсьнець, ірдзець – зардзець* (побач з *заіржавець, заімгліць, заімжэць, паімчаць, паімкнуцца, заільсьнець, заірдзець*).

УСТАЎНЫЯ ГАЛОСНЫЯ

25. У беларускіх уласных назовах у канцавым спалучэньні **-цк** разьвілося ўстаўное **а**: *Голацак, Друцак, Клецак, Полацак, Слуцак, Шацак* і пад.; але ва ўскосных склонах: з *Клецку, пад Полацкам, у Слуцку, і ў прыметніках: клецкі, полацкі, слуцкі.*

26. У пазычаньнях на месцы канцавых **tr, dr** адпаведна вымаўленьню пішуцца спалучэньні **-тар, -дар**: *альябастар, аркестар, літар, мэтар, монстар, пэдыятар, пюпітар, рэестар, сэквэстар, тэатар, цэнтар; алеандар, дэкаэдар, скафандар, сыдар, цыліндар, Аляксандар*²⁷. Калі пры зьмене слова або ў вытворных словах гэтыя спалучэньні апынаюцца перад галосным, устаўны зьнікае: *кадар – кадраваць, кадастар – паводле кадастру, мэтар – сто мэтраў, пэдыятар – пэдыятрыя, спэктар – спэктральны, сэмэстар – у сэмэстры, фільтар – бязь фільтра, фэтар – фэтравы*²⁸.

Заўвага А. У нетрадыцыйных уласных назовах **tr, dr** на пісьме перадаюцца без устаўнога галоснага: *Нотр-Дам, Сартр.*

Заўвага Б. У шэрагу пазычаньняў галосны між **т/д і р** – не ўстаўны, таму ён захоўваецца незалежна ад таго, які гук – галосны ці зычны – ідзе пасля **р**: *арандатар – арандатара, дырэктар – дырэктара; амбасадар – амбасадара, кондар – кондара.*

Заўвага В. У складаных словах, першая частка якіх канчаецца на **tr, dr**, а другая – пачынаецца з зычнага, разьвіваецца злучальны галосны: *кантраба́нда, кантраза́хады, кантрама́рка, ко́нтрагульня́, ко́нтрарэвалю́цыя, Ко́нтрарэфарма́цыя*²⁹, *ме́традатэ́ль, фільтрапрэ́с, цэ́нтравыбарка́м*³⁰. Калі ж другая частка пачынаецца з галоснага, злучальны не разьвіваецца: *ко́нтраге́нт, ко́нтрата́ка.*

У словах, аформленых праз злучок, спалучэньні **tr, dr** перадаюцца праз **-тар, -дар** – паводле агульнага правіла: *баромэтар-вышынямер, контар-адмірал, мэтар-эталён.*

27. У канцавых спалучэньнях (апроч **dr, tr**) устаўная галосная літара ня пішацца: уласнабеларускія *вепр, корм, сойм*; пазычаньні *акр, англ, ансамбль, гафн* (хімічны элемент), *глябалізм, горн* (музычны інструмент), *дыназаўр, дызайн, дырыжабль, жанр, кадм* (хімічны элемент), *калібр, кембр* (геалягічная эпоха), *кімбр* (з племя кімбраў), *крынгльз, крэмель, лэйбл, макракосм, мангль, манзўр, нэгр, сынгл, тыгр* (побач з *тыгра*), *тэмбр, шлягбаўм, штурм, шыфр; Гэрцль, Майкл, Майлз, Люўр, Маўр, Сатурн, гурт "Дып Пэрпл".*

²⁷ Узьнікненне ўстаўнога галоснага ў спалучэньнях **tr, dr** – зьява не ўнікальная; яна ўласьцівая, прыкладам, лацінскай мове: *арбітар – арбітра* (*arbiter – arbitri*), *міністар, міністэрскі, міністэрства – міністрант* (*minister – ministrantis*).

Некаторыя этымалгічна тоесныя пазычаньні, у залежнасьці ад шляху й часу засваеньня, замацаваліся ў розных формах з розным статусам галоснага паміж **т/д і р**, прыкладам, лацінізм *magister* і большыя вытворныя (у т. л. германізмы) замацаваліся зь беглым **а**: *магістар – магістрат; бур(га)містар, вахмістар, ротмістар – бур(га)містра, вахмістра, ротмістра*; але вытворны ад *magister* англіцызм – зь неўстаўным **э**: *містэр* (*mister*) – *містэра*.

²⁸ Падобнае назіраецца ў даўно асвоеным імені *Зьміцер і Зьмітра, Зьмітро*, пры зьмене слова: *пра Зьмітра*. (Ня блытаць устаўнога **е** зь неўстаўным, які пры зьмене слова не зьнікае: *колер – колеру*. Таксама варта мець на ўвазе, што галосны **э** ў фіналі не бывае ўстаўным і пры зьмене слова не зьнікае: *грэйдэр – грэйдэра*).

²⁹ Такім чынам фармант **контра** набывае першасны, лацінскі, выгляд – **contra** ‘супраць, проці’.

³⁰ Русізмы-абрэвіятуры рэкамендуецца раскрываць: *аблпраф – абласная рада прафэсійнага зьвязу (прафзьвязу)*.

Заўвага А. Некаторыя пазычаньні на **“зычны + санорны”** засвоіліся ў форме жаночага роду (каляндра, кандэлябра) або ў форме мужчынскага роду на **-а** (майстра), і ў асобных выпадках утварыліся дублеты:

- м. р. - ж. р.: аркестар і аркестра, пілястар і пілястра;
- м. р. на зычны - м. р. на **-а**: лотар і лотра, майстар і майстра, Пётар і Пётра;
- м. р. - агульн. р.: Аляксандар і Аляксандра, тыгр і тыгра.

Заўвага Б. У наступных уласнабеларускіх словах у адпаведных пазыцыях разьвіваецца ўстаўное **а**: горан (печ), дзёран, зубар - у горне, дзярністы, зуброўка.

Заўвага В. Старадаўнія тапонімы на **“зычны + ль”** і вытворныя ад іх прыметнікі ў сучаснай беларускай мове аформіліся з устаўнымі галоснымі або іншымі фанэтычнымі зьменамі: Амсьціслаў - амсьціслаўскі, Бегамля й Бягомель - бегамскі й бягомскі, Браслаў - браслаўскі, Рослаў - рослаўскі, Заслаўе - заслаўскі, Відамля - відамскі, Лукамля - лукамскі, Хатомель - хатомельскі, Супрасля - супраскі й супрасьлеўскі.

Заўвага Г. Неўласьцівае беларускай мове канцавое спалучэньне **“зычны + [v]”** рэалізавалася ў спалучэньні **“зычны + в + галосны”**: драйва, нэрва, рэзэрва, рэйва; кансэрвы, нэрвы, прэсэрвы, рэзэрвы, сэрвы. Адпаведна афармляюцца й вытворныя словы: драйвавы, кансэрвавы, нэрвовы, прэсэрвавы, рэзэрвовы, рэйвавы.

Ва ўласных назовах згаданае спалучэньне перадаецца бязь зьменаў: Ярв (Järv).

28. У словах іншамоўнага паходжаньня разьвіваецца ўстаўное **э**:

- на пачатку чэскіх, славацкіх, сэрбскіх, харвацкіх уласных назоваў у спалучэньні **“в + л/р + зычны”** пасья **в**: Вэлтава (Vltava), Вэрх (Vrch), Вэрхліцкі (Vrchlický), Вэрбата (Vrbata), Вэрбас (Vrbas), Вэрбіца (Vrbica), Вэршац (Vrsha);
- у сярэдзіне ўласных назоваў у спалучэньні **“зычных + в + зычны”** пасья **в**: Айвэз (Ives), Грэйвэз/Грэйвэз (Graves)³¹, Ахвэледыяні, Гамвэрхлішвілі, Ямвэліх;
- у сярэдзіне словаў у спалучэньні **“зычны + л(ь) + зычны”** перад **л (ль)**: Джэнтэльмэн, сэтэльмэнт, Ёімбэлан.

Частка II. ПРАВАПІС ЗЫЧНЫХ

Разьдзел 9. ПРАВАПІС С, З, Ц, ДЗ ПЕРАД МЯККІМІ ЗЫЧНЫМІ³²

29. Памякчэньне **с, з** перад наступнымі мяккімі зычнымі (апроч **г (ґ), к, х**) перадаецца на пісьме ў межах слова (асыміляцыйнае памякчэньне): сьвет, сьнег, сьпевы, сьфінкс, бясьсьнежны, бундэсьліга, дысьлякацыя, мюсьлі, радасьць, расьцьвясцьці, эксьлібрыс, на высьпе, у зьмесьце, сьміт, сьцяпан, Касьцюшка, Лэсьлі, Шэксьпір; зьвер, зьдзек, разьбіць, спазьніцца, у арганізьме, на прызьбе, пры спазьме, Зьбігнеў, Зьвіяд, Зьміцер; у т. л. перад [й]: зьвезд, зьвэрзаць, зьі нець, разььюшаны, разьятраны, пасьянс, часопіс “Парызьен”.

Асыміляцыйнае памякчэньне пашыраецца й на прыназоўнікі **з, без/бяз, праз, цераз**: зь вераю, бязь сьлёз, празь лес, церазь сетку; зь юнаком, бязь і’х, празь ёрмы, церазь яліну; зь І’наю, бязь Янкі, празь Ельню, церазь Юрмалу.

Перад мяккімі **г (ґ), к, х** асыміляцыйнага памякчэньня зычных **с, з** не адбываецца: скеміць, скептык, скіба, сківіца, скінуць, скіраваць, схібіць, схізма, схіл, схітраваць, аскепак, беларускі, маскіты, расхінуць, Скідзель, Скірмунт, Эскіл; згінаць, лезгіны, мазгі, рэзгіны, Згіроўскі; з гітараю, без кішэні, праз Гент/Гент, цераз Хільчыцы.

Заўвага А. Перад пачатковым ненаціскным **і** прыстаўны [й] не разьвіваецца, таму ў прыназоўніках перад ім **з** не памякчаецца: з ідэяй [з ыдэ’йай], без іголки [б’эз ыго’лк’і], праз імглу [праз ымглу’], цераз ільды [ц’эраз ыл’ды’].

³¹ Пры перадаваньні спалучэньня **“зычны + в + зычны”** ў англіцызмах рэалізоўваецца прынцып транслітарацыі.

³² Памякчэньне **н** перад наступнымі мяккімі, незалежна ад вымаўленьня, на пісьме не паказваецца: дранцьвець, фанцік, у сэнсе, францішак.

Заўвага Б. Асыміляцыйнае памякчэнне трэба адрозьніваць ад спрадвечнае (этымалягічнае) мяккасьці, якая не залежыць ад цьвёрдасьці-мяккасьці наступнага зычнага: *бацькі* – *бацька*, *дзьме* – *дзьму*, *дзядзькі* – *дзядзька*, *ледзьве* – *ледзь*, *пісьменьнік* – *пісьмо*, *просьбіт* – *просьба*, *разьбяр* – *разьба*, *цьмяны* – *цьма*, *штосьці* – *штось*.

Заўвага В. Перад ініцыяльнымі ётавымі **Е., Ё., Ю., Я.** пішуцца прыназоўнікі на **зь**: *Еўдакія* – *зь Е.* *Лось*, *Ёган* – *бязь Ё.* *Штраўса*, *Юлі* – *празь Ю.* *Таўбіна*, *Яўген* – *зь Я.* *Куліком*; перад ініцыяльным **І.** – прыназоўнікі на **з**: *Іван* – *без І.* *Луцкевіча*, *Ігар* – *цераз І.* *Жалязоўскага*, *Іпаці* – *з І.* *Пацеєм*.

30. Зычныя **ц, дз** перад наступным мяккім **в** у межах кораня – таксама мяккія: *цьвёрды*, *цьвік*, *цьвікля*, *цьвіль*, *цьвінтар*, *цьвіркун* (побач з *цвыркун*), *цьвяліць*, *цьвярозасьць*, *бацьвіньне*, *буцьвець*, *дранцьвець*, *ліцьвін* (побач зь *літвін*), *сьцьвердзіць*, *чацьвер*, *яцьвяг*, *Цьвер*, *Цьвікаў*, *Цьвірка*, *Мацьвей*, *Сьцьвіга*, *Яцьвязь*; *дзьве*, *дзьверы*, *Дзьвіна*, *Ядзьвіга* (побач зь *Ядвіга*).

Заўвага А. Перад зычнымі (апрача **в**), на сутыках марфэмаў, у фіналях назоўнікаў **-тве, -дзе**, а таксама ў бальшыні іншамоўных уласных імёнаў зычныя **т, ц, д, дз** застаюцца цьвёрдыя: *тлець*, *тля*, *для*, *днець*, *адмірал*, *ад'ютант*, *мацнець*, *падвесьці*, *пэндзлік*, на *тле*, пры *мардве*, у *таварыстве*, *Латвія*, *Людвік*, *Людміла*, *Мардвілка*, *Цнянка*, *Ядвіга* (побач зь *Ядзьвіга*), на *Цне*, у *Літве*.

Заўвага Б. У іншамоўных словах зычныя **с, з, т, д** перад **ў** нескладовым, незалежна ад якасьці наступнага галоснага, не памякчаюцца: *Гуд'ўін/Гуд'ўін*, *С'ўіфт*, *Т'ўін-Фолз*, *Эд'ўін*.

Разьдзел 10. ПРАВАПІС ЗЫЧНЫХ НА СУТЫКУ ПРЫСТАЎКІ Ё КОРАНЯ

31. У прыстаўках **з-, без-/бяз-, праз-, роз-/раз-, уз-, цераз-** перад глухімі зычнымі **з (зь)** пераходзіць у **с (сь)**: *скон*, *сьпеў*, *бесцань*, *бязьсьнежны*, *праскантынэнтальны*, *расстраляць*, *расьцерашыць*, *усхапіцца*, *усьцешаны*, *цераспалосіца*, *церасьсядзёлак*. Але: *расада*, *расол*, *ростань* і вытворныя.

32. У астатніх выпадках зычныя на сутыку прыстаўкі ё кораня незалежна ад вымаўленьня пішуцца нязьменна: *адчыніць* [чч], *аддзячыць* [дз'дз'], *безжурботны* [жж], *зжаць* [жж], *надпіс* [тп], *падсілкаваць* [ц'с'], *падцьвяліць* [ц'ц'], *разжытак* [жж], *расчачіць* [шч] (ад *чачляць*), *расшчачіць* [шшч] (ад *шчачаць*), *расчысьціць* [шч], *сшытак* [шш]. Але: *нішчымны* (ад *ні з чым*), *рашчына* (хім.), *рошчына* (цеста), *ушчуваць*, *шчасьце* й вытворныя.

Разьдзел 11. ПРАВАПІС ЗЫЧНЫХ ПЕРАД СУФІКСАЛЬНЫМ І ПОСТФІКСАЛЬНЫМ С

33. У словах, утвараемых з дапамогаю суфіксаў **-ск-, -ств-**³³:

а) ня пішацца апошні зычны ўтваральнай асновы:

– шчылінны – **з, с, ж, ш (зь, зьз, сь, сьс, жж, шш)**, **г, х**: *князь* – *княскі*, *княства*; *француз* – *францускі*; *Яцьвезь* (вёска) – *яцьвескі*; *Падбярэзьз*|е – *падбярэскі*; *Арэс*|а – *арэскі*; *Лідс* – *лідскі* (параўн. *Ліда* – *лідзкі* ў пункце **г**); *Копысь* – *копыскі*; *Палесьс*|е – *палескі*; *Белавеж*|а – *белавескі*; *Нясвіж* – *нясвіскі*; *Парыж* – *парыскі*; *Запарожж*|а – *запароскі*; *латыш* – *латыскі*; *таварыш* – *таварыскі*, *таварыства*; *хораш*|а – *хараство*; *Падляшш*|а – *падляскі*; *бог* – *боскі*, *боства*; *мног*|а – *мноства*; *убог*|і – *убоства*; *Няміг*|а – *няміскі*; *Пецярбург* – *пецярбурскі*; *Рыг*|а – *рыскі*; *Старыя Дарогі* – *старадароскі*; *казак* – *казаскі*; *птаж* – *птаства*; *чэж* – *чэскі*;

– **к**, калі ўтваральная аснова канчаецца на спалучэньне зычных: *Весьнінк*|а – *весьнінскі*, *Вялейк*|а – *вялейскі*, *Гайнаўк*|а – *гайнаўскі*, *Дункерк* – *дункерскі*, *Касаблянк*|а – *касаблянскі*, *Крупк*|і – *крупскі*, *Мар'іна Горк*|а – *мар'інагорскі*, *Нью-Ёрк* – *нью-ёрскі*;

б) на месцы апошняга зычнага ўтваральнай асновы – глухіх **к, т, ц, ч** – і суфіксальнага **с** пішацца **ц**: *гот* – *гоцкі*, *грэк* – *грэцкі*; *сваяк* – *сваяцкі*, *сваяцтва*; *таджык* – *таджыцкі*; *ткач* – *ткацкі*, *ткацтва*; *Астравец* – *астравецкі*, *Глыбок*|ае – *глыбоцкі*, *Мазамбік* – *мазамбіцкі*, *Смалявіч*|ы – *смалявіцкі*, *Трокі* – *троцкі*³⁴;

³³ Ад рэдкаўжывальных тапонімаў іншамоўнага паходжаньня ўтвараць прыметнікі не рэкамендуецца.

³⁴ Гэтаксама ўтвараюцца прыметнікі ад назоўнікаў на **-тс**: *Масачусэтс* – *масачусэцкі*.

в) суфікс **-ск-** накладаецца на фіналь утваральнай асновы на **-ск, -цак**³⁵: **Глуск** – **глускі**, **Дамаск** – **дамаскі**, **Менск** – **менскі**, **Полацак** – **полацкі**, **Слуцак** – **слуцкі**, **Смаленск** – **смаленскі**;

г) суфіксальны **с** пераходзіць у **з**, калі ўтваральная аснова канчаецца:

– на **д**: **горад** – **гарадзкі**; **грамад|а** – **грамадзкі**, **грамадзтва**; **люд** – **людзкі**, **людзтва**; **сусед** – **суседзкі**, **суседзтва**; **Галянд|ыя** – **галяндзкі**, **Лід|а** – **лідзкі** (параўн. **Лідс** – **лідскі** ў пункце **а**)), **Самарканд** – **самаркандзкі**;

– на **дж**, пры гэтым **ж** асновы ня пішацца: **востраў Мядзьежды** – **мядзьеждзкі**, **Кембрыдж** – **кембрыджзкі**;

– на **дз**, пры гэтым **з** асновы накладаецца на суфіксальны **з**: **Грудзёнды** – **грудзёндызкі**;

д) [**н'**] на канцы ўтваральнай асновы пераходзіць у [**н**]: **конь** – **конскі**, **Барань** – **баранскі**, **Блонь** – **блонскі**, **Гарынь** – **гарынскі**, **Кобрынь** – **кобрынскі**, **Лань** – **ланскі**, **Любань** – **любанскі**, **Радунь** – **радунскі**, **Смаргонь**, **Смаргоні** – **смаргонскі**; **Вільня** – **віленскі**, **Горадня** – **гарадзенскі**; **Астрахань** – **астраханскі**, **Гасконь/Гасконь** – **гасконскі**, **Познань** – **познанскі**, **Шампань** – **шампанскае**; **Гішпанія** – **гішпанскі**, **Данія** – **да'нскі**, **Японія** – **японскі**. Але: **студзеньскі**, **травеньскі**, **чэрвеньскі** (у т. л. ад **Чэрвень**), **ліпеньскі**, **жнівеньскі**, **сьнежаньскі**, **восеньскі**;

е) падоўжаныя **льл, нн** на канцы ўтваральнай асновы скарачаюцца: **Краснапольле** – **краснапольскі**, **Падольле** – **падольскі**; пры гэтым аднаўляецца зыходная цвёрдасць **н**: **Замлынне** – **замлынскі**, а таксама: **сьвіння** – **сьвінскі**;

ё) **л** на канцы ўтваральнай асновы памякчаецца: **анёл** – **анёлскі**, **цемрашал** – **цемрашалства**; **Байкал** – **байкальскі**, **Мядзел** – **мядзельскі**;

ж) **в** на канцы ўтваральнай асновы пераходзіць у нескладовае **ў** (паводле агульнага правіла): **"Наша Ніва"** – **нашаніўскі**, **Паставы** – **пастаўскі**;

з) астатнія зычныя ўтваральнай асновы – **б, й, ль, м, н, п, р, ў, ф** – пішуцца нязьменна: **няробства**, **бізантыйскі** (ад **Бізанты[й|а]**), **карэйскі** (ад **Карэ[й|а]**), **расейскі** (ад **Расе[й|а]**), **кавальства**, **капыльскі** (але: **бегамскі**, **супраскі**), **слонімскі**, **ашмянскі**, **этыёпскі**, **мазьрскі**, **мёрскі**, **браслаўскі**, **графства**, **філязофскі**;

і) паміж утваральнай асновай і суфіксамі **-ск-, -ств-** можа ўзьнікаць дадатковая марфэма:

– **-ан-** (**-ян-**): **Амэрык|а** – **амэрыканскі**, **Волг|а** – **валжанскі**, **Ворш|а** – **аршанскі**, **Карм|а** – **кармянскі**, **Кругл|ае** – **круглянскі**, **Нарач** – **нарачанскі**, **Нароўл|я** – **нараўлянскі**, **Паперн|я** – **папярянскі**, **Пціч** – **пцічанскі**;

– **-ей-**: **Берасьце** – **берасьцейскі**, **Эўроп|а** – **эўрапейскі**;

– **-ен-**: **Зэльва** – **зэльвенскі**, **Лёзн|а** – **лёзьненскі**, **Нарв|а** – **нарвенскі**, **Сянн|о** – **сеньненскі**, **Узд|а** – **уздзенскі**;

– **-й-**: **Балі** – **балійскі**, **Малі** – **малійскі**, **Мары** – **марыйскі**, **Остзэа** – **остзэйскі**;

– **-оў-** (**-аў-, -еў-, -ёў-**): **вучань** – **вучнёўскі**, **кароль** – **каралеўства**, **Бяроз|а** – **бярозаўскі**, **Бэрн** – **бэрнаўскі**, **Ветк|а** – **веткаўскі**, **Люўр** – **люўраўскі**, **Маст|ы** – **мастоўскі**, **Мэльбурн** – **мэльбурнаўскі**, **Ош** – **ошаўскі**, **Сож** – **сожаўскі**, **Супрасьл|я** – **супрасьлеўскі** (побач з **супраскі**), **Сэўр** – **сэўраўскі**, **Чыкаг|а** – **чыкагаўскі**;

– **-ын-**: **маці** – **мацярынства**, **Кандалакш|а** – **кандалакшынскі**;

– **інш.**: **баск** – **басконскі**, **брат** – **братэрскі**, **Мальта** – **мальтыйскі**, **Пэрсія** – **пэрсідзкі**³⁶.

Пры гэтым падоўжаныя зычныя на канцы ўтваральнай асновы скарачаюцца: **"Узвышша"** – **узвышэнскі**, **Уручча** – **уручанскі**.

Заўвага. Пры словаўтварэньні ва ўтваральнай аснове можа праяўляцца й зьнікаць беглы галосны: **Вільня** – **віленскі**, **Горадня** – **гарадзенскі**, **Горкі** – **горацкі**, **Дуброўна** – **дубровенскі**, **Іўе** – **івейскі**, **Стоўпцы** – **стаўпецкі**; **верасень** – **верасьнёўскі**, **Наваградка** – **наваградзкі**.

³⁵ Уласнабеларускія назвы паселішчаў на **-ск, -цак** гістарычнага гледзішча ёсьць субстантываванымі кароткімі формамі прыметніка: **места Менскае** (поўн. ф.) – **горад Менск** (каротк. ф.), **места Полацкае** (поўн. ф.) – **горад Полацак** (каротк. ф.).

³⁶ З гістарычнага гледзішча прыметнік **пэрсідзкі** ўтвораны ад назову **Пэрсыда**.

34. У інфінітыве й формах абвеснага ладу зваротных дзеясловаў апошні зычны асновы разам з постфіксам **-ся** пішуцца ў адпаведнасці з вымаўленьнем: **брацца, мыцца, слухацца, чуцца; бярэцца, мясца, слухаецца, чуюцца; бярэцца, мясца, слухаецца, чуюцца; бяруцца, мяюцца, слухаюцца, чуюцца.**

У зваротных дзеясловах загаднага ладу **ж, ч** перад **-ся** пішуцца нязьменна (незалежна ад вымаўленьня): **мажся, не аб'ежся, не бянтэжся, не парэжся; адзначся, адскочся, пабачся, не зьявечся, не пакалечся.**

Разьдзел 12. ПРАВАПІС КАРАНЁВЫХ ЗД, СТ, ЗГ, СК

35. Спалучэньні **зд, ст, зг, ск** на канцы кораня чаргуюцца зь мяккімі сьвісьцячымі або з шыпячымі, што адлюстроўваецца на пісьме:

– [**зд** || **з'дз'** || **ждж**]: **борзды** – **барзьдзіць** – **баржджэй**; **язда, зьезд, поезд** (вясельны) – **езьдзіць** – **езджу, паяжджанін** (удзельнік пезду);

– [**ст** || **с'ц'** || **шч**]: **бэстыя** – **бэсьціць** – **разбэшчаны**; **вестка** – **вясьціць** – **вяшчун**; **густы** – **гусьцець** – **гушчар**; **зьмест** – **зьмясьціць** – **зьмешчаны**; **костка** – **касьцісты** – **кашчавы**; **паста** – **па'сьціць** – **па'шчу**; **помста** – **помсьціць** – **помшчу**; **пост** – **пасьціць** – **пашчу'**; **пястун** – **песьціць** – **пяшчота**;

– [**зг'** || **ждж**]: **мязга** – **мяжджыць**; **бразгат** – **бражджэць**;

– [**ск** || **с'ц'** || **шч**]: **бліск** – **блішчэць** і **блішчаць**; **віск** – **вішчэць** і **вішчаць**; **воск** – **вашчына**; **выпуск** – **выпусьціць** – **выпушчаць** (побач з **выпускаць**); **луска** – **лушчыць**; **трэск** – **трашчэць** і **трашчаць**, у т. л. пры зьнікненьні беглага галоснага: **пясок** – **пясковы** – **пяшчынка**.

Разьдзел 13. ПРАВАПІС НЕПРЫСТАЎКАВЫХ ЗЫЧНЫХ ПЕРАД Ч

36. Каранёвыя зычныя (у т. л. **д, т, ж, з, с**, на месцы якіх вымаўляюцца іншыя зычныя) перад суфіксальным **ч** пішуцца нязьменна: **брат** – **братчык** (сябра брацтва), **гарод** – **гародчык**, **груз** – **грузчык**³⁷, **данос** – **даносчык**, **допіс** – **дапісчык**, **матка** – **матчын**, **муж** – **мужчына**, **перапісаць** – **перапісчык**, **падпісацца** – **падпісчык**, **спадкаемца** – **спадчына**, **сусед** – **суседчын**, **сьведка** – **сьведчыць**; **Мётча, Радча, Седча, Калодчына, Лідчына, Наваградчына, Балотчыцы, Ёдчыцы, Матчыцы**. Але: **малады** – **малайчына** (як і **малойца**), **нябога** – **нябожчык**.

37. Зычныя ў суфіксах **-ск-, -цк-** перад суфіксам **-ін-/–ын-(а)** пераходзяць у шыпячыя, што перадаецца на пісьме:

– **-скі** – **-шчына**: **бацькоўскі** – **бацькаўшчына**, **беларускі** – **беларушчына**, **вугорскі** – **вугоршчына**, **залескі** (ад **Залесьсе**) – **Залешчына**, **менскі** – **Меншчына**, **татарскі** – **татаршчына**;

– **-цкі** – **-ччына**: **азіяцкі** – **азіяччына**, **антысавецкі** – **антысавеччына**, **казацкі** – **казаччына**, **клецкі** – **Клеччына**, **нямецкі** – **Нямеччына**, **полацкі** – **Полаччына**, **славацкі** – **Славаччына**, **случкі** – **Случчына**, **турэцкі** – **Турэччына**, **рэкруцкі** – **рэкруччына**, **салдацкі** – **салдаччына**, **сьвецкі** – **старасьвеччына**.

Разьдзел 14. ПРАВАПІС ЗЫЧНЫХ НА КАНЦЫ АСНОВАЎ НАЗОЎНІКАЎ ПЕРАД Ц

38. На канцы асноваў назоўнікаў зычныя перад **ц** захоўваюцца на пісьме: **даццэ, суседцы, галяндцы, кувэйтцы, нарвэжцы, на лаваццы, на нітцы, па дарожцы, у загадцы**. У такой пазыцыі аднаўляецца зыходная форма зычнага: **хвасьцец** – **хвастцы** (ад **хвост**), **чы'стка** – **чы'стцы**, **чысьце'ц** – **у чыстцы'** (ад **чысты**); але: **айцец** – **айцы**.

Разьдзел 15. ПРАВАПІС ІНШЫХ СПАЛУЧЭНЬНЯЎ ЗЫЧНЫХ НА СУТКУ КОРАНЯ Ё СУФІКСА

39. У групах зычных на сутку ўтваральнай асновы й суфікса: **зг-н, зд-н, рд(з)-н, рд-ц, рт-н, пт-н, ск-н, сп-н, ст-л (сьць-л), ст-н (сьць-н), сель-н** і пад. – сярэднія зычныя

³⁷ У беларускай мове суфіксы **-чык** і **-шчык** для называньня асобаў паводле прафэсіі ды роду заняткаў або для называньня прыладаў – нетрадыцыйныя. Як правіла, існуюць словы, утвораныя пры дапамозе іншых, больш уласьцівых беларускай мове суфіксаў: **-нік/-ніц-(а)**: **аўтаадказнік, возьнік, выведнік, перакладніца, кампутарнік, прыбіральніца, спавяшчальнік** (= дакладчык), **тэлевізійнік**; **-овец**: **пікетовец**; **-ц-(а)**: **замоўца** ды інш.

выпадаюць і не адлюстроўваюцца на пісьме³⁸: *бліснучь* (бліск|аць + -нучь), *бразнучь* (бразг|аць + -нучь), *бязьлітасны* (літасьць + -ны), *гарнучь* (гарт|аць + -нучь), *карысны* (карысьць + -ны), *масьніца* (мост + -ніца), *міласэрны* (міласэрдз|е + -ны), *наўмысны* (мысьл|іць + -ны), *паснучь* (пасп|аць + -нучь), *посны* (пост + -ны), *праезны* (праезд + -ны), *расьліна* (рост + -ліна), *сэрца* (сэрд- + -ца), *шапнучь* (шэпт + -нучь), *шчасьлівы* (шчасьц|е + -лівы).

Разьдзел 16. ПАДОЎЖАНЫЯ (ПАДВОЙНЫЯ) ЗЫЧНЫЯ

40. На канцы асновы ўласнабеларускіх словаў (на месцы старажытных спалучэньняў “*зычны + й*”) і шэрагу пазычаньняў, а таксама ў іх склонавых формах – паміж галоснымі сьвісьцячымі [з’], [с’], [дз’], [ц’], санорнымі [л’], [н’] ды шыпячымі [ж], [ш], [ч] падаўжаюцца й абазначаюцца падвойным напісаньнем адпаведных літараў:

жалезьзе й *зялезьзе*, *палозьзе*, *боязьзю*, *дробязьзю*, *мязьзе* (ад мязга), *повязьзю*; *Вязьзе*, *Падбярэзьзе*; таксама ў корані: *зьзяць*, *зазьзяць*, *зьзяньне*;

калосьсе, *пераносьсе*, *возьсю*, *гузьсю*, *рызьсю*; *Палесьсе*, *зь Беларусьсю*;

асяродзьдзе, *судзьдзя*, *стагодзьдзе*, *медзьдзю*, *моладзьдзю*, *роўнядзьдзю*; *Забродзьдзе*, *Лодзьдзю*, *Моўчадзьдзю*;

досьвіцьце, *жыцьцё*, *суквеццьце*, *кошучьцю*, *памяцьцю*, *папарацьцю*; *Забалацьце*, *Куцьця*;

вальлё (побач з *вальляк*), *вясельле*, *крыльле*, *бельлю*, *мадэльлю*, *сольлю*; *Заўральле*, *Краснапольле*, *Купальле*, “*Жызэльлю*”, таксама ў корані: *льлю*, *пальляце*, *льляны*;

гуканьне, *жаданьне*, *улоньне*, *казаньню*, *квеченьню*, *руньню*; *Курганьне*, *Любаньню*;

замежжа, *збожжа*, *падарожжа*, *бездаражжу*; *Жардзяжжа*, *Запарожжа*;

застрэшша, *паддашша*, *узвышша*, *увушшу*, *цішшу*; *Замошша*, *Падляшша*;

аблічча, *крумкаччо*, *ламачча*, *далеччу*, *роспаччу*, *уваччу*; *Замасточча*, *Уручча*, *Нараччу*.

Заўвага. Падвойныя могуць пісацца і ў даўно асвоеных імёнах ды прозьвішчах: *Аўгінья*, *Вульляна*, *Гальляш*, *Ільля*, *Натальля*, *Арсеньнева*, побач з больш характэрнымі формамі без падваеньня: *Аксеня*, *Аўгіня*, *Вуляна*, *Іля*, *Наталя*, *Тацяна*.

41. Падвойныя літары пішуцца таксама на сутыках:

а) марфэмаў (частак слова);

– прыстаўкі й кораня: *аббіць*, *аддаць*, *раззлаваць*, *зьзелянець* (але *разява*, *разявіць*), *іррацыянальны*, *скоррэалізм*, *рассыпаць*, *транссудат*, *экссудат*, *сьсячы*;

– кораня й суфікса: *бытта* ‘быццам’, *гэтта* ‘тут’ (гэт- + -та), *мяккі* (мяк- + -к-), *гадзіннік* (гадзін- + -нік), *дрэнны* (дрэнь + -н-);

– суфіксаў: *аўчыннік* (аўч-ын- + -нік), *драўнінны* (драўн-ін- + -н-);

– суфікса й постфікса: *мыцца*, *сьпяшаецца*, *хваляеься*;

б) складоў у выніку фанэтычных менаў: *адзінаццаць*, *дванаццаць*, *дваццаць*, *трыццаць*³⁹;

в) частак складаных словаў: *бэжжэ*, *буржжэ*, *вакуўммэтрыя*, *оммэтар* (вакуўм, ом + мэт(а)р-), *двожжэ*, *паккамэра*, *шматтэмавы*; *Бэжжэ*, *Буржжэ*, *Эбінжжэ* (тое ж: *Бэжжэ*, *Буржжэ*, *Эбінжжэ*);

г) частак складанаскарочаных словаў: *паліттэхналёгіі*.

Заўвага А. Прыстаўкі на **-д** перад наступным коранем, які пачынаецца на **дз-**, пішуцца нязьменна: *аддзел*, *аддзячыць*, *паддзець*, *Наддзвіньне*.

Заўвага Б. Падвойнае напісаньне **гг** захоўваецца ў выпадку, калі гэтыя літары абазначаюць розныя гукі: *Заходнія Ггаты* і *Ўсходнія Ггаты* (горы ў Індыі; гінд. *ghāt*).

42. Падвойныя зычныя **нн** пішуцца ў суфіксах прыметнікаў⁴⁰:

³⁸ Ад асноваў на групу зычных прыметнікі могуць утварацца з дапамогаю суфікса **-ов-** (**-ав-**): *аванпост* – *аванпаставы*, *баляст* – *баляставы*, *каманда* – *камандавы*, *кантраст* – *кантраставы*, *пратэст* – *пратэставы*, *транспарт* – *транспартавы*.

³⁹ Фармант **-ццаць** гістарычна паходзіць з слова *дзесьць*.

- **-енн-** (**-энн-**) (значэнне павелічэння): здарав**енны**, дабр**энны**, страш**энны**;
- **-нн-** (прыметнікі прэдыкатыўнага паходжанья): задум**енны**, летуц**енны**, стар**анны**.

У іншых суфіксах прыметнікаў і дзеепрыметнікаў пішацца адна літара **н**: вог**нны** (побач з аг**няны**), крокв**енны**; драўля**нны**, драця**нны**, духмя**нны**, крамя**нны**, мядз**янны**, пальмя**нны**, сьлів**янны**, ціхмя**нны**, цьмя**нны**, шкля**нны**; акрэсьл**ены**, высьпел**ены**, дагледж**аны**, замгл**ены**, падахвоч**аны**, прачыт**аны**, прышпіл**ены**, сьпява**ны**, цьвел**ены**.

Заўвага. Суфіксальнае **нн** трэба адрозьніваць ад выпадкаў падваення на сутыку кораня й суфікса: дз**ень** - дз**ён**|**ны**, ім**ёны** - ім**ён**|**ны**, ка**мень** - ка**мен**|**ны**, п**есня** - п**есен**|**ны**, пл**ён** - пл**ён**|**ны**.

Разьдзел 17. ПРАВАПІС РАЗЬДЗЯЛЯЛЬНЫХ ЗНАКАЎ

43. Разьдзяляльны мяккі знак пішацца пасля мяккіх **з, с, л, н** перад **е, ё, ю, я** ды націскным **і**, якія абазначаюць два гукі ([йэ], [йо], [йу], [йа], [йі]): зь**езд**, зь**еў**, зь**і**неў, зь**я**ва, бязь**і**скравы, бязь**і**клавы, разь**ю**шыцца, разь**я**трыцца, узь**я**днаны; дыз**ю**нкцыя, ляс**ь**ён, пас**ь**янс, кал**ь**е, кал**ь**ян, л**ь**ё, міль**ь**ён, міль**ь**ярд, бракан**ь**ер, ін**ь**екцыя, кампан**ь**ён, канан**ь**ерка, кан**ь**юнктура, кан**ь**ён, кан**ь**як, ман**ь**ерызм, мін**ь**ён, шансан**ь**е, шампін**ь**ён, шын**ь**ён, Лё Карбюз**ь**е, С**ь**ера-Леон**э**, С**ь**ю, Б**э**ль**ю**, Мал**ь**ер, Н**ь**ютан, Н**ь**яса.

44. Апостраф пішацца перад **е** [йэ], **ё** [йо], **ю** [йу], **я** [йа], **і** [йі]:

- пасля зычных (апроч **с, з, л, н, в, ў**): б'е, п'е, вераб'іны, сем'і, куп'ё, надвор'е, пер'е, сузор'е, бар'ер, "б'юік", вар'ят, д'ябал, круп'е, саф'ян, к'янці, ф'ёрд, Б'янка, Мар'я (побач з Марыя), Лук'ян, Сар'я (вёска ў Віцебскай вобл.), М'яна, П'ер, П'емонт, П'ю; у т. л. пасля прыставак і фармантаў не на **зь-** (**сь-**): аб'ява, ад'езд, між'іскравы, між'ядравы, пад'яджаць, перад'юбілейны, супэр'імбрык;

- калі зь іх пачынаецца няпершая частка складаных і складанаскарочаных словаў: двух'юаневы (ад два юані), Мін'юст;

- у пазычаньнях і ў іншамоўных уласных імёнах пасля **д і т**, якія перад гукам [й] не зьмякчаюцца: парт'ера, парт'е, рант'е, флібуст'ер, кандат'ер, муст'ерскі, Сант'яга, Мат'е (Mathiez), Мат'ё (Mathieu), Мантэск'ё (Montesquieu), Дэпард'ё (Depardieu), Мэт'ю, Д'ем, Д'юар, Д'юк, Т'ер, Т'еры, Фрыт'яф Нансэн;

- у іншамоўных уласных назовах нахштальт О'Конар, О'Ніл, Жанна д'Арк, д'Артаньян, д'Алямбэр, М'Боў і пад.; а таксама Кур'ан.

45. Разьдзяляльныя знакі ня пішуцца:

- пасля **ў, в**: аліўе, выслоўі, гадаўё, міжрадкоўе, паўімбрыка, салаўю, саўю, Гаўя, Салаўёў; в'етнамец, В'етнам, В'етава тэарэма, інтэрв'ю;

- у асабовых формах дзеяслова ліць: лію й лью, ліеш і льеш, ліе й лье, ліем і льем, ліяце й ляцяце, ліюць і льюць;

- у даўно асвоеных пазычаньнях, дзе **л, м, д і т**, асымілюючы (паглынаючы) наступны [й], зьмякчаюцца: базылян**ін**, бул**ён**, мад**зяр**, Натал**я**, Тац**яна**, (В)уля**на**, Іл**я**, Іл**іч**, Іл**ініч** (побач з Натал**ь**ля, Тац**ь**яна, (В)уль**ь**яна, Іл**ь**ля, Іл**ь**ліч, Іл**ь**лініч; Гал**ь**ляш), Дз**я**мян (побач з Дам**ь**ян), Мак**ь**сіміл**ь**ян, Савас**ь**ц**ь**ян (побач з Сабаст**ь**ян);

- у прыналежных прыметніках, у прозьвішчах ды імёнах па бацьку⁴¹, утвораных ад уласных імёнаў з асноваю на мяккі зычны, перад суфіксальным **-еў/-ев-** (**-ёў/-ёв-**), у т. л. на **-іч** (**-евіч, -ёвіч**): Вас**іль** - Вас**і**лёў, Вас**і**л**ь**евіч, Вас**і**л**ь**евіч, Вас**і**л**ь**еўна; Аркад**зь** - Аркад**зе**ў, Аркад**зе**віч, Аркад**зе**ўна; Арс**ень** - Арс**ен**евіч, Арс**ен**еўна; Вікен**ці** - Вікен**це**ў, Вікен**це**віч; Эм**іль** - Эм**і**л**ь**евіч⁴²;

⁴⁰ Прыметнікі ўтвараюцца й з дапамогаю суфікса **-ов-/-ёв-** (**-ав-/-ев-**): весна**вы** й вясно**вы**, вечар**овы**, дарэформ**авы**, зімо**вы**, сьнега**авы**, форма**вы**, фірмо**вы**, шашо**вы** (ад шаша); грэбля - грэбл**евы**, зябліва - зябл**евы**, лісьц**ё** - лісьц**ё**вы.

⁴¹ Для клясычнай беларускай антрапаніміі імёны па бацьку не характэрныя.

⁴² Расейскія прозьвішчы, імёны ды імёны па бацьку пішуцца залежна ад ступені асвоенасці: Аладз**ь**еў, Анан**ь**еў, Арс**ен**еў, Глаз**ь**еў, Лаўрэн**ц**еў, Цярэн**ц**еў, Шчапо**ц**еў або Аладз**ь**дз**ь**еў, Анан**ь**н**ь**еў, Арс**ен**н**ь**еў, Глаз**ь**з**ь**еў, Лаўрэн**ц**еў, Цярэн**ц**еў, Шчапо**ц**еў, Іван Васі**ль**евіч Жак**л**івы, Алсу**ф**'еў, Аля**б**'еў, Грыгор**'**еў, Дз**я**м'ян Бед**н**ы, Міха**іл** Юр**'**евіч Лерман**т**аў.

– у дзеясловах закончанага трывання з прыстаўкаю **в-** і каранем на пачатковы галосны ды ў вытворных ад іх: *загітаваць, зараць, замэрыканізаваць, зарыентавацца, эканоміць*.

Разьдзел 18. ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНЫХ І ЎСТАЎНЫХ ЗЫЧНЫХ

46. Перад пачатковым **о** ў спрадвечнабеларускіх і ў некаторых даўно асвоеных пазычаных словах адпаведна вымаўленьню пішацца прыстаўное **в**: *вока, вобад, вобмаль, водгук, войча, ворыва, водар, вохра, воцат*; таксама ва ўласных імёнах: *Вольга, Восіп, Ворша*. Але: *одум, оканьне; ого, ой, ось, от* (побач з *вой, вась, вот*).

Прыстаўное (устаўное) **в** перад **о** пасья галосных пішацца таксама і ў сярэдзіне слова: *завойкаць, навобмацак, навочны, ніводзін, увосень*.

Пры словазьмяненні й словаўтварэнні, якія суправаджаюцца перамяшчэннем націску, **о** пераходзіць у **а** (“аканьне”), у выніку чаго знікаюць умовы для разьвіцця прыстаўнога (устаўнога) **в**: *вобад – абады, воблак – аблокі, вожаг – ажагі, возера – азёры, войча – айцец, восы – аса; волава – аловак, ворыва – араць, восень – асяніны, Ворша – аршанскі, увогуле – наагул*.

Заўвага А. У словах *вожык, вока, вокал (навокал), восем, воспа, востры* і ў вытворных ад іх словах прыстаўное **в** захоўваецца незалежна ад націску, у т. л. перад **а**: *важаняты, вачніцы, ваколца, навакольле, васьмёра, васпаваты, вастрыць*. Але: *акно – вакно, аканіцы – ваканіцы*.

Заўвага В. Словы *араць, арэх, востры* й вытворныя ад іх маюць варыянты з прыстаўным (устаўным) **г**: *гараць, згараць, перагараць; гарэх, гарэшнік; гостры, гастрэй, гастрыня, гастрыць, загастрыць, абгастрыцца*.

Выклічнікі *га, го, гоп, гэі* і назоўнікі *гаплік, гаралнік* могуць ужывацца без **г**: *а, о, оп, эй; аплік, арапнік*.

47. Перад пачатковым каранёвым (непрыстаўкавым) **у** ў спрадвечнабеларускіх і ў некаторых даўно асвоеных пазычаных словах незалежна ад націску пішацца прыстаўное **в**: *вугаль, вугор, вугорскі, вугра-фіны, вуліца, вус, вусаты, вустрыца, вучань, вушы, вушак*.

Прыстаўное (устаўное) **в** перад каранёвым **у** пішацца таксама і ў сярэдзіне слова: *абвуглены, завушніцы, навука, самавук*.

48. У словах *павук, цівун* і аднакаранёвых зь імі, у традыцыйных уласных імёнах і вытворных ад іх прозьвішчах пасья галосных перад **у**, **о** пішацца ўстаўное **в**: *павучыньне, Навум, Навумовіч, Навумаў, Навумчык, Цівунчык, Матэвуш, Тадэвуш, Радзівон, Ларывон, Лявон, Лявонаў*. Але: *Леанід*.

49. Прыстаўное **в** ня пішацца:

– перад пачатковым **о** ў пазычаньнях і ўласных імёнах іншамоўнага паходжаньня: *ода, опэра, орган, оргія, ордэн; Оксфард, Ом, Омск, Осака*⁴³;

– перад пачатковым **у** ў большыні пазычаньняў і ўласных імёнаў іншамоўнага паходжаньня, як націскным: *у’зус, у’к, у’льтра, у’льчы, у’мбра, у’мбры, у’нікум, у’нія* (побач з *ву’нія*), *у’нты, у’нтэр, у’рка, у’рна; У’жгарад, У’йпэшт, У’льбрыхт, У’піт, У’рбан*; гэтак і ненаціскным: *увэрту’ра, унівэрсытэ’т, уніка’льны, урага’н, утылі’та, Узда’, узьдзе’нскі, Уга’нда/Уга’нда; унія’т, унія’цкі, унія’цтва* (побач з *вунія’т, вунія’цкі, вунія’цтва*), *уні’йны, уніта’рны*;

– перад прыстаўкавым **у**: *удвух, умова, урад, участка; узьнёслы, узрушыць*;

– перад **у** паходжаньнем з **в**: *удава, улада, уласнасьць, унук, учора, уюн*.

50. Прыназоўнік **у** перад пачатковым ненаціскным **у-** наступнага слова набывае выгляд **(у)ва**: дзейнасьць *ува* ўмовах свабоды; паеду *ва* Ёлан-Батар. Перад займеньнікамі *мне, усе, усё, усенькі* гэты прыназоўнік ужываецца толькі ў форме *ува* (*ўва*): *ува мне, ува ўсё, ува ўсім, ува ўсенькім*.

Частка III. АСАВЛІВАСЬЦІ ПРАВАПІСУ СЛОВАЎ ІНШАМОЎНАГА ПАХОДЖАНЬНЯ

⁴³ Устаўны гук [в], які разьвіваецца ў становішчы паміж прыназоўнікам **у** і пачатковымі [а], [о], [э], на пісьме не адлюстроўваецца: у аблозе [увабло’з’э], у опэры [уво’пэры], у этэры [увэтэ’ры].

51. Пры асваенні пазычаньняў паміж галоснымі ўзьнікае ўстаўны [й] (на пісьме рэалізуецца ў літарах **е, ё, ю, я, і**):

а) пасья і (**ы**):

– у пачатку слова⁴⁴: **іён, іянізацыя, іянійскі, іяніт, Іянічнае мора, іянасфэра;**

– у сярэдзіне слова:

абітурьент, в'єтнамец, дыез, дыета, карьес, мэдыевіст, пацыент, сієста, спаніель, фієста; Андора-ля-Вієха, Арыель, В'єтнам, Вэрвіе, Габрыель, Гэнрыета, Даніель, Жэнэвіева, Марыета, Рывіера, Трыест, Хавіер; але: аліўе;

аксіёма, віёля, катыён, легіён, трыэдзь, Ліён, Сіён, Фіэль, Этыёпія;

акварыюм, архіварыюс, калегіюм (побач з калегія), калёквіюм, кандамініюм, кансыліюм, мэдыюм, натарыюс, опіюм, прэзыдыюм, радыюс, соцыюм, страдыварыюс, сымпозіюм, трыюмвірат, трыюмф, тэрарыюм; Гэльвэцкіюс, Мэбіюс, Піюс, Сыбэліюс, Сэргіюш, Цэльсіюс, Эўгеніюш;

акіян, ішыяс, ліяна, матэрыял, рыял, прыярытэт; Адрыятыка, Ніягара/Ніягара, Эль-Рыяд;

– у канцы слова: **фабліё, ін-фоліё, аўдыё, радыё, імпрэсарыё, трыё, Антарыё, Рыё-Грандэ/Грандэ, Токіё; інтэрвію; акцыя, геаграфія, камэдыя, мэдыя, Азія, Нармандыя, Сыцылія, Прэторыя.**

б) пасья [э], [у] на канцы скланяльных назоўнікаў жаночага роду: **гінэя (guinea), ідэя (idea; але ідэальны), камэя (cammeo), панацэя (panacea), статуя (statua), сэбарэя (sebum + rheo); Дульсынэя (Dulcinea), Касіяпэя (Cassiopea), Салямэя (Solomea).**

Заўвага А. У некаторых даўніх пазычаньнях пасья галоснага перад **о, у** разьвілося ўстаўное **в**: **півоня, Радзівон, Тадэвуш**⁴⁵.

Заўвага Б. Шэраг музычных тэрмінаў італьянскага паходжаньня мае дзьве формы – традыцыйную й адпаведную арыгінальнаму вымаўленьню: **адажыё, арпэджыё, капрычыё, сальфэджыё** й **ададжа, арпэджа, капрычча, сальфэджа**⁴⁶.

Заўвага В. Іншамоўныя спалучэньні [іэ], [йэ] пасья губных зычных **б, м, п** часцей перадаюцца на пісьме праз **'е**: **б'еф, п'едэстал, п'еза-, п'еса, круп'е, пап'е-машэ, прэм'ер; Барб'е, Люм'ер, П'емонт, П'ер, П'этра; але: біенале, піетэт, поліаміеліт.**

52. Грэцкае спалучэньне **ευ** і лацінскае спалучэньне **eu** перадаюцца праз **эў (еў, яў)**: **эўгеніка, эўкаліпт, эўнух, эўтаназія, эўфанія, эўфарыя (ευφορία), эўфэмізм, эўхарыстыя, Эўклід, Эўропа (і вытворныя: эўра, эўрапеец, эўрапейскі, трансэўрапейскі, УЭФА, Эўразія ды інш.), Эўрыпід, Эўрыдыка, Эўтэрпа, Эўфрат; дэўтэр, дэўтрон (δευτερ-); леўкацыт, леўкемія, леўкоз, леўкома, ляўкас, ляўконія (λευκ-); нэўральгія, нэўрахірургія, нэўрастэнія, нэўрон (νευρ-); нэўтральны, нэўтралітэт, нэўтралізаваць, нэўтрон (neutr-); плеўрыт, тэрапэўт; але даўно асвоеныя імёны **Аўген, Аўгінья** (побач зь **Яўген, Яўгенія**), **Апраска, Еўфрасінья, Прося** ды інш. варыянты адаптацыі (побач зь **Эўфрасінья**).**

Заўвага А. Словы з каранем **feod/feud** замацаваліся ў двух варыянтах: **фэадал, фэадалізм, фэадалны** й **фэўдал, фэўдалізм, фэўдалны**.

Заўвага Б. Нямецкае спалучэньне літараў **eu** перадаецца:

– пад націскам – праз **-ой-** (**-ей-**): **нойзыльбэр, розэнкройцар, Кройцбэрг/Кройцбэрг, Нойштат;**

– не пад націскам – праз **-ай-** (**-ей-**): **фаервэрк [файэр-], лейтэнант** (ням. *Leutenant* ад фр. *lieutenant*).

⁴⁴ Гэтае спалучэньне ў пачатку пазычаньняў надзвычай рэдкае: пераважная большыня словаў іншамоўнага паходжаньня, пачатак якіх па-расейску перадаецца празь **иа-, іе-, іо-, іу-, іи-**, паходзіць ад словаў, што ў мовах-крыніцах пачынаюцца зь [й].

⁴⁵ Пра ўстаўны **в** гл. таксама разьдзел 17.

⁴⁶ У спецыяльнай літаратуры дапускаецца падаваць пералічаныя тэрміны ў арыгінальнай форме: *adagio, allegro, capriccio, solfeggio*.

53. У наступных спалучэннях галосных устаўны [й] не ўзьнікае:

– аа (яа), ао (яо), аэ (яэ), оа (ёа), оэ (ёэ), эа (еа), эо (ео):

ааза й аазіс, аорта, аорыст, аэд, аэрапорт, аэзой, эон, Аомары, Аэліта, Эол;

акардэон, арэол, відэатэка, геоляг, зоамарфізм, ідэальны (але ідэя), маоры, махаон, мэтэор, нэафіт, нэон, палеаліт, пэст, рэагаваць, рэалізм, тарэадор, тэалёгія, тэозаф, хаос, эўрапэоід, Камээнс (побач з Камойнш), Кээн, Лаос, Напалеон, "Сытраэн";

відэа, калянхое, каное, радэа, стэрэа, Андрэа, Барнэо, Більбао, Лео, Макао, Мао;

– уа (юа) (у т. л. на месцы францускага *oi*), уо (юо), уэ (юэ):

віртуоз, казуар, люэс, муар, піруэт, пуанты, пэньюар, рэзэрвуар, рэпэртуар, стуардэса, сылюэт, талюол, фуэтэ, ягуар, Люара;

амплюа, буржуа, кечуа, па-дэ-труа, Галюа/Галюа.

Разьдзел 20. ПРАВАПІС Л – ЛЬ

Перадаваньне **л** у словах заходнеэўрапейскага паходжаньня⁴⁷

54. **Л** заўсёды перадаецца мякка:

– перад [i], [й] (які рэалізуецца ў літарах **е, ё, ю, я, і**): *ліквор, літара, ліхтар, ліштва, палітра, ралі, Ліён, Ліма, Кліё; льё, більярд, рэльеф, Льеж, Льюіс, Льюнэл, Ўільям;*

– перад [э] на канцы нескланяльных назоўнікаў: *бжале, дэфіле, жэле, рэле, філе, Па-дэ-Кале, Пэле;*

– пры падваенні (фанэтычна – падаўжэньні) **льл**: *бандэрыльля, камарыльля, кальля* (кветка), *кельля, мантыльля, сэгідыльля, эскадрыльля, Эвангельле.*

55. **Л** перадаецца мякка:

55.1. У словах заходнеэўрапейскага паходжаньня, апроч англіцызмаў:

а) перад [э]: *левулёза, легат, легенда, балая, пленэр, прапэлер, талер, тэлеграф, фалерыст;*

б) на пачатку і ў сярэдзіне словаў:

– перад [a], [o], [y]:

ля, льяванда, лязарэт, лякмус, лягуна, ляк, лякуна, лямбда, лямец, лямпа, лямус, ляпіс, ляпсус, лярва, лясьён, ляўрэат, ляфэт, акуллары, атлянт, бакаляўр, баляда, бляндынка, блянк, бляха, глядыёлус, глядыятар, глязура, глянды, глянец, друшляк, дэкларацыя, дэфіляда, клявіш(a), клямка, кляса (ад classis ж. р.), клясык, кляштар, макулятура, плябан, пляга, плягіят, пляж, плязма, плякат, пляма, плян, плянэта, -пляст⁴⁸, плястылін, плятформа, пляц, пляцдарм, пляцкарта, пляцэнта, пляшка, стэляж, табуляцыя, шкарлятына, шлягбаўм, шляга, шлягер, шлямбур, шлянг, шляфрок;

лёгіка, лёджыя, лёжа, лёзунг, лёк, лёкай, лёс, лёцман, лёх, алькалёід, балён, блёк, глёбус, паліглёт, дыплём, калёквіюм, клэш, плёмба, рулён, салён, тубэркулёз, фальклёр, філёзаф, флёксы, флёр, флёра, флёт, хлёрка, цэлюлёза;

люза, люідор, люк, люкс, люмбага, люмпэн, люнатык, люпа, люстра, люстрацыя, люцэрна, алюр, аншлюс, блюза, блюзьнер, вэлюм, глюкоза, плюралізм, плюс, рэвалюцыя, салют, флюарэсэнцыя, флюгер, флюід, флюс, шлюз, шлюп;

– перад зычнымі: *альбатрос, альгебра, алькаголь, алькоў, альфабэт, амальгама, асфальт, афтальмоляг, бальзам, вальс, гальваніка, гальс, герольд, дубэльты, зэльц, кальц*

⁴⁷ У разьдзеле разглядаецца правапіс пазычаньняў з грэцкае, германскіх і раманскіх моваў, у якіх няма апазыцыі **л** паводле цьвёрдасьці-мяккасьці (сярэднеэўрапейскі [l]). Правілы разьдзелу не пашыраюцца на ўласныя назовы паходжаньнем з партугальскае й румынскае (у т. л. малдоўскае) моваў, дзе **л** можа перадавацца як цьвёрда: *Луіш, Бэлу-Арызонці, Карлуш, Раналду, Сан-Паўлу, Сэтубал; Лупан*; так і мякка: *Лейрыя, Лісабон, Ільяву; Жэбэляну, Караджале, Мілеску.*

⁴⁸ Кампанэнт складаных словаў (ад грэц. πλαστος); ня блытаць з уласнабеларускім *пласт*.

(хімічны элемент), катапульта, кельт, мальва, пальма, пульс, сальда, сальманэля, скальп, тальк, фальш, фольга;

в) на канцы асновы:

– пасьяля зычных і [э]:

фіналь **-ль**: артыкль, бінокль, дубль, манокль, спэтакль, цыкль; фіналь **-ля**: басэтя, бутля, вафля, картопля, кегля, марля, мэбля, цыкля, шабля;

фіналь **-эль** (**-ель**): газэль, гатэль, дуэль, дызэль, кабэль, карамэль, мадмуазэль, мадэль, мэнэстрэль, нікель, ніпэль, панэль, партфэль, пастэль, пудэль, тунэль, флігель, фэльдфэбэль, штэпсэль; фіналь **-эля**: марэля, навэля, капэля, парцэля, стэля, сырадэля, цэля; а таксама фіналь **-аль** паходжаньнем з **-el**: вэксаль, гандаль, гіцаль, гэбаль, куфаль, пыталь, пэндзаль, рондаль, шніцаль;

– пасьяля [і], [о] у бальшыні неадушаўлёных назоўнікаў:

фіналь **-іль** (**-ыль**): аўтамабіль, вадэвіль, ваніль, вэнтэль, грыль, дрыль, кіль, пасквіль, профіль, стыль, тэкстыль, шпіль, штыль, эпітрахіль; у т. л. у хімічных тэрмінах – назовах радыкалаў (м. р.): бутэль, мэтыль, прапіль, этэль; фіналь **-іля** (**-ыля**): дыля, кадрыля, міля;

фіналь **-оль** (**-ёль**): аэразоль, бэмоль, каніфоль, кансоль, кантроль, карамболь, кроль, пароль, соль (нота), толь, трыэль; у т. л. у хімічных тэрмінах з часткаю (алькаг) **оль** – назовах сьпіртоў (м. р.): бутаноль, мэтаноль, прапаноль, этаноль; а таксама фіналь **-аль** паходжаньнем з **-ol** (м. р.): акропаль, сымбаль; фіналь **-оля** (**-ёля**): альвэоля, вакуоля, жырандоля, мацэля, радыёля (расьліна)⁴⁹, роля, фасоля;

– пасьяля [а] у бальшыні неадушаўлёных назоўнікаў жаночага роду: фіналь **-аль** (**-яль**): батыяль, вэртыкаль, дыяганаль, кефаль, магістраль, пастараль, пэдаль, сьпіраль, сталь, эмаль; фіналь **-аля**: заля, паля, цяля, шаля;

– у некаторых неадушаўлёных назоўніках: пасьяля [у] (м. і ж. р.): вэстыбюль, капсоль, модуль, нуль, патруль, рыдыкюль, руль, цыркуль; куля, руля, пілюля, цыбуля, шпуля; пасьяля [а] (м. р.): баль, ганталь, каль (хімічны элемент), крышталь, медаль, паркаль, раяль, фэстываль, шаль, шпіталь; у т. л. у хімічных тэрмінах – назовах альдэгідаў (м. р.): бутаналь, мэтаналь, прапаналь, этаналь;

– у некаторых адушаўлёных назоўніках: нобіль, птэрадактыль, троль.

Заўвага. Некаторыя назоўнікі жаночага роду на **-[л']** – ужываюцца як з нулявым, гэтак і з поўным канчаткам (як далонь – даланя, кішэнь – кішэня): антрэсоль – антрэсоля, бандэроль – бандэроля, віялянчэль – віялянчэля, гантэль – гантэля, пістоль – пістоля.

г) у бальшыні ўласных назоваў: Лежэ, Лекерт, Лё Карбюзье, Клеапатра, Лялевэль, Палерма; Лябрадор, Лявон, Лязана, Ляймэн, пратока Ля Пэруза (La Pe´rouse), Плятон (філэзаф), Сэн-Лязар; Лёві, Лёвэн і Лювэн, Лёс-Анхэлес; кароль Люі, Люкрэцыус, Люксэмбург/Люксэмбург, Люўр, Люцыпар, Люцыя, Калюмб, Плютон; Альжыр, Стакгольм, Пфальц; Базыль і Васіль, Грэнобль/Грэнобль, "Жызэль", Ліль, Марсэль, Ніколь, Нобэль, Тэафіль, Фаніпаль, "Шанэль"; Анеля, Габрыеля/Габрыеля Містраль, Даміцэля, "Ля Скаля", Пале Раяль.

Заўвага А. У некаторых асабовых імёнах і вытворных ад іх словах – залежна ад шляху й часу пазычваньня – **l** рэалізавалася мякка або цьвёрда: Ахілес – Ахіл; Гэркулес – Гэракл; Кароль і кароль, Шарль – Карл; Люк – Лука (ш); Мікаэль, Міхаль, Мішэль – Міхал; Нікаля – Мікола, Нікалас; Паўль, Поль – Павал, Павел; Плятон – Платон.

Заўвага Б. Ва ўласных назовах францускага паходжаньня артыкль **l'** перадаецца як перад зычным – **ль**: Лё'Апіталь (L'Hopital), Лё'Арэаль (L'Ore´al), Лё'Эскаль (L'Escal).

55.2. У англіцызмах:

а) заўсёды перад ненаціскным [э]: бойлер, бройлер, вале́йбол, дылер, стэплер; Батлер, Лос-Анджэлес, Мілер, Ракфэлер;

б) у некаторых словах (пераважна даўнейшых пазычваньнях праз мовы-пасярэдніцы): батэрфляй, блеф, блёк, блюз, даляр, клуб, клямба, плед; бульдог, гольф, джэнтэльмэн,

⁴⁹ Але апарат радыёла.

сэтэ́льмэнт, ко́льт, пэна́льці, фі́льм, шэ́льф, э́льф; барэ́ль, буша́ль, бі́ль, джоў́ль, кактэ́йль, канстэ́бль, э́ль (побач з э́йл); Баскерві́ль, Лена́н, Ле́ндан, Лі́нкальн.

56. L перадаецца цьвёрда:

56.1. У бальшыні англіцызмаў (пераважна пазьнейшыя пазычаньні), а таксама ва ўласных назовах неангельскага паходжаньня, якія прыйшлі праз ангельскую:

а) у пачатку й сярэдзіне словаў – перад зычнымі, перад галоснымі [а], [о], [у], націскным [э], у т. л. у складаных словах, а таксама ў вытворных: кансалтынг, кілт, напалм; лайнэр, лазэр, лакаўт, клан, он-лайн; лобі, лорд, плотэр, слоган; лудыт; лэдзі, дысплэй, плэер, плэйбой, слэнг; Ланкастэр, Лойд, Лох-Нэс, Лэм(б), Лэнглі/ Лэнглі, Лэсьлі, Бэдлам і бэдлам, Блэйк, Блэкмар, Бэлфаст, Глазга/ Глазга, Нікалас, Солт-Лэйк-Сіці, Ёймбэлдан, Ёулф, Ёэйлз (побач з Валія), Ёэлз, Фаўлз, Чарлз, часопіс "Лук" ("Look"), газэта "Гэралд Трыб'юн";

б) на канцы асновы – фіналь **-л**: англ, атол, бітл, вакзал, гол, рок-н-рол, сынгл, трал, файл, фол, футбол; Біл, Бэл, Лівэрпул, Майкл, Нэшвіл, Пол, Фарэл, гурт "Дып Пэрпл", кампанія "Стандард Ойл"; у т. л. у абрэвіятурах: алгол, кабол, Інтэрпол; фіналь **-ла**: ватэрпола, гарыла, пэпсі-кола.

56.2. У словах заходнеэўрапейскага паходжаньня, апроч англіцызмаў:

а) на пачатку і ў сярэдзіне некаторых словаў: лава (магма), ладан, лама (жывёла), ланцуг, лаціна й аднакаранёвыя, лотра, лубін, блазан, блакіт, блат, клон, палац, салата; балт, болт, гвалт, залп⁵⁰, катафалк, малпа, кшталт, салдат, фалда; Балтыка, Лазар, Ларыса;

б) на канцы асновы:

– пасья [у] у бальшыні назоўнікаў – пераважна грэцка-лацінскага паходжаньня: фіналь **-ул**: артыкул, карбункул, фурункул, мускул, тытул, фалікул; фіналь **-ула**: акула, ампула, була, гранула, інкунабула, капсула, малекула, пігула, прымула, прэамбула, фібула, цыдула; фіналь **-юла**: гуаюла, дыцэлюла;

– пасья націскага [а] у бальшыні назоўнікаў мужынскага роду – фіналь **-а'л** (**-я'л**): ава'л, арыгіна'л, ванда'л, генэра'л, ідэа'л, інтэлектуа'л, інтэрва'л, кана'л, кардына'л, карнава'л, кварта'л, мігда'л, мэта'л, нелега'л, правінцыя'л, прафэсіяна'л, радыка'л, рытуа'л, сканда'л, сыгна'л, трыбуна'л, унівэрса'л, футара'л, фэста'л, цырыманія'л, штурва'л; Буцэфа'л і буцэфа'л, Ганіба'л;

– пасья ненаціскага [а] паходжаньнем з **-о-** ў назоўніках жаночага роду – фіналь **-ала**: гіпэробала, парабала, сыстала, эпістала;

– у бальшыні адушаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду – фіналь **-л**: анёл, балагол, дэбіл, д'ябал, консул, крэол, кракадзіл, маршал, мул, славянафіл, тарантул; Катул, Ромул;

– у рэчывых назоўніках на **-іл** (**-ыл**), **-ол** (апроч хімічных тэрмінаў – назоваў сьпіртоў і радыкалаў): акрыл, карбаніл; бэнзол, валідол, полістырол, пэргідрол, салідол, талюл, тасол, тол;

– у некаторых іншых назоўніках: фіналь **-л**: арэол, матацыкл⁵¹, пратакол; фіналь **-ла**: барыла, бацыла, віла, гала-канцэрт, гандола, кадзіла, магнітола, пэрла⁵², радыёла (апарат)⁵³, тытла, цэгла, шкала, школа, шпала; пікала, сола, трэмала; фіналь **-ло**: гало (аптычная зьява), табло.

Заўвага А. **L** перад фармантамі **-ны**, **-скі**, **-ява-**, **-яр-**, **-ят-**, **-яцыя** перадаецца мякка: бацыла – бацылярыя; генэрал – генэральны, генэральскі; гранула – грануляваны; ідэал – ідэальны; капітула – капітуляваць, капітуляцыя; карпускула – карпускульны; малекула – малекульны; маршал – маршальскі; стымул – стымуляваць, стымулятар, стымуляцыя; формула – фармуляваць, фармуляр; а таксама ў слове галявы (ад гол).

Заўвага Б. Некаторыя пазычаньні складаюць паранімічныя пары, процістаўленьня характарам рэалізацыі **l**: бал (пункт) – баль (імпрэза), капітал (багацьце) – капіталь (пісьмо), каралы (марскія жывёліны) – каралі (упрыгожаньне), мол (збудаваньне) – моць (адзінка

⁵⁰ Ад рас. залп < ням. Salve.

⁵¹ Побач з матацыклет.

⁵² А таксама ў вытворных: пэрлавы, пэрламутар.

⁵³ Але расьліна – радыёля.

колькасьці рэчыва; музычны лад), *тол* (выбуховае рэчыва) – *толь* (пакрыцьцё), *фінал* (заканчэньне) – *фіналь* (канец слова).

Заўвага В. У словах з часткаю **land** характар перадаваньня **l** залежыць ад паходжаньня слова:

– з ангельскае мовы – цьвёрда: *дыксілэнд*, *лэндравэр*, *ньюфаўндлэнд*, *Нэд Лэнд*, *Дыснэйлэнд*, *Кліўлэнд*, *Кўінзлэнд*, *Лонг-Айлэнд/Лонг-Айлэнд*, *Скотлэнд-Ярд*, *Фолклэндзкія астравы*;

– зь іншых моваў – мякка: *спартляндзя*, *Галяндзя*, *Готлянд/Готлянд*, *Грэнляндзя/Грэнляндзя*, *Ірляндзя*, *Ісьляндзя*, *Курляндзя*, *Нідэрляндя*, *Новая Зэляндзя*, *Тайлянд*, *Фатэрлянд*, *Фінляндзя*, *Шатляндзя*, *Ютлянд*.

Перадаваньне **л – ль** у словах незаходнеэўрапейскага паходжаньня

57. Характар адаптацыі **л/ль** залежыць ад якасьці туку ў мове-крыніцы, а таксама ад шляху засваеньня й традыцыі ўжываньня слова:

– празь мяккі: *леча*, *міткаль*, *омуль*, *сакля*, *сэль*, *сэраль*, *Лесота*, *Люйшунь*;

– празь цьвёрды: *вагул*, *камчадал*, *камбала*, *лама* (сьвятар), *малайзійцы*, *палтус*, *таміл*, *хурал*; *Лакшмі*, *Ладага*, *Латвія*, *Луанда*, *Ангола/Ангола*, *Волга*, *Гімалаі*, *Джамалунгма/Джамалунгма*, *Малайзія*, *Нэпал*, *Улан-Батар*, *Шры-Ланка*.

58. У сямітызмах (словах з іўрыту й арабскае мовы) **л(ь)** перадаецца звычайна ў залежнасьці ад яго даўжыні ў мове крыніцы:

– мякка – кароткі: *алькаголь*, *халіф*, *Аль-Акса*, *"Аль-Каіда"*, *Баальбэк*, *Гібральтар/Гібральтар*, *Захля*, *Кербэля*, *Лятакія*, *Хэрміль*, *Эрбіль*;

– цьвёрда – доўгі: *фэлаг*, *хала*, *Алаг*; а таксама ў даўніх пазычаньнях: *іслам*, *кабала*, *кагал*, *Талмуд* і ў вытворных ад *Алаг*, *іслам*: *Абдула(г)*, *Алагабад*, *Рагматула(г)*, *Рамала(г)*; *Ісламабад*, *Іслам Карьмаў*.

59. У цюркізмах і словах, пазычаных празь цюрскія мовы, **л(ь)** звычайна перадаецца цьвёрда: *аіл*, *алтын*, *аул*, *балык*, *біклага*, *есаул*, *калдуны* (страва), *калым*, *курултай*, *лаваш*, *мална й мула*, *піяла*, *султан*, *чалма*, *халат*, *халва*; *Алатаў*, *Алматы*, *Алтай*, *Арал*, *Балхаш*, *Джамбул*, *Кзыл-Арда*, *Кызылкум*, *Стамбул*; але: *каракуль*, *кілім*, *ліман*.

Заўвага. У некаторых асвоеных пазычаньнях **l** перад зычнымі перадаецца праз **ў** нескладовае: *аўта́р*, *баўгары*, *жаўнер*, *каўбаса* (побач з *кілбаса*), *каўнер*, *каўлак* (але *каракалпак*), *коўба* (хімічнае начыньне), *коўдра*, *хаўтуры*, *Баўтрук*.

Разьдзел 21. ПРАВАПІС **Г (Г)**, **К**, **Х** І ГАЛОСНЫХ ПАСЬЛЯ **ІХ**

60. У пазычаньнях з грэцкае, лацінскае, германскіх моваў⁵⁴ (у т. л. у бальшыні пазычаньняў з ангельскае) **h** перадаецца праз **г**: *габой* (Нобое), *габрай* і *габрэй*, *габраістыка* (hebraios), *гавань* (haven), *гайвэй* (highway), *гаймарыт* (ад Highmore), *гамбургер* (hamburger), *гандаль* (Handel), *гандбол* (handball), *гонтэлі* (Hantel), *галакост* (holocaust), *гарбата* (ад herba), *гард-рок* (hard rock), *гібрыд* (hibrida), *гіпэр-* (hyper-), *гіпадром* (hippodromos), *гіпапатам* (hippopotamios), *гіпатэка* (hypotheke), *гіпі* (hippy), *гісторыя* (historia), *гістэрыя* (hysteria), *гіт-парад* (hit parade), *гома сапіенс* (Homo sapiens), *гонар* (honor), *госьпіс* (hospice ад лац. hospitium), *гуманізм* (humanismus), *гумар* (humor); *Гадсан* (Hudson), *Гайдэльбэрг/Гайдэльбэрг* (Heidelberg), *Гайнэ* (Heine), *Гал* (Hull), *Гамэр* (Homer), *Гарацыус* (Horatius), *Гітлер* (Hitler), *Шэрлак Голмс* (Holmes), *Гумбальт* (Humboldt), *Гэльвэцыус* (Helvetius).

Заўвага А. У наступных англіцызмах і вытворных ад іх словах **h** можа перадавацца праз **х**: *хакей*, *халі-галі*, *хет-трык*, *хобі*, *хол*, *холдынг*, *хот-дог*, *хук*, *хулажуп*, *хуліган*, *хэлі-энд*, *хэпэнінг*, *ноў-жаў*.

Заўвага Б. Таксама праз **г** перадаецца адпаведны звонкі фрыкатыўны гук у арыенталізмах: *вагабіт*, *гіджра*, *гіндзі*, *джыгад*, *муджагед*, *шаг* (валадар), *шагід*; *Гімалаі*, *Гіндукуш*, *Алаг*, *Магабгарата*, *Якагама*.

⁵⁴ У францускай мове **h** не вымаўляецца, таму ў пазычаньнях з францускае мовы не адлюстроўваецца: *Анры* (Henri), *Анарэ* (Honore'), *Ль'Апіталь* (L'Hopital), *Эркуль* (Hercules), *газэта "Л'Юманітэ"* (L'Humanite'), *Віктор Юго/Юго* (Hugo).

61. Пры асваенні іншамоўных уласных імёнаў выбухны **g** можа перадавацца празь літару **г** ("ге")⁵⁵: *Газа, Гамбія, Гент, Гібральтар, Гітлін, Агра, Арлінгтан, Рэдынг*.

62. У пазычаньнях (апроч уласных назоваў) пасьяля **г, к, х** звычайна пішацца **е**: *геаграфія, гегемонія, гейзэр, гектар, ген, герб, герой, германізм, гетман, абарыген, апалягет, гамбургер, лягер, кантынгент; кегель, кекс, келіх, кельнэр, кенгуру, аскет, дыскета, піке; хедар* (юдэйская школа), *хек, хемасынтэз, херас, хеўра*; таксама і ў грэцызмах са спалучэньнем **hie-**: *герогліф, геракратыя, гератычнае (пісьмо)*.

Заўвага А. У некаторых германізмах (у т. л. у англіцызмах) пасьяля **г, х** пад націскам пішацца **э**, напр.: *гэбаль, гэблік, гэві-мэтал, гэдлайнэр, гэмшыры* (парода авечак), *гэнд* (адзінка даўжыні, роўная 10,16 см), *гэрц, скінгэд*.

Заўвага Б. У наступных грэцызмах дапускаюцца варыянты з **г-** і без **г-**: *герарх і ярарх, герархія й ярархія, герархічны й ерархічны, герэй і ярэй* (а таксама ў аднакаранёвых: *архігерэй і архіярэй, протагерэй і протаярэй*), *Геранім і Еранім*.

63. Ува ўласных імёнах іншамоўнага паходжаньня пасьяля **г** (з **h**), **х** і ў вытворных ад іх словах пішацца **э**: *Гэба, Гэктар, Гэркулес, Гэльвэцыюс, Гэрц, Гэльмгольц, Гэльзэнкірхэн, Гэсэ, Гэсэн, Гэмшыр, Гэмінгўэй, Мангэтан і мангэтанскі; Хэльсынкі й хэльсынскі, Хэрсон і хэрсонскі, Хэнэраль-Бэльгрэна/Бэльгрэна, Хэрэс-дэ-лэс-Кабальерас, Борхэс, Хуанхэ*.

Разьдзел 22. ПРАВАПІС **І, Ы** ПАСЬЛЯ **Д/ДЗ, Т/Ц, З, С**⁵⁶

ПРАВАПІС **І, Ы** ў пачатку й сярэдзіне слова

64. У словах, утвораных ад пазычаньняў пры дапамозе ўласнабеларускіх словаўтваральных сродкаў зычных **д, т, з, с** памякчаюцца (пры гэтым **д, т** пераходзяць у **дз, ц**) і пасьяля іх пішацца **і**:

– назоўнікі з суфіксам адзінкавасьці **-ін-**: *газэта – газэціна, гонта – гонціна, паркет – паркеціна, штыкет – штыкеціна, шрот – шраціна*;

– назоўнікі з памяншальным суфіксам **-ік-**: *білет – білецік, жакет – жакецік, кант – канцік, корд (меч) – кордзік, ГАЗ – "газік", "форд" – "фордзік"* (аўтамабіль)⁵⁷;

– адназоўнікавыя дзеясловы на **-іць**: *бэстыя – бэсьціць, капрыз – капрызіць, магніт – намагніціць, мазута – прамазуціць, сакрэт – засакрэціць*.

Заўвага. Разьмежаваньне правапісу словаў з суфіксам **-ік-/-ык-** у залежнасьці ад яго паходжаньня й значэньня дае магчымасьць разрозьніваць паронімы: *дротык* 'кароткая дзіда' – *дроцік* 'тонкі дрот', *портык* (архіт.) – *порцік* 'малы порт'.

⁵⁵ У літаратурнай беларускай мове выбухны гук [г'] (і яго мяккі адпаведнік [г'']) вымаўляецца ва ўласнабеларускіх словах у каранёвым спалучэньні [зг'], [дзг'], [джг']: *во[зг']ры, ма[зг']і, ро[зг']і, абры[зг']лы, бра[зг']аць, пляву[зг']аць, вэ[дзг']аць, [джг']аць* і ў шэрагу пазычаньняў: [г']анак, [г']арсэт, [г']валт, [г']зымс, [г']онта, [г']узук, а[г']рэст, [г']ер[г']етаць, цу[г']лі, шва[г']ер ды інш. Гэта дало падставу аднавіць у XX ст. ужываньне літары **г**, якая выкарыстоўвалася яшчэ ў старабеларускай мове.

Ува ўласных назовах зь неславянскаю лексычнай асновай этымалогічны выбухны [г'] традыцыйна вымаўляецца па-беларуску як фрыкатыўны [γ]; пры гэтым захаваньне [г'] у вымаўленьні не кваліфікуецца як парушэньне артаэпічнае нормы: [Г']арыбальдзі й [Г']арыбальдзі, [Г']рэнляндзя й [Г']рэнляндзя, [Г']ётэ й [Г']ётэ, [Г']ібральтар і [Г']ібральтар.

⁵⁶ Разьдзел датычыць пазычаньняў з моваў, у якіх няма процістаўленьня паводле цьвёрдасьці-мяккасьці або такой апазыцыя ня мае сэнсаадрознага значэньня.

На месцы іншамоўнага **і** на пачатку слова й пасьяля **б, п, в, л, м, н, ф** ды заднеязычных (**г** (**г**), **к, х**) пішацца **і**: *інтарэс, бінарны, візаві, вітамін, гігант, літара, мабільны, міні, нітраты, піраміда, поні, пэні, ралі, рэгбі, фікус, хакі, хірург; Іран, "Бітлз", Віктар, Гішпанія, Кіплінг/Кіплінг, Фінчлі*. Пасьяля зацьвярдзелых (**р, ц** і шыпячыя **ж, ш, дж, ч**) пішацца **ы** – паводле агульнага правіла: *брыджы, джын, жырандоля, нацы, папуры, рынг, цырк, чып, шымпанзэ; Вішы, Джыбуці, Жыльбэр, Карачы, Леуццы, Рывіера, Цыцэрон, Фіджы, Шырак*.

⁵⁷ Пасьяля зацьвярдзелых, незалежна ад паходжаньня ўтваральнага слова й суфікса/марфэмы, заўсёды пішацца **ы** – паводле агульнага правіла: *верш – вершык, гараж – гаражык, кадар – кадрык, катэдж – катэджык, коц – коцык, марш – маршык, ліхтар – ліхтарык, матрац – матрацык, палац – палацык*.

65. У пазычаньнях і вытворных ад іх словах папярэдні элементу **-ір-** зычны – мяккі: арыенц**ір**, брыгад**ір**, букс**ір**, камандз**ір**⁵⁸, кас**ір**, манц**іроў**ка, марц**іра**, мундз**ір**⁵⁹, пункц**ір**, рэкец**ір**, элікс**ір**; дрэс**іра**ваць, камандз**іра**ваць, кас**іра**ваць, кац**іра**вацца, лідз**іра**ваць, пас**іра**ваць⁶⁰.

66. У словах з суфіксамі й фіналямі **-ізм-/–ызм–**, **-ій-/–ый–** (у т. л. у спалучэньнях **-іе-/–іе–**, **-іё-/–іё–**, **-іі-/–іі–**, **-ію-/–ію–**, **-ія-/–ія–**), **-іл-/–ыл–**, **-ін-/–ын–**, **-інг-/–ынг–**, **-іс-/–ыс–**, **-іст-/–ыст–**, **-іў-/–ыў–** (**-ів-/–ыв–**) і ў вытворных ад іх словах:

– пасья д, т пішацца **ы**⁶¹:

атлет**ызм**, буд**ызм**, драмат**ызм**, сад**ызм**, фанат**ызм**;

анд**ый**скі, балт**ый**скі, дравід**ый**скі, інд**ый**скі, сагд**ый**скі, самад**ый**скі; аўд**ыен**цыя, град**ыент**, мэды**ев**іст, кар**ыес**; аўд**ыё**, ід**ыёт**, рад**ыё**; аква**рыю**м, кампэн**дыю**м, мэ**дыю**м, под**ыю**м, прэзыд**ыю**м; рад**ыю**с; гвард**ыя**, дэмакрат**ыя**, камэд**ыя**, парод**ыя**, тэлепат**ыя**, Асэт**ыя**, Інд**ыя**, Кахэт**ыя**, Удмурт**ыя**, Якут**ыя**;

мэт**ыль**, эт**ыль**; блян**дын**, бэрнар**дын**, валякар**дын**, гетэрад**ын**, буршт**ын**, нікат**ын**, сат**ын**, плят**ын** (хімічны элемент); гар**дына**, унд**ына**, брыган**тына**, гільят**ына**, жэлят**ына**, шкарлят**ына**, Аргент**ына**/Аргент**ына**, Абэр**дын**, Палест**ына**, Сард**ынія**, у т. л. асабовыя імёны Аляўт**ына**, Валян**тын**(а), Канстан**тын**, Март**ын**(а), Хрыст**ына** (побач з Аляўц**іна**, Валянц**ін**(а), Канстанц**ін**, Марц**ін**(а), Хрысьц**іна**), але толькі Канстан**тыно**паль;

інбрыд**ынг**, каст**ынг**, ліфт**ынг**, маркет**ынг**, міт**ынг**, пуд**ынг**;

мэт**ыс**, нот**ыс**, рад**ыска**, хад**ыс**;

арт**ыст**, дант**ыст**, мэтад**ыст**, парад**ыст**, рад**ыст**;

аб'ект**ыў**, нэгат**ыў**, рэцэд**ыў**; акт**ывіст**, мат**ыва**цыя;

– пасья з, с пішацца **і**⁶²:

маркс**ізм**, паракс**ізм**, рас**ізм**, саліпс**ізм**;

андалюз**ій**скі, гімназ**ій**ны, інданэз**ій**скі, манс**ій**скі, пэнс**ій**ны, тэлевіз**ій**ны; маляйз**іец**; панс**іён**; каліз**іі**, прэтэнз**іі**; сымпоз**ію**м; агрэс**ія**, артэз**ія**нскі, вэрс**ія**, дыфуз**ія**, пасіярны, энтуз**іязм**; Аз**ія**, Груз**ія**, Валенс**ія**, Кас**ію**с, Пэрс**ія**, Цэльс**ію**с⁶³;

гідрак**сіл**, карбак**сіл**;

⁵⁸ Побач з камандзёр.

⁵⁹ Побач з мундур.

⁶⁰ Для беларускае мовы ўтварэньне дзеясловаў пры дапамозе элемента **-ір-** – у адрозьненьне ад расейскае – не характэрнае. Такія дзеясловы маюць месца найперш у тых выпадках, калі ўзьнікае неабходнасьць пазьбегчы аманіміі: букваваць – букс**іра**ваць, камандаваць – камандз**іра**ваць, касаваць – кас**іра**ваць, параваць – пар**ыра**ваць, пасаваць – пас**іра**ваць, катавацца – кац**іра**вацца. Пераважная большыня дзеясловаў іншамоўнага паходжаньня ўжываецца бяз гэтага фарманта, незалежна ад яго паходжаньня: анэксаваць, балянсаваць, дэградаваць, кансэрваваць, плямбаваць, плянаваць, прэміяваць, рамантаваць, тэлефанаваць, фантаз**ія**ваць (параўн. рас. аннексировать, балансировать, деградировать, консервировать, планировать, plombировать, премировать, ремонтировать, телефонировать, фантазировать).

⁶¹ Расейскаму слову-абрэвіятуры “метизы” (металлические изделия) у беларускай мове адпавядае словазлучэньне мэталёвыя вырабы.

⁶² Зычныя **з, с** перад спалучэньнем [іў] памякчаюцца таксама й на пачатку ды ў сярэдзіне слова: сі**е**ля, сі**е**ніт, сі**е**ста, сі**я**нізм; З**і**еданіс, З**і**я-уль-Хак, С**і**ена, С**і**етл, С**і**ён, С**і**йг/С**і**йг, С**і**ямская затока.

⁶³ Лацінскія (а таксама ўтвораныя на іх узор) уласныя назвы на фіналі **-us, -um** асвойваюцца ў залежнасьці ад характару папярэдняга гуку:

– пасья зычнага й спалучэньня “галосны + і” фіналь звычайна адпадае: Аўгуст/Аўгуст (Augustus), Крас (Crassus), Марк (Marcus), Ромул (Romulus), Рэм (Remus); Апулей (Apuleius), Гай/Гай (Gaius), Пампэй (Pompeius); але: Тыт**ус** (Titus);

– пасья **і** або спалучэньня “зычны + в” фіналь застаецца: Авід**ыю**с (Ovidius), Антон**ію**с (Antonius), Капітол**ію**м (Capitolium), Карнэл**ію**с (Cornelius), Люц**ыю**с (Lucius), Сэрв**ію**с (Servius), Юлі**ю**с (Julius); Корв**ус** (Corvus);

– пасья **е** на месцы фіналі пішацца **й**: Амад**эй** (Amadeus), Ан**эй** (Annaeus), Каліз**эй** (Coliseum).

апэльсін, бэнзін, грузін, дрызіна, казіно, карасіна, лізін, лімузін, макасіны, пэлсін, таксін, тузін; Баргузін;

дансінг, лізінг, прэсінг;

гетэрозіс, лізіс, місіс, скепсіс, сэлсіс, экзэрсіс; аззіс, апакаліпсіс, базіс, генэзіс, катэхізіс, крызіс, тэзіс⁶⁴; басіст, гімназіст;

абразівы, агрэсіўны, курсіў, масіў, пасіў, эксклюзіў.

67. У астатніх выпадках, г. зн. на пачатку і ў сярэдзіне асновы, **д, т, з, с**, у т. л. у словах з суфіксамі **-ыд-, -ык-** (чаргуецца з **-ыц-, -ыч-**; не атаесамляць з уласнабеларускім **-ік-/ -ык-**), **-ым-, -ыт-** перад спрадвечным **і** мовы-крыніцы не памякчаюцца, і пасля іх пішацца **ы**:

дыван, дывізія, дыета, дызайн, дызэль, дыскусія, дыктоўны, дыярама, індыкт, нэадым, радыска, сындыкат; індык, мэдык, мэдыцына, мэдычны, сынодык; бандыт, крэдыт, эрудыт; Дыжон, Дыкенз, "Динама", Дыяна, Адыс-Абэба, Кандыд, Мобі Дык, Сардынія, Туцыдыд, Эдып;

тыгр(а), тыльда, тыран, тытла, тытры, тытул, тыфус, артышок, бастыён, дыптых, мартыралёг, пасатыжы, прэстыж; агностык, аналітык, антысэптык, аўтэнтык, батык, бутык, люнатык, мастыка, містыцызм, нэўратычны, оптык, палітык, паралітык, плястычны, практыцызм, сыноптык, тэарэтычны; інтым, сантым; апэтыт, атыт, мастыт; Тыбэт, Тыльжа й Тыльзыт, Тырана, Тымор, Арктыка, Атлянтыца, Атыла, Матыльда;

зыгзаг, зыгота, мінэзынгер, фтывазыд; музыка, м'юзыкал, рызыка, фізык; халензым, энзым; візыт, дэпазыт, кампазытар, керамзыт, паразыт, транзыт; Зыгмунт, "Зынгер", Ізыда, Нэмэзыда, Сызыф;

сыгнал, сыгнэт, сыдар, сылікатны, сымфонія, сынод, сынонім, сынхронны, сыроп, сыстэма, сытуацыя, псыхалёгія; аксыд, пэрсыдзкі; клясык, клясыцызм, клясычны, лексыгон, таксычны; максымум (але: Максім); баксыт, эпаксыт; Сыднэй, Сылезія, Сыцылія, Сымон.

Заўвага А. У некаторых пазычаньнях **з, с** замацаваліся:

- як цвёрдыя, і пасля іх пішацца **ы**: кармазын, кузына, магазын, разынкі, экзыль;

- як мяккія, і пасля іх пішацца **і**: кракадзіл, лаціна й вытворныя, пэрсік, сальцісон, сілас; Бураціна, Ціт (але Тытус); у т. л. з прычыны пазьбяганьня аманіміі: Дзіна (імя) - дына (адзінка вымярэння), сіці - сыты, сыці (ад сыць 'сытасьць; спажыва' й 'сьнітка'); цік (мэдычны тэрмін; тканіна; дрэва) - тых (ад тыкаць).

Заўвага Б. У іншамойных суфіксах словаў з славянскай утваральнай асноваю звычайна пішацца **і**: гусіт, пабядзіт, хвасьцізм, хвасьціст.

ПРАВАПІС **І, Ы** НА КАНЦЫ СЛОВА

68. У фіналях нескланяльных назоўнікаў **д, т, з, с** памякчаюцца й пасля іх пішацца **і**: бігудзі, вадзі, дэндзі, гіндзі, лэдзі, модус вівэндзі⁶⁵, Вэрдзі, Гарыбальдзі/Гарыбальдзі, Зугдыдзі; асарці, канфэці, паблісыці, пэнальці, сіці, травэсыці, т'юці, "Баўнці", Брындызі, Бэлу-Арызонці, Гаіці, Джыбуці, Павароцьці, Поці, Таіці, Тымаці; ашкеназі, жалюзі, мафіёзі, "Штазі", у т. л. у прыстаўцы **квазі-**: квазіоптыка, квазістатычны; івасі, максі, псі, пэпсі-кола, сі (нота), таксі, фарсі, шасі, Кутаісі, Тбілісі; у т. л. у складаных словах: дыксілэнд, Сўазілэнд.

Множналікавыя скланяльныя назоўнікі ў гэтай пазыцыі пішуцца праз **-ы**: бэрмуды й Бэрмуды, джынсы, Анды, Багамы, Сыракузы.

69. Фінальны **і** ў румынскіх (у т. л. малдоўскіх) уласных назвах:

- пасля зацьвядзелых на пісьме не перадаецца: Бівалар (Bivolari), Бэлц (Bălți), Галац/Галац (Galați), Кэлэраш (Călărași), Яш (Iași; побач з традыцыйным Ясы);

- у астатніх выпадках перадаецца як **ь**, бо абазначае мяккасьць папярэдняга зычнага: Баташань (Botoșani), Вулкэнэшць (Vulcănești), Кэўшэнь (Căușeni), Фларэшць (Florești).

⁶⁴ Шэраг грэцызмаў засвоіўся паралельна як зь фіналялю **-іс-**, гэтак і зь іншымі ці бязь іх: аззіс - аза; апакаліпсіс - апакаліпса; базіс - база; генэзіс - генэза, глэтагенэз; катэхізіс - катэхізм; крызіс - крыза; тэзіс - тэза; сынтаксіс - сынтакс.

⁶⁵ Гэты й падобныя барбарызмы рэкамендуецца пакідаць у арыгінальным абліччы: modus vivendi, a priori.

70. Назовы літараў ангельскае мовы пры перадаваньні па-беларуску пішуцца:

- пасья д, т - **ы**: *Ды-Пі* (DP), *Эм-Ты-Ві* (MTV);
- пасья з, с - **і**: *Зі-Зі-Топ* (ZZ Top), *Бі-Бі-Сі* (BBC).

Разьдзел 23. СПАЛУЧЭНЬНІ ГАЛОСНЫХ НА СУТКАХ ЧАСТАК СКЛАДАНЫХ СЛОВАЎ

71. На сутыку частак складаных словаў іншамоўнага паходжаньня:

- у спалучэньнях "**і, ы + галосны**" ўстаўны [й] не разьвіваецца: **бі-**: *біандрыя, біакс; ды-*⁶⁶: *дыаміны, дыамафос, дыоптрыя, дыэлектрык, дыэтыламіны; квазі-*: *квазіоптыка; полі-*: *поліагрэгаты, поліакрылаты, поліалефіны; тры-*: *трыэдар; ампіокс, гуміарабік; але:* *біятлён, трыятлён, дыёд, трыёд:*

- **і** пішацца нязьменна: *ізаіянія, нэаімпрэсіянізм;*

- пачатковае каранёвае **у** пераходзіць у **ў** - паводле агульнага правіла: *дыўрээ, квазіўнівэрсальны, поліўрэтан.*

Разьдзел 24. СПАЛУЧЭНЬНІ **Ј/[Й]** З ГАЛОСНЫМІ

72. Спалучэньне "**[й] + галосны**" перадаецца ётавым галосным - **е, ё, і, ю, я**⁶⁷ (пры гэтым ненаціскны [о] пераходзіць у [а] (на пісьме **я**):

- на пачатку слова: *егавізм, егер, езуіт, ена* 'грашовая адзінка Японіі', *ешыбот, ёга, ёгурт і ягурт, ёд, ёт, ёта, ідыш (yidiš), юдаізм, яніты* 'манаскі ордэн'; *Егова, Езус і Ісус, Ейтс, Елаўстоўн, Елгава, Емэн, Ена, Енсэн, Ёвайша, Ёган, Ёнава, Ёнас, Ёркшыр, Ерусалім, Ерыхон, Ёсіф і Язэп, Ёў, Ірасэк (Jira'sek), Іржы (Jiří), Нью-Ёрк, Юда, Юдэя, Юліян, Яганэсбург, Яіль, Якагама, Якаў і Якуб, Якім, Якінф, Ялянта, Ян* Павал Другі, *Скотлэнд-Ярд, Ярдан, Ярданія, Ярэмія, Яфэт, Яшкар-Ала;*

- у сярэдзіне й на канцы слова: *каёт (coyote), канвэер (conveyor), маэліка (maiolica), маёр (maior), плэер (player), праект (projectus), раён (rayon), стаер (stayer), фаерка, фаервэрк (Feuer-), эякуляцыя (ejaculatio); Люб, Віён (Villon), Гаяна/Гаяна (Guyana), Гіём/Гіём (Guillaume), Гуер (Huger), Маер (Meier), "Таэта" (Toyota); мая* (племя), *папая, параноя, сэквоя, фае (foyer); Агаё (Ohio), Гоя/Гоя (Goya), Мая* (імя), *Міё (Milhaud), Мэё (Mayo).*

Заўвага А. Некаторыя традыцыйныя хрысьціянскія імёны (у залежнасьці ад шляху пазычваньня) замацаваліся ў дзвюх формах - з пачатковым [й] і безь яго: *Ева - Эва; Яўген - Аўген; Яўстах - Эўстах і Астап, Астафей; Яўхім - Аўхім; Елізар - Алізар; Еўдакія - Аўдоцьця; Е (ў)фрасіньня - Эўфрасіньня й Апраска*⁶⁸.

Заўвага В. Часам спалучэньнем [йэ] (на пісьме **Е-**) пачынаюцца ўласныя назовы ўсходняга паходжаньня, пазычаныя праз расейскае пасярэдніцтва: *Енісей, Ерэван* (побач з *Эрэван*), *Есентукі.*

73. Ангельскае спалучэньне гукаў [ju] на пачатку слова перадаецца празь **ю**: *Юта (Utah), гурт "Юрай Гіп" (Uriah Heep), ЮНЭСКО (UNESCO);* пасья сьвісьцячых (**з, с**) і **л, н** - празь **ью**: *Льюкс (Lukes), Нью-Джэрзі (New Jersey), Сью (Sew);* пасья **в** - празь **ію**: *інтэрвію, Клір-Вію (Clear View);* у астатніх выпадках - празь **'ю**: *м'юзыкал, ф'южн, ф'ючарз, Барталам'ю (Bartholomew), Г'ю (New), "Г'юлет Пэкард" (Hewlett Packard), Г'юм (Hume), Д'юар (Dewar), Д'юк (Duke), "Д'юран Д'юран" (Duran Duran), Мэт'ю (Matthew), П'ю (Pew), Ст'юарт (Stewart), Сэм'юэл (Samuel), Т'юдар (Tudor).*

Разьдзел 25. ПРАВАПІС **Э, Е** ПАСЬЛЯ ЗЫЧНЫХ АСНОВЫ

74. У пазычваньнях і вытворных ад іх словах апошнія зычныя (утваральнай) асновы перад **е** зьмякчаюцца:

⁶⁶ Адрозьніваць ад словаў на **дыя-**: *дыягназ, дыялёг, дыяспара.*

⁶⁷ Пра перадаваньне спалучэньня "**[й] + галосны**" гл. таксама артагр. 16.

⁶⁸ Першыя прыклады ў парах (на **е-**, **я-**) сьведчаць пра царкоўнаславянска-расейскае пасярэдніцтва ў пазычваньні, калі царкоўнаславянскае пачатковае **е-** чыталася як [йэ]. Другія прыклады ў парах (на **э-**, **а-**) бліжэйшыя да арыгінальнага старажытнагрэцкага гучаньня.

Таксама ў дзвюх формах замацаваліся словы з грэцкім каранем **hairec-гарэза, гарэзьлівы, гарэзьнічаць, гарэтык, гарэзія** - **ерась, ерэтык.**

- пры словазмяненні (скланенні, спражэнні) паводле законаў беларускае мовы: *азбэст* - у *азбэсьце*, *дэкада* - *дэкадзе*, *старт* - на *старце*, *эпізод* - у *эпізодзе*;

- пры словаўтварэнні з дапамогай уласнабеларускіх фармантаў **-ец**, **-еец**, **-ейск-**: *гвард|ыя* - *гвардзеец*, *гвардзейскі*, *Багам|ы* - *багамец*, *Ганз|а* - *ганзейскі*, *Панам|а* - *панамец*, *Эўроп|а* - *эўрапеец*, *эўрапейскі*.

Заўвага А. Уласнабеларускі суфікс **-ей-** трэба адрозьніваць ад іншамоўнага фарманта **-эй-**, які пішацца нязьменна як у саміх пазычаньнях, гэтак і ў вытворных ад іх словах: *арамэй* - *арамэйскі*; *музэй* - *музэйны*; *фарысэй* - *фарысэйскі*; *халдэй* - *халдэйскі*; *юдэй*, *Юдэ* [й|а] - *юдэйскі*; *сьпідвэй*, *эпапэя*; *Касіяпэ* [й|а] - *касіяпэйскі*; *Аркнэйскія* астравы, *Арфэй*, *Калізэй*, *Прамэтэй*, *Тадэй* (побач з *Тадэвуш*), *Тэсэй*, *Элізэйскія* палі (фр. Champs Elysees).

Заўвага Б. Лексычнае значэньне вытворных ад тапоніма *Інд(ыя)* залежыць ад утваральнай асновы й словаўтваральных сродкаў:

- утваральная аснова *інд-* + суфікс **-ей-** (у складзе фармантаў **-еец**, **-ейск-**: *індзеец* 'аўтахтонны жыхар Амэрыкі', *індзейскі*;

- утваральная аснова *інды* [й] - бяз суфікса **-ей-** (з дапамогаю суфіксаў **-ец**, **-ск-**): *індыец* 'жыхар Індыі', *індыйскі*.

Разьдзел 26. ПЕРАДАВАНЬНЕ ПАДВОЙНЫХ

Падвойныя галосныя

75. Пры асваенні іншамоўных уласных імёнаў спалучэньні галосных **aa**, **ää**, **ee**, **oo**, **öö** перадаюцца праз **aa** (**яа**), **ээ** (**еэ**), **оо** (**ёо**): *Аахэн*, *Гаага/Гаага*, *Каас*, *Маастрыхт*, *Саарэмаа*, *Кляас* (Klaas); *Батыр-оол*, *Найсоо*, *Тоомас*, *Ватэрлёо* (Waterloo); *Остзээ*, *"Ээстымаа"*, *Леэда* (Leedo).

Спалучэньні галосных **ii**, **uu**, **üü**, **уу** перадаюцца праз **ый** (**ій**), **уў** (**юў**): *Нийт* (Niit), *Сийг/Сийг* (Siig), *Тийт* (Tiit); *Руўт* (Ruut), *Руўтэль* (Rüütel), *Мюўр* (Müür).

Падвойныя зычныя⁶⁹

76. У фіналях пазычаньняў (у агульнай лексыцы - пераважна назоўнікі жаночага роду на **-а**, **-я**) падаўжэньне зычных **льл**, **нн**, **ньн**, **цц**, **цьц**, **чч** можа захоўвацца⁷⁰:

бандэрыльля (іт. banderilla), *камарыльля* (гішп. samarilla), *кальля* (лац. calla), *кельля* (грэц. κέλλι), *мантыльля* (гішп. mantilla), *пэрыльля* (лац. perilla), *сэгідыльля* (гішп. seguidilla), *эскадрыльля* (фр. escadrille); *Дзэфірэльлі* (іт. Zeffirelli), *Сэвільля* (гішп. Seville), *Трухільлё* (гішп. Trujillo);

асанна, *бонна*, *бэлядонна*, *ванна*, *геенна*, *дзіванна*, *донна*, *канна*, *мадонна*, *манна*, *панна*, *прымадонна*, *саванна*, *сунна*, *фінна*; *Ганна*, *Жанна*, *Канны*. Але: *антэна*, *калёна*, *тона*, *Іна*, *Нона*;

донья (гішп. doña⁷¹), *дуэнья* (гішп. dueña), *піранья* (гішп. piraña); *Балёнья* (іт. Bologna⁷²), *Мантанья* (гішп. Montaña), *Мінью* (парт. Minho);

Бугацьці/Бугацьці (Bugatti), *Лярэнцэцьці* (Lorenzetti), *Павароцьці* (Pavarotti)⁷³;

мэцца (іт. mezzo), *піцца* (іт. pizza); *Бароццы* (Barozzi), *Гоццы/Гоццы* (іт. Gozzi⁷⁴), *Ніцца* (іт. Nizza, фр. Nice);

Бакачча (іт. Воссасціо⁷⁵), *Бэрталюччы* (іт. Bertolucci), *Мікелюччы* (іт. Michelucci), *Фэручча* (іт. Ferruccio).

⁶⁹ Артаграма датычыць пазычаньняў з тых моваў, у якіх падаўжэньне рэалізуецца фанэтычна.

⁷⁰ Ва ўласных назовах падаўжэньне зычных захоўваецца ў пераважнай бальшыні выпадкаў.

⁷¹ Гішпанская літара **ñ** (еñе) чытаецца прыблізна як [н'н'].

⁷² Італьянскае спалучэньне **gn** чытаецца прыблізна як [н'н'].

⁷³ Канцавое спалучэньне **-tti** з падвойнымі зычнымі перадаецца празь **-цьці**, як і канцавое спалучэньне **-ti** - празь **-ці** (гл. разьдзел 23).

⁷⁴ Італьянскае спалучэньне **zz** чытаецца прыблізна як [цц] або [дздз].

⁷⁵ Італьянскае спалучэньне **cci** чытаецца прыблізна як [ч'ч'].

77. У астатніх выпадках у пазычаньнях падвойныя напісаньні зычных мовы-крыніцы перадаюцца адной адпаведнаю літараю: **абат** (abbat-), **акорд** (accordo), **анатацыя** (annotatio), **апарат** (apparatus), **багі** (buggy), **брута** (brutto), **будызм** (buddhism), **вагабіты** (ад Wahhab), **каса** (cassa), **карозія** (ад corrosio), **маца** (massa), **нэта** (netto), **рапарт** (rapport), **сымэтрыя** (symmetria), **элін** (Ελλην), **эфэкт** (effectus); **Бразавіль** (Brazzaville), **Гэнрыета** (Henriette), **Мэка** (Mecca), **Ота** (Otto), **Фэрара** (Ferrara).

Заўвага. Паводле гэтага ж прынцыпу перадаецца нямецкае спалучэньне **dt** [тт] – праз адну літару **т**: **Вунт** (Wundt), **Гумбальт** (Humboldt), **Дармштат** (Darmstadt), **Шміт** (Schmidt).

Разьдзел 27. ПЕРАДАВАНЬНЕ ГРЭЦКАЕ ЛІТАРЫ В

78. Грэцкая літара β (“бэта”) традыцыйна перадаецца праз б⁷⁶: **альфабэт**, **араб**, **базылянін**, **барбар**, **габрай** і **габрэй**, **д’ябал**, **лямбда**, **сыбіля**, **сымбаль**; **Арабія**, **Арабіяская пустэля**, **Візантыя**, **Лібан**, у т. л. біблейскія: **амброзія**, **Абэль**, **Бабілён**, **Біблія**, **Вэглеем** і вытворнае **батлейка**, **Рэбэка**.

Заўвага. Хрысьціянскія асабовыя імёны замацаваліся ў розных формах – у залежнасьці ад часу й крыніцы асваеньня, у выніку чаго ўтварыліся пары: **Аблажэй** – **Аўлас** (ў < в), **Абрам** – **Аўрам**, **Альжбета** – **Лізавета**, **Базыль** – **Васіль**, **Барбара** – **Варвара**, **Баўтрамей** – **Варфаламей**, **Габрыель** – **Гаўрыла**, **Вэнэдыкт** – **Венядзікт**, **Сабастыян** – **Савасьціян**.

Разьдзел 28. ПЕРАДАВАНЬНЕ S ГЕРМАНСКИХ МОВАЎ

79. Спалучэньні ангельскае мовы “санорны + s”⁷⁷ перад зычнымі, на канцы слова, а таксама на канцы асновы ў складаным слове перадаюцца праз **з** (транскрыбуюцца): **ф’ючарз**, “**Бітлз**”, **Голмз**, **Гэлмздэйл**, **Джэймз**, **Кўінз**, **Мілз**, “**Ролінг/Ролінг Стоўнз**”, **Фаўлз**, **Чарлз Дыкенз**; але: **джынсы**. Іншыя спалучэньні з германскіх моваў (у т. л. ангельскае) зь літараю **s** у гэтым становішчы перадаюцца праз **с(ь)** (трансьлітаруюцца): **омбудсман**, **гэбітскамісар**, **рыксдаг**, **спартсман**, **яхтсман**, **Аўгсбург/Аўгсбург**, **Вільгэльмсгафэн**, **Вісбадэн**, **Вісьбю** (Visby), **Ейтс**, **Карльсруэ**, **Лідс**, **Масачусэтс**, **Патсдам**, **Пітсбург/Пітсбург**, **Портсмут**, **Рэгенсбург/Рэгенсбург**, **Юсдаль** (Ljusdal).

Заўвага. Спалучэньне **ss** незалежна ад становішча перадаецца праз адно **с** – паводле агульнага правіла: **бос** (boss), “**мэсэршміт**” (< Messerschmidt), **крос** (cross); **Бэс** (Bess), **Вайс** (Weiss), **Васэрман** (Wasserman), **Гэс** (Hess), **Джэсыка** (Jessica), **Масачусэтс** (Massachusetts), **Місысыпі** (Mississippi).

Разьдзел 29. ПЕРАДАВАНЬНЕ СПАЛУЧЭНЬНЯ EI НЯМЕЦКАЕ МОВЫ

80. У пазычаньнях зь нямецкае мовы спалучэньне **ei** перадаецца праз **ай** (**яй**): **гаўляйтэр**, **глінтвайн**, **майстар**, **партвайн** (побач з **партвэйн**), **райсфэдэр**, **райхстаг**, **ляйтматыў**; **Айзэнах**, **Айнштайн**, **Вайс**, **Ляйпцыг**, **Мангайм**, **Райх**; але: **клеястар**, **кранштэйн**, **маркшэйдэр**, **рэйс**⁷⁸.

Разьдзел 30. ПЕРАДАВАНЬНЕ НЕХАРАКТЭРНЫХ ДЛЯ БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ ГУКАЎ

ПЕРАДАВАНЬНЕ Θ I F (ПРАВАПІС Т, Ф)

81. Праз **т** перадаецца міжзубны зычны [θ], які абазначаецца:

– у грэцкай мове – літараю **θ** (“тэта”, лацінкавае абазначэньне **th**): **артаграфія**, **артадокс**, **артапэд** (орθω-/ortho-), **маратон** (Μαραθών-/Marathon), **матэматыка** (μαθηματικά/mathematica), **міт**, **мітычны**, **міталёгія** (μυθ-/myth-), **патас**, **патэтыка**, **патэтычны** (παθ-/path-), **рытм**, **альгарытм**, **лягарытм**, **арытмэтыка** (-ρυθ-/rhyth-), **катэдра** (καθέδρα/cathedra), **этэр** (αἰθήρ/aethēr), **Пітагор/Пітагор** (Πυθαγόρ-/Pythagor-); але: **рыфма**;

– у ангельскай мове – спалучэньнем **th**: **Бэт** (Beth), **Нортфілд** (Northfield), **Плімут** (Plymouth), **Саўтгэмптан** (Southampton), **Торнтан** (Thornton), **Трэйл** (Thrale), **Тэтч** (Thatch).

⁷⁶ Такое асваеньне запабягае скажэньню пры перадаваньні адпаведнага гуку праз грэцкае пасярэдніцтва: **абат**, **рабін**.

⁷⁷ Ня блытаць літары **s** зь літараю **с**, якая ў фіналях (перад “нямым” **e**) абазначае [с]: **Брус Уіліс** (Bruce Willis), **Джэймс Джойс** (Joyce).

⁷⁸ Гэтае правіла не пашыраецца на словы нямецкага паходжаньня **басэйн**, **бэйдж**, **грэйпфрут**, **рэйд**; **Дэйвід**, **Пэйдж**, **Эйр**.

У фіналях **th** перад [i] перадаецца празь [ц'] – паводле агульнага правіла: *Кэці* (Cathie).

Заўвага А. Некаторыя пазычаньні з грэцкае ці праз грэцкую мову, у залежнасьці ад шляху пазычваньня, замацаваліся ў двух розных варыянтах: *Атэны* – *Афіны*, *Гальгота*/*Гальгота* – *Галгофа*/*Галгофа*, *Гіяцынт* – *Гякінф*, *Рут* – *Руф*, *Туцыдыд* – *Фукідыд*.

Заўвага В. Шэраг хрысьціянскіх імёнаў мае некалькі формаў: *Агата*, *Агата*; *Тамаш*, *Хама*; *Тодар*, *Фёдар*, *Хведар*, *Ходар*; *Тадэвуш*, *Хадзей*; *Фядос*, *Хвядос*, *Ходас* ды інш.

82. Праз **ф** перадаецца гук [f]⁷⁹, які абазначаецца грэцкаю літараю **φ** (“фі”, лацінкавае абазначэньне **ph**), літараю **f**, а таксама літараю **v** у нямецкай ды галандзкай мовах: *флюор*, *фтор*, *фтызіятар*, *асфальт*, *эфэмэрны*; *фальш*, *фанабэрыя*, *фальварак*, “*фольксваген*”, *фіранка*, *вафля*, *вэрф*, *ляфэт*, *сафіт*; *фасмэр*, *фаўлз*, *фогель/фогель*, *Дафніс*, *Кафка*, *Кліф*, “*Люфтганза*”.

Заўвага А. Некаторыя пазычаньні замацаваліся ў асвоенай форме: *хваля*, *ажвяра*, шэраг іншых ужываецца ў розных варыянтах (залежна ад ступені й характару асваеньня): *кафля* й *кажля*; *куфаль* і *кужаль*; *фасоля* й *квасоля*, *пасоля*, *хвасоля*; *фартух* і *хвартух*; *фуфайка* й *куфайка*.

Заўвага В. Словы *аўганец*, *аўгані*, *аўганскі*, *Аўганістан* пішуцца адпаведна вымаўленьню.

ПЕРАДАВАНЬНЕ [w]

83. Білябіяльны гук [w] ангельскае, францускае, гішпанскае ды іншых моваў перадаецца:

– у спалучэньнях “[w] + галосны” ў абсалютным пачатку й “зычны + [w] + галосны” ў агульнай лексыцы ў адных выпадках праз **у** складовае: *уайт-сьпірыт*, *уік-энд*, *вуаль*, *куртуазны*, *пуанты*, *буржуа*; у іншых – праз **в**: *ват*, *сьпідвэй*, *трамвай*; але: *сўінг*, *тўід*, *тўіст*; ва ўласных назовах і ў вытворных ад іх словах у памянёных спалучэньнях можа пісацца ў нескладовае: *Ўат/Уат*, *Ўітні/Уітні*, *Ўімбэлдан/Уімбэлдан*, *Ўэлз/Уэлз*, *Ўэмблі/Уэмблі*, *Ўэстмінстэр/Уэстмінстэр*, *Болдўін/Болдуін*, *Пуанкарэ/Пуанкарэ*, *Пуэрта-Рыка/Пуэрта-Рыка*, “*Сўар*”/“*Суар*”, *Сўіфт/Суіфт*, *Франсўа/Франсуа*; але: *Вашынгтон/Вашынгтон*;

– у становішчы між галоснымі:

у сярэдзіне асновы – праз **ў** нескладовае: *Гаўард*, *Дэлаўэр*, *Паўэл*, *Таўэр*;

на канцы асновы скланяльных назоўнікаў з канчаткам **-а** – праз **в**: *Аёва*, *Атава*, *Ашава*.

ПЕРАДАВАНЬНЕ ö

84. Гук францускае⁸⁰, шэрагу германскіх, вугорскае, турэцкае ды іншых моваў [ö] (агублены э) перадаецца:

а) у галіцызмах на **-eur**⁸¹:

– пасля **к**, **л** – празь **ё**: *бракёр*, *кіяскёр*, *клякёр*, *маркёр*, *панікёр*, *хранікёр*; *дублёр*, *жыклёр*, *кантралёр*, *мэдалёр*, *суфлёр*, *філёр*;

– пасля іншых літараў – праз **э**: *антрэпрэнэр*, *банітэр*, *білетэр*, *брэтэр*, *вальтыжэр*, *гіпнатызэр*, *гравэр*, *грымэр*, *гувэрнэр*, *дэзэртэр*, *каскадэр*, *кандыцыянэр*, *коміваяжэр*,

⁷⁹ Апроч пазычаньняў, літара **ф** выступае ў выклічніках і гукаперайманнях: *фе*, *фу*, *фрр* ды інш.

⁸⁰ У французскай мове існуюць два пярэдня агубленыя галосныя гукі: закрыты [ø] і закрыты [œ], аднак характар іх асваеньня ў беларускай мове тоесны.

⁸¹ Рознае асваеньне этымалогічна тоесных суфіксаў дазваляе разьмежаваць словы з розным значэньнем: *кантролер* (прылада, анг. controller) – *кантралёр* (асоба, фр. controleur), *маркер* ‘пісьмовая прылада’ (анг. marker) – *маркёр* ‘більярдавы служка’ (фр. marqueur), *парлямэнтэр* ‘асоба, якая вядзе перамовы’ (фр. parlementaire) – *парлямэнтар* ‘дэпутат парламэнту’ (ням. Parlamentarier), *пражэктар* (прылада, анг. projector) – *пражэктёр* (асоба, фр. proje(c)teur).

Якасьць этымалогічных [o], [э] у суфіксах на **-р** (анг. **-er**, фр. **-aire**) пад націскам захоўваецца: *баксёр* (boxer), *валянцёр* (volontaire), *дактрынёр* (doctinaire), *драмадёр* (dromadaire), *легіянер* (legionnaire), *мільянер* (millionnaire), *мушкетёр* (mousquetaire), *нэсэсёр* (necessaire), *партнёр* (partner, partenaire), *рэпартёр* (reporter), *салітёр* (solitaire), *фунікуле* (funiculaire).

мантэр, марадэр, мэлянжэр, пазэр, парфумэр, пля́нэр, пражэктэр, прызэр, рэжысэр, рэзанэр, сапэр, сутэнэр, тапэр (музы́ка), транспартэр, трасэр, фантазэр, фразэр, франдэр, фуражэр, шофэр, экспартэр.

Заўвага. Шэраг галіцызмаў на **-eur** (acteur, liqueur, visiteur) у беларускай мове мае аднакаранёвыя адпаведнікі зь іншымі фіналямі: актэр (лац. actor), ліквор (лац. liquor), візытант. Адпаведнікамі расейскіх словаў на **-ёр/-ор**, утвораных на ўзор галіцызмаў (вахтэр, ліфтэр, шахтэр), ёсьць словы з уласнабеларускім суфіксам **-ар**: вахта́р, ліфта́р, шахта́р⁸²; або іншыя: дырыжэр – дырыгент (ням. Dirigent), масажэр – масажнік, тренажэр – сымулятар (анг. simulator).

б) у іншых выпадках:

– пасля зубных **д, т** і зацьвядзелых **ж, ш, дж, ч, р** ды не пад націскам – праз **э**: фрэ́кен (fröken), Дэ́ніц (Dönitz), Інэню́ (Inönü), Пэ́тэфі (Petöfi), Сё́дэрстрэм (Söderström), Сэра́ (Seurat), Шрэ́дэр (Schröder);

– пасля заднеязычных **г (г'), к, х** не пад націскам – празь **е**: пэ́нге (pengö);

– у астатніх пазыцыях пад націскам, а таксама на канцы ўласных назоваў не пад націскам – празь **ё**: бёміт (böhmít), гэз (geuzen), гэтыт (goethít), лёс ‘горная парода’ (Löss), Бёль (Böll), Вёрнэр (Wörner), Гёбэльс/Гёбэльс (Göbbels), Гёльдэрлін (Hölderlin), Гётэ/Гётэ (Goethe), Гёхст (Hoechst), Зёйдэр-зээ (Zuiderzee), Кёльн (Köln), Лёві (Loewi), Мёбіус (Möbius), Мёсбаўэр (Mössbauer), Нётэр (Noether), Пёпэльман (Pöppelmann), Сёдэрстрэм (Söderström), Фёрстэр (Foerster); Мальмё (Malmö).

ПЕРАДАВАНЬНЕ **ü**

85. Гук нямецкае, французкае, турэцкае ды іншых моваў [ü] (агублены **i**) перадаецца:

а) празь **ю**:

– на пачатку і ў сярэдзіне слова – пасля зычных (акрамя зубных і зацьвядзелых): бюджэт, бюлетэнь, бюро, гіпюр, гравюра, зюйд, камюніке, купюра, кювэт, кюрэ, манікюр, мясьлі, нюанс, пюпітар, пюрэ, рыдыкюль, рэзюмэ, сюжэт, сюзэрэн, сюрпрыз, фюзэляж; Юбэр, Віктор Юго/Юго, “Л’Юманітэ”, д’Юрвіль (d’Urville), Агюст/Агюст, Зюс, Вюртэмбэрг/Вюртэмбэрг, Кюі, Кюры, Мюлер, Мюнстэр, Мюнхэн, Цюрых, Эркюль.

– у канцы слова: авэню, дэжа-вю, мэню, ню, парвэню, рэвю, экю, Камю, Сю;

б) празь **у** – у сярэдзіне слова пасля зубных (**д, т**) і зацьвядзелых **ж, ш, дж, ч, р**⁸³: адультэр, брашура, гарнітур, джуг, дукер, журы, канфітур, кутур’е, мініятура, нактурн, натурморт, партытура, стуардэса, тубаж, тубінг, тульпан, турбан, турма, турынгіт, увэртюра, фрытур, этуд; Брукнэр, Дусэльдорф, Руген/Руген, Турынгія/Турынгія;

в) празь **ю** – пасля **дэ, ц** у французскіх уласных назовах: Балядзюр (Balladure), Дзюба (Du Bois), Дзюма (Dumas), дзю Пон (du Pont), Тарцюф (Tartufo), Цюільры (Tuilry).

Заўвага. Некаторыя словы замацаваліся зь **ю**: бардзюр, дзюза, дзюна, дзюшэс, касьцюм, цюбік, цюбцяйка, цюль, цюркізм.

ПЕРАДАВАНЬНЕ НЕКАТОРЫХ ГАЛОСНЫХ АНГЕЛЬСКАЕ МОВЫ⁸⁴

86. Націскныя гукі звычайна транскрыбуюцца:

– празь **э**:

[æ] (адкрыты **э**): гэві-мэтал (heavy metal), гэнд (hand, але гандбол), джэз (jazz, побач з джэз), кэб (cab), кэмпінг (camping), кэтч (catch), лэндравэр (landrover), рэп (rap),

⁸² Паводле гэтае словаўтваральнае мадэлі ўтвораны кірысар (ад старабел. кірыс; фр. cuirasier; рас. кирасир).

⁸³ У выпадках з заходнеэўрапейскімі мовамі напісаньне такіх словаў празь **у** часта азначае вяртаньне спрадвечнае лацінскае формы: дукер (ням. Dükер ад лац. ducere), кампутар (анг. computer ад лац. computare), дыстрыбутар (анг. distributor = лац. distributor), авантура, мініятура, натурморт, фрытур (фр. -ture ад лац. -tura) – на ўзор: арматура, літаратура, натура. Пры гэтым, па-першае, захоўваецца блізкая да арыгіналу якасьць папярэдняга зычнага; па-другое, захоўваецца паралелізм кірылічнага й лацінкавага напісаньня.

⁸⁴ У разьдзеле не разглядаецца шэраг даўніх англіцызмаў, якія прыйшлі ў беларускую мову пры пасярэдніцтве трэціх моваў і аформіліся насуперак асноўным прынцыпам асваеньня.

хэпі-энд (happy end), чэмпіён (champion); **Э**бі (Abby), **Э**лан (Alan), **Э**н (Ann), **В**энс (Vance), **Г**элап/**Г**элап (Gallup), **Г**эмпстэд (Hampstead), **Дж**эк (Jack), **К**эмпбэл (Campbell), **К**эмп-**Д**эйвід (Camp David), **К**энтэрбэры (Canterbury), **К**эрал (Carrol), **М**ангэтан (Manhattan), часопіс "**М**эн" (Man)⁸⁵, **Н**энсі (Nancy), **П**эдынгтан/**П**эдынгтан (Paddington), **Р**эндам (Random), **С**эм (Sam); але: **х**эт-трык (hat trick);

[ʃ] (напружаны **э**): **к**эрлінг (curling), **с**эр (sir), **с**эрфінг (surfing); **Э**рні (Ernie), **Б**эрнс (Burns), **Б**эрклі (Berkeley), **Г**эртын/**Г**эртын (Girtin), **Д**эрбі (Derby), "**Д**ып **П**эрпл" (Deep Purple), **К**эрзан (Curzon), **К**эрк (Kirk), **К**эрст (Kerst), **К**эртыс (Curtis), **М**эрдак (Murdoch), **П**эрл-**Г**арбар (Pearl Harbor), **Т**эрнэр (Turner), **Ф**эрбэнкс (Fairbanks), **Ч**эрчыл (Churchill), **Ш**эрлак **Г**олмз (Sherlock Holmes);

[E] (пачынаецца з вузкага й канчаецца шырокім **э**): **Г**эры/**Г**эры (Gary), **К**эры (Carie), **М**эры (Mary);

[e] (вузкі **э**), апроч становішча пасья заднеязычных: **б**эстсэлер (bestseller), **в**эстэрн (western), **п**эні (penny); **Э**дўард (Edward), **Э**лм (Elm), **Б**іг-**Б**эн/**Б**іг-**Б**эн (Big Ben), **Дж**эсыка (Jessica), **М**эгі/**М**эгі (Meggie), **Ў**эстмінстэр (Westminster); у т. л. у складзе дыфтонгу [eɪ]: **г**айвэй (highway), **р**эмэйк (remake)⁸⁶; **Д**эйвід (David), **С**олт-**Л**эйк-**С**іці (Salt Lake City).

Заўвага А. Гук [e] пасья заднеязычных [g], [k] – перадаецца празь **е** (паводле агульнага правіла): **г**етэр (getter), **к**етчуп (ketchup), **ск**етч (sketch); **К**елі (Kelly), **К**ембрыдж (Cambridge), **К**энт (Kent), **К**енэдзі (Kennedy), **К**эры (Kerry); у т. л. у складзе дыфтонгу [eɪ]: **г**ейм (game), **к**екс (cakes)⁸⁷, **Г**ейл/**Г**ейл (Gail);

Заўвага Б. Пачатковыя спалучэньні **Ir** і **Ur** перад зычнымі ва ўласных назовах транслітаруюцца: **І**рвінг/**І**рвінг (Irving), **У**рбан (Urban).

– праз **а**:

[ʌ] (кароткі адкрыты **а**): **л**анч (lunch), **п**анк (punk); **Б**афала (Buffalo), **Г**ас/**Г**ас (Gus), **Дж**астын (Justin);

[ɑ:] (доўгі глыбокі **а**): **А**рчы (Archie), **Б**арбі (Barby), **Л**анс (Lance).

87. Літары, якія абазначаюць ненаціскныя кароткія гукі, пры асваеньні словаў звычайна транслітаруюцца:

– [ɛ] ([э^а]):

а – **а**: **Б**энджамін (Benjamin), **Дж**эсыка (Jessica), **М**ангэтан (Manhattan), **У**рбан (Urban);

у – **у**: **К**аламбус (Columbus), **П**ітсбург/**П**ітсбург (Pittsburgh), **Р**уфус (Rufus); але ў канцавым спалучэньні **-bury** транскрыбуецца: **К**энтэрбэры (Canterbury), **С**адбэры (Sudbury);

е – **э**: **м**істэр (mister), **т**рэнэр (trainer), **х**элэнінг (happening); **Паў**эл (Powell), **Сэм’ю**эл (Samuel);

пасья [g], [k], [l] **е** – **е**: **к**улер (cooler), **п**окер (poker);

апроч **е** пасья шпыхчых, а таксама **о**, якія падлягаюць аканьню: **д**ыспэтчар (dispatcher), **м**энэджар (manager); **К**аламбус (Columbus); **К**энан (Cannon), **К**эрал (Carrol);

– [ɪ] ([ы^і]):

і – **і** пасья мяккіх: **І**рвінг/**І**рвінг (Irving); у т. л. на канцы слова – паводле агульнага правіла: **Т**эдзі (Teddy);

і – **ы** пасья зубных і зацьвярдзелых: **п**орыдж (porridge), **п**удынг (pudding); **А**рчы (Archie), **Дж**астын (Justin), **Дж**эсыка (Jessica);

е – **э**: **Б**энэт (Bennett), **Н**эвада (Nevada);

пасья [g], [k], [l] **е** – **е**: **Б**экет (Beckett), **Дык**енз (Dickens).

⁸⁵ Таксама **э** пішацца ў вытворных англіцызмах: **б**ізнэсмэн, **буш**мэн, **кангрэсмэн**, **р**экардсмэн, **спартсмэн**.

⁸⁶ Лацінская прыстаўка **re-** ў складзе англіцызмаў захоўвае сваё арыгінальнае аблічча – **рэ-**.

⁸⁷ Слова **кекс**, **трэнэр** ды некаторыя інш. замацаваліся без чаканага **й**.

88. Дыфтонг [ou] у націскным становішчы транскрыбуецца – **оў**: *Гоўп* (Hore), *Доўл* (Dole); у ненаціскным – перадаецца як **аў** (у выніку рэалізацыі “аканьня”): *Гітраў* (Heathrow), “*Ўіндаўз*” (Windows); але: *Глазга/Глазга* (Glasgow).

89. Спалучэньне літараў **tch** перадаецца праз **тч** (трансьлітаруецца): *дыспэтчар*, *кетч*, *кетчуп*, *матч*, *скетч*, *скотч*, *Мітчэл*.

Частка IV. ПРАВАПІС АБРЭВІЯТУРАЎ

90. Часткі складанаскарочаных словаў пішуцца так, як і ў цэлых словаў, часткамі якіх яны ёсьць: “*Белшына*” – *беларуская шына*, *зямфонд* – *зямельны фонд*, *лясгас* – *лясная гаспадарка*.

Заўвага. Слова *раён* пры ўтварэньні складовых абрэвіятураў скарачаецца як *рай-*: **раённы** аддзел адукацыі – **райаа**, **раённы** камітэт – **райкам**, **раённы** фінансавы аддзел – **райфа**.

91. Пачатковая літара **ў** нескладовае ў ініцыяльных абрэвіятурах перадаецца як **у** складовае: *Беларускі дзяржаўны эканамічны ўнівэрсытэт* – *БДЭУ*, *раённая ўправа ўнутраных справаў* – *РУУС*, *самаходная артылерыйская ўстаноўка* – *САУ*.

92. Пачатковыя дыграфы **дж**, **дз** у ініцыяльных абрэвіятурах перадаюцца як **Д**: *Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт* – *БДУ*, *Джамбульскі тэхналягічны інстытут* – *ДТІ*⁸⁸.

93. Пры асваеньні абрэвіятуры-пазычаньні трансьлітаруюцца: *НАТО* (NATO), *ЮНЭСКО* (UNESCO).

94. Звычайна вытворныя ад абрэвіятураў словы могуць мець два варыянты правапісу – фанэтычны й абрэвіяцыйны: *БНР* – *бээнэраўскі* й *БНРаўскі*, *БРСМ* – *бээрэсэмавец* і *БРСМавец*, *БССР* – *бээсэсэраўскі* й *БССРаўскі*, *КГБ* – *кагэбісцкі* й *КГБісцкі*; *МАЗ* – *мазавец* і *МАЗавец*, *НКВД* – *энкавэдыст* і *НКВДыст*; але толькі *ААН* – *аанаўскі*, *ІТАР-ТАСС* – *ІТАР-ТАССаўскі*.

---

⁸⁸ Аднак пры скарачэньні імёнаў да ініцыялаў пачатковыя дыграфы **Дж-**, **Дз-** перадаюцца цалкам: *Джордж* – *Дж*. *Буш*, *Дзіна* – *Дз*. *Шымук*, пры гэтым мяккасьць [дз’] на пісьме не адлюстроўваецца: *Дзьмітры* – *Дз*. *Даўгяла*.

ⁱ Вільня, 1918 (адначасова й лацінкаю: В. Taraškiewič. Biełaruskaja hramatyka dla Źkoł); апошняе прыжыццёвае выданьне, 5-е: Вільня, 1929; рэпрынты: Мінск, 1991; Нью-Ёрк, 1992; наступныя выданні (у т. л. пад іншымі назовамі): Менск, 1941; Менск, 1943; Розэнгайм, 1950.

ⁱⁱ Праатакол Канфэрэнцыі ў справе абгаварэння навуковай тэрміналогіі і правапісу ў праграмах і падручніках беларускіх школ... // Запісы БІНІМ. 2005. №28.

ⁱⁱⁱ Hramatyka biełaruskaj mowy / Apracawaŭ В. Рацобка. Wilnia, 1918.

^{iv} А. Łuckiewič i J. Stankiewič. Biełaruski prawapis. Wilnia, 1918; а таксама рукапіс: Anton Łuckiewič. Biełaruskaja hramatyka pawodlŭh lekcij čytanych na Biełaruskich Wučycielskich Kursach u Wilni u 1915–1916 hh. Čaść I. Fonetyka i etymologija. Wilnia, 1916 (паводле: Генадзь Цыхун. Хроніка_беларусазнаўчага жыцця // Кантакты і дыялогі. 1996. №1. Студзень. С. 42).

^v rŭdolf àbŭht i iànka stankewič. pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čàse hràmatnym. brèsłaŭ, 1918. Падрабязней пра погляды Я. Станкевіча на правапісныя пытанні гл.: Юрась Бушлякоў. Ян Станкевіч як ідэолаг беларускага моўнага пурызму // Ян Станкевіч: Зб. твораў. У 2 т. Менск, 2002. Т. 2. С. 534–578.

^{vi} У прадмове да 5-га выданьня, пераробленага й пашыранага, Тарашкевіч пісаў: “Аўтар «Бел. грам. для школ» сам цяпер бачыць дужа выразна цэлую чараду яшчэ спрэчных пытанняў (у аканьні, у правапісе чужаземных слоў і інш...), бачыць патрэбу і магчымасьць спрашчэння правапісу”.

^{vii} Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14–21 лістапада 1926 г.). Менск, 1927.

^{viii} Беларускі правапіс (праект) / Апрацаваны Правапіснай Камісіяй БАН. Менск, 1930.

^{ix} Праект спрашчэння беларускага правапісу / Інстытут Мовазнаўства БАН. Менск, 1933. У прадмове да выданьня складальнікі пісалі: “Тарашкевіч меў поўную рацыю заявіць у прадмове да сваёй граматыкі, што «ўсё найважнейшае зроблена добра»” (С. 3).

* Сяргей Запрудскі. Развітанне з міражамі // Настаўніцкая газета. 1992. №№90–93. 4, 7, 11, 14 лістапада.

^{xi} Аб зьменах і спрашчэнні беларускага правапісу: Пастанова Савету Народных Камісараў БССР // Звязда. 1933. №189. 28 жніўня; Збор законаў і загадаў Рабоча-Сялянскага Ўраду Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі. 1933. №33. 8 верасня. Паст. 230. Пра палітычныя ўмовы правядзеньня рэформы гл.: Леанід Лыч. Рэформа беларускага правапісу 1933 года: Ідэалагічны аспект. Менск, 1993.

^{xii} В. Р. Вячорка. Асноўныя графіка-арфаграфічныя асаблівасці мовы перыёдыкі Заходняй Беларусі (1920–1939 гг.) // Беларуская лінгвістыка. Вып. 29. Мінск, 1986. С. 32–39.

^{xiii} Зьміцер Саўка. Моваведная канфэрэнцыя 1942 году // Запісы БІНІМ. 2005. №28.

^{xiv} Фактычна аўтарамі “Правапісу” выступілі таксама Антон Адамовіч і Кастусь Шкуцька.

^{xv} Вітаўт Кіпель. Беларусы ў ЗША. Менск, 1993. С. 317.

^{xvi} Сяргей Запрудскі. Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах у XX стагоддзі. Мн., 1998. С. 14.

^{xvii} Праўда, гэтыя выпраўленьні мелі выключна ідэалагічны характар: Пра дадаткі і папраўкі да пастановы СНК “Змены і спрашчэнні беларускага правапіса” // Звязда. 1933. №271. 8 снежня; Пастанова Савета Народных Камісараў БССР “Аб дадатках і папраўках да пастановы СНК БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапіса” // Збор законаў і загадаў Рабоча-Сялянскага Ўраду... 1933. №51. 20 снежня. Паст. 335; асобнае выданьне: Правапіс беларускай мовы / БАН; Інстытут мовазнаўства; Адказ. рэд. А. Александровіч. Менск, 1934.

^{xviii} Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу, распрацаваны Арфаграфічнай камісіяй Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва Акадэміі навук БССР пад кіраўніцтвам правадзейнага члена АН БССР Якуба Коласа // Настаўніцкая газета. 1951. №32. 9 жніўня; асобнае выданьне: [Мінск], [1951] (паводле: Зьмены беларускага правапісу ў Савецкай Беларусі: Зб. дакумэнтаў / Уклад. і рэд. Віктар Мухін. Менск-Гомель, 2000. С. 15. Тут год выданьня падаецца, відаць, паводле рэканструкцыі з картатэкі Аддзелу беларускае літаратуры Нацыянальнае бібліятэкі Беларусі) або [1952] (паводле: Беларускае мовазнаўства: Вібліяграфічны ўказальнік (1825–1965). Мінск, 1967. С. 284. №2298).

^{xix} Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу (Пастанова Савета Міністраў БССР) // Звязда. 1957. №120. 23 мая; У дапамогу настаўніку. №4. Ліпень-жнівень. С. 3–7. Новы правапісны збор выйшаў толькі праз два гады: Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі / БАН; Міністэрства асветы БССР. Мінск, 1959.

^{xx} П. Садоўскі. Новы слоўнік – новы правапіс? // Беларусь. 1989. №9. Верасень. С. 23.

- ^{xxi} “Тарашкевічаў правапіс меў шэраг недахопаў (...), тым не менш ён задавальняў патрэбы грамадства ў агульнапрынятым правапісным кодэксе і **аб’ядноўваў** усіх беларусаў незалежна ад іх палітычных поглядаў, веравызнання, месца жыхарства і г. д.
- Гэтай важнай кансалідуючай функцыі не змог выканаць правапіс, уведзены ў 1933 годзе, дзеля палітычнага моманту. Русіфікацыйны па сваёй сутнасці ён (...) **падзяліў** беларусаў...” (Заява ўдзельнікаў нарады “Пытанні рэформы беларускага правапісу”, скліканай Таварыствам беларускае мовы АН БССР (травень 1991 г.) // Чырвоная змена. 1991. №23. 3–9 чэрвеня).
- ^{xxii} Рэкамендацыі Камісіі па ўдасканаленні правапісу беларускай мовы Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны // Наша слова. 1993. №15. 14 красавіка.
- ^{xxiii} Разьдзел V. [Пункт] 6 // Звязда. 1990. №220. 25 верасня; Беларуская мова і літаратура ў школе. 1990. №11. Лістапад. С. 3–11. С. 10; Государственная программа развития белорусского языка и других национальных языков в Белорусской ССР // Советская Белоруссия. 1990. №220. 25 сентября.
- ^{xxiv} Фрагменты пастановы канфэрэнцыі: Наша слова. 1992. №50. 16 снежня; рэляцыя: Здзіслаў Сіцько. Праблемы і тэндэнцыі // Наша слова. 1992. №50, 52. 16, 30 снежня.
- ^{xxv} Збор пастаноў Урада Рэспублікі Беларусь. 1993. №23(95). 20 жніўня. Арт. 458.
- ^{xxvi} Ад Дзяржаўнай камісіі па ўдакладненню правапісу беларускай літаратурнай мовы // Звязда. 1994. №17. 26 студзеня; кніжная публікацыя: Выніковы дакумент Дзяржаўнай камісіі па ўдакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы // Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны: Дакументы і матэрыялы 1989–1997 гг. / Уклад. Я. А. Цумараў. Мінск, 1999. С. 96–100.
- ^{xxvii} Высновы Дзяржаўнай камісіі па ўдакладненню правапісу беларускай літаратурнай мовы // Звязда. 1994. №187. 13 верасня; ЛіМ. 1994. №37. 16 верасня; Настаўніцкая газета. 1994. №75. 17 верасня).
- ^{xxviii} Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (праект новай рэдакцыі) / НАНБ; Інстытут мовазнаўства. Мінск, 1999, 2002, 2004. Аналіз першага варыянту праекту гл.: Зміцер Паўлавец. Паспех – курам на смех: Патрэбны грунтоўны арфаграфічны звод // ЛіМ. 2000. №7. 18 лютага; Павел Сцяцко. Сучасныя моўныя рэальнасці і праект новай рэдакцыі “Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” // Роднае слова. 2000. №3. Сакавік. С. 30–34.
- ^{xxix} Юрась Бушлякоў. Беларуская літаратурная мова: патэнцыял нармалізацыі: фанетыка, арфаэпія, правапіс // Роднае слова. 2001. №11. Лістапад. С. 24–30; Сяргей Запрудскі. У камісіі па ўдасканаленні правапісу // Наша слова. 1991. №43. 11–17 снежня.
- ^{xxx} Канцэпцыю канвэргенцыі сфармуляваў Генадзь Цыхун (Трэба змірыцца з суіснаваннем дзвюх правапісных нормаў // Наша слова. 1993. №15. 14 красавіка).
- ^{xxxi} Умоўны назоў для наступнага “тарашкевіцкага” правіла: “У другім складзе [перад націскам] **е** замяняецца на **я** (а) толькі тады, калі ў першым няма **а** або **я**: ля-су-на́, бя-ду-на́, ня-ву-чо́-ны, ня бы-ла́, бяз дзі-ця-ці і г. д.” (Выд. 5. С. 111). Прапанову адмовіцца ад гэтага правіла на карысць цяперашняга выказаў яшчэ Леў Цьвяткоў (Да пытання аб рэвізіі правапісу (Програма мінімум настаўніка сямёхгодкі) // Асвета. 1926. №7. С. 91).
- ^{xxxii} Паказальна, што з такімі прапановамі выступае цяперашні дырэктар Інстытуту мовазнаўства Аляксандар Лукашанец (Аляксандар Лукашанец. Беларуская мова на пачатку ХХІ ст.: некаторыя разважанні // Роднае слова. 2004. №11. Лістапад. С. 39–44).
- ^{xxxiii} Вінцук Вячорка. Правапіс: Спроба сучаснае нармалізацыі // Спадчына. 1995. №5. С. 247–288.
- ^{xxxiv} Апроч пэрыяду зь ліпеня да снежня 2003 году, калі Працоўная група брала ўдзел у праекце “Літара” (праграма правярання артаграфіі), выступіўшы ў якасці Экспэртавае групы для ўнармавання версіі праграмы, якая правярае правапіс паводле клясычнага стандарту.
- ^{xxxv} Менавіта гэтак прынцып быў сфармуляваны на Праскай канфэрэнцыі.
- ^{xxxvi} Вінцук Вячорка. Правапіс... С. 248.
- ^{xxxvii} Кантрастыўны характар беларускіх правапісных збораў – традыцыйная зьява: кантрастыўным быў і Тарашкевічаў правапіс (адносна расейскага ды польскага), і ўсе зборы афіцыйнага правапісу (адносна расейскага).
- ^{xxxviii} Па-за Зборам засталіся артаграфічныя праблемы “другога парадку”, якія пакуль што не знайшлі належнага разьвязання і ў афіцыйным стандарце (прыкладам, напісаньне словаў разам, праз злучок, асобна, правапіс вялікае літары, правілы пераносу).
- ^{xxxix} Гэтак, напісаньне **-сся** ў дзеяслоўных формах 2 асобы адзіночнага ліку сустракаецца ў беларускіх тэкстах яшчэ ХІХ стагодзьдзя, напр.: **грызэсся** (Речь старовойта // Могилевскія губернскае ведомости. 1862. №61. С. 5), **дабярэсся** (Бяседа старога вольніка

з новым пра іхнае дзело. Бг. С. 4), *останесся, подступисся, смјесся* (А. Пшелко. Беларусскіе разказы. Витебскъ, 1901. С. 18, 22, 5 – адпаведна), *рынисся* (Панская ласка // Сборникъ белорусскихъ народныхъ легендъ... Себежскаго уезда Витебской губерніи. 1882–1890. С. 5), *уписся* (Гутарка Паулюка // Виленскій вестникъ. 1898. №173. С. 2), таксама лацінкаю: *zabawissia* (А. Weryha. Vowk. Lwow, 1889. S. 46).

^{xl} Нават у межах аднаго выдання – у двухтамовым “Слоўніку іншамоўных слоў” (Мінск, 1999) – на розных старонках можна спаткаць розныя формы асваення тых самых пазычаньняў: напр. *аф-шор* (Т. 1. С. 183) і *оф-шор* (Т. 2. С. 140), *красінговер* (Т. 1. С. 671) і *кросінгавер* (Т. 1. С. 673). Прыклады гл. таксама ў: І. В. Піваварчык, М. А. Якалцэвіч. Аб арфаграфічным разнабоі ў слоўніках // Актуальныя праблемы выкладання мовы і літаратуры ў сярэдняй і вышэйшай школе: Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі, 26 красавіка 2004 г., Гродна. Гродна, 2004. С. 60–66.

^{xli} З гэтага часу й да сярэдзіны 1950-х беларускія пераклады замежнае (часам нават польскае) літаратуры рабіліся, як правіла, не з арыгіналаў, а праз расейскія пераклады (гл. Замежная літаратура ў перакладзе на беларускую мову: 1917–1963: Віяблiяграфiя. Мн., 1965).

^{xlii} Калі да апошняга часу пры адаптацыі іншамоўных фактаў мела месца безагляднае аканьне, то цяпер нават у слоўніках і энцыклапэдыях, выдадзеных афіцыйным правапісам, у словах простае будовы часам сустракаюцца напісаньні, у якіх не праводзіцца правіла аканьня: напр., СІС: *госпітальёры, оуэнізм*, у т. л. пасля мяккіх: БелЭн: *Гру́дзэ́ндз, Іне́ню́, Пэце́фі, Сёра́* (расшыфраваньне абрэвіятураў гл. у зносы (*) да табл. 2).

^{xliii} Вінцук Вячорка. Правапіс... С. 249.

^{xliv} В. Мрочэк. Тэхнічная матэматыка: Зб. правіл, формул, практыкаваньняў і задач: Падручнік для профшкол. Менск, 1930. С. 301.

^{xlv} У адваротным слоўніку (інакш – у слоўніку *a tergo*) словы разьмяшчаюцца ў альфавэтным парадку не з пачатку, а з канца слова (справа ўлева).

^{xlvi} Пад фінальлю мы разумеем завершаньне слова, без увагі на яго марфэмную будову; гэтым фіналь адрозьніваецца ад канцавых марфэмы ці фарманта.

^{xlvii} Прыкладам, назовы хімічных элементаў паводле: Расейска-беларускі хімічны слоўнік / Уклад. А. Глушко, А. Стасевіч, А. Бокун. Менск, 1993; Яраслаў Міляшкевіч, Зьміцер Санько, Аляксей Глушко. Назовы хімічных элементаў // Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі: Матэрыялы I-й нацыянальнай канферэнцыі (Мінск, 4–6 траўня 1994). Мінск, 1995.